

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK PROGRAMI**

**İSTANBUL'UN TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ
KENTSEL GELİŞİMİ VE KOMŞULUK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP DAĞ

İSTANBUL, 2022

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK PROGRAMI**

**İSTANBUL'UN TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ
KENTSEL GELİŞİMİ VE KOMŞULUK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ZEYNEP DAĞ
(180201001)**

**Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Lütfi Yazıcıoğlu)**

İSTANBUL, 2022

18/01/2022

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mimarlık Anabilim Dalı'nda 180201001 numaralı Zeynep DAĞ'ın hazırladığı "İstanbul'da Komşuluk ile Paylaşılan Yapılı Çevre Arasındaki İlişki" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 18/01/2022 Salı günü saat 14:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** karar verilmiştir.

Düzeltilme verilmesi halinde:

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı .../.../20... tarihinde, saat da yapılacaktır.

Tez Adı Değişikliği Yapılması Halinde: Tez adının **İstanbul'un Tarihi Süreç İçerisindeki Kentsel Gelişimi Ve Komşuluk** şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Tarih	Karar
(Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Lütfi YAZICIOĞLU	18/01/2022	KABUL
Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN	18/01/2022	KABUL
Dr. Öğr. Üyesi Emine Merve OKUMUŞ	18/01/2022	KABUL

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Zeynep Dağ

TEŞEKKÜR

Bu çalışma konusunu eşimle evlendikten sonra ikamet ettiğimiz evimizdeki komşumuzdan mustarip olduğumuz bir vakitte eşimin önermesiyle çalışmaya niyetlendim. Bilfiil sıkıntılı bir komşuluk ilişkisinin içerisinde bulunduğum için meseleyi dert edinip problemleri keşfedip çözüm arayışına girmiş buldum. Temennim; bu çalışmanın komşuluk ilişkilerindeki problemlere çözüm getirmesi, komşuluğun yanlış anlaşılma taraflarının düzeltilmesi veya bilinmeyen yönlerinin öğrenilmesi ve akademideki önemli bir eksik olan İslam hukuku ve mimarlık disiplinleri arasında komşuluk meselesinin giderilmesi yönünde.

Henüz daha danışman seçmemişken dahi yanımda olan, eşimin resmi tez danışmanı, benimse kendime örnek aldığım kıymetli hocam olan Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian, tez danışmanı tercihimden tezimin içeriğine kadar son ana dek yanımda oldu. Hayatının oldukça yoğun bir döneminde benden vaktini esirgemeyen, bıkmadan usanmadan aynı şeyleri söylese bile hiçbir zaman incitmeden beni yönlendiren ve desteğini her zaman üzerimde hissettiğim sevgili Nuran hocama teşekkürden çok daha fazlasını borç bilirim.

Çalışmanın öncesinde bana disiplinler arası çalışmayı dert ettiren ve İslami ilimler ile kendi alanım olan mimarlığı meczettirmeyi aşıl原因an çok kıymetli hocam Prof. Dr. Recep Şentürk'e şükranlarımı sunuyorum. Kendisi EDEP gibi fevkalade bir kurumu kurarak ben ve birbirinden değerli arkadaşlarımla hem Arapça hem İslami ilimler hem de sosyal bilimler alanlarında ihtisaslaşmamızı sağladı. Hocamıza minnettarız.

EDEP sayesinde bir sürü değerli hocamız oldu, burada saymakla bitmeyecek kadar sevdiğim arkadaşım ve refikam oldu. Hepsinin kalbimde yeri bambaşka ve hepsine Allah'tan güzellikler diliyorum. Ancak bu hocalarımdan bir tanesi var ki benden desteğini hiçbir an esirgemedi. Sevgili hocam Dr. İbrahim Özpolat'a hem EDEP'teki eğitimim boyunca yanımda olduğu için hem şahsi birçok problemimde

bana yol gösterdiği için hem de tez sürecimde her zaman beni hayrete düşürecek kadar yardımsever olduğu için teşekkür ediyorum.

Çalışmamın başında beni kabul ettiği, zor zamanımda bana el uzattığı ve çalışma süresince destekleyici sözleri ve yapıcı eleştirileriyle yanımda olduğu için kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Lütfi Yazıcıoğlu'na teşekkürlerimi sunuyorum. Oldukça zor ve uzun bir danışman arayışı sürecinden sonra Lütfi hocam ve yardımları sayesinde bu tezi tamamladım.

Son olarak teşekkürün en büyüğüne layık, eğitim sürecimde ve hatta bütün hayatım boyunca destekçim olan, beni akademik çalışmalara teşvik eden ve maddi manevi tüm imkânlarını seferber eden başta canım babam olmak üzere tüm aileme minnettarım. Çalışmam boyunca çok kez kendilerine yeterli ilgiyi ve vakti gösteremediğim kıymetlim, bir tanecik yeğenime ve manevi destekçim, sırdaşım ablama sabırlarından ötürü müteşekkirim. Aynı şekilde seçtiğim bu ilim yolculuğundaki öncelikler ve çalışmalarım sebebiyle birçok görüşmeye katılamadığımda ve her zaman yanlarında olamadığımda gösterdikleri anlayıştan dolayı bütün arkadaşlarıma, dostlarıma teşekkür ederim. Tez konusu bulmamda yardımcı olmakla kalmayıp tez sürecim de dahil olmak üzere sıkıntılı veya güzel bütün anlarımda, anılarımda yanımda olan ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen yol arkadaşım, sevgili eşime teşekkürü borç bilirim.

Dualarım bu saydığım, sayamadığım, saymakla buraya sığdıramayacağım ve saymayı unuttuğum güzel insanlar için...

Zeynep Dağ
İstanbul, 2022

İSTANBUL'UN TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ KENTSEL GELİŞİMİ VE KOMŞULUK ZEYNEP DAĞ

ÖZET

İnsanın toplumsal ilişkilerinden önemli bir tanesi olan komşuluk hem İslam hukuku hem sosyoloji hem de mimarlık alanlarında önemli bir mesele olmuştur. İslam'ın bilgi kaynaklarından Kuran-ı Kerim ve hadislerde komşuluk önemsenmiştir. Dolayısıyla İslam hukuku alanındaki düşünürler bu kaynaklardan faydalanarak komşulukla ilgili meseleleri işlemişlerdir; komşuluk hakkı, irtifak hakkı ve şüf'a hakkı bu meselelerdendir ve çalışmada kısaca ne oldukları izah edilmiştir. İslam'daki komşuluk tanımları üzerinden geleneksel şehir dokularının oluşumu ve İstanbul'da bu oluşumun nasıl dönüştüğü araştırılmıştır. İstanbul'un tarihi süreci İslam dini olmaksızın tamamlanamayacağına göre önce İslam kültüründeki komşuluktan bahsedip sonra İstanbul'a yönelmek faydalı olmuştur.

İstanbul'un şehir dokusunun seyrini görebilmek ve komşuluğun durumu anlayabilmek adına fetih öncesi, fetih esnası ve 16.yy'daki şehir strüktürü incelenmiştir. 19.yy'daki bazı imar düzenlemelerine, muhtarlık teşkilatının ortaya çıkışına, belediyeciliğin mahalle dokusuna etkisine, Müslüman ve gayrimüslim mahallelerine, mimarlık tarihimizdeki Batı etkisine, apartmanlaşmanın ülkemizdeki ilk örneklerine ve Turuk ve Ebniye Nizamnamesi'ne değinilmiştir. Osman Nuri Ergin'in türünün ilk örneği olan Mecelle-i Umûr-ı Belediye adlı eseri sayesinde Osmanlı şehir düzeni, kanunlar ve nizamnamelerle bu düzenin değişimi ve yaşanmış bazı örnekler incelenmiştir. Bütün bunlar sayesinde Osmanlı'dan kalan şehir düzeninden günümüz şehrine geçişi, mahalle dokularındaki değişiklik ve dolayısıyla komşuluk ilişkilerinin dönüşümü daha anlaşılır hale getirilmiştir.

Son olarak ise günümüz İstanbul'unu görebilmek adına hem kentsel sit alanlarından hem de yeni gelişme yerlerinden örnekler verilerek bu bölgelerdeki

konut dokusu ve komşuluk ilişkilerine ışık tutulmuştur. Kentsel sit alanlarından Suriçi, Galata ve Üsküdar üzerinde durulmuş; yeni gelişme alanlarında ise toplu konutların ortaya çıkışı ve bazı imar durumları, daha sonra ise güvenli sitelerin artışı ve rezidansların doğuşu Çekmeköy, Ataşehir ve Maslak gibi bölgelerle örneklenmiştir.

Bu çalışma, komşuluk konusunun İslam hukukundaki yerini anladıktan sonra tarihi bir süreç içerisinde İstanbul'da komşuluğun seyrini özetleyip günümüz İstanbul'undaki yapılı çevre düzeninde ve bu şehir hayatındaki insanî ilişkiler çerçevesinde komşuluğun durumunu tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu durum tespiti sayesinde görülen bazı sorunları çözmek, devlet eliyle doğru şehirler planlamak, gelecek nesillere daha iyi şartlarda bir düzen bırakmak, mimari hatalardan geç olmadan dönmek ve daha sağlıklı komşuluk ilişkileri kurmak daha mümkün hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: komşuluk, İstanbul, İslam düşüncesi, şehir, mahalle.

**URBAN DEVELOPMENT AND NEIGHBORHOOD
IN ISTANBUL THROUGHOUT HISTORY
ZEYNEP DAG**

ABSTRACT

Neighborhood is one of the fundamental social relations of human beings and it has been an important issue in fields of Islamic law, sociology and architecture. Quran and hadiths, the main sources of knowledge in Islam, strongly emphasize the neighborhood. Therefore, by making use of these main sources, scholars in the field of Islamic law have worked on neighborhood issues like right of neighbor, right of easement (*irtifak*) and right of relief (*şüf'a*), which will be shortly clarified in this study. Formation of traditional urban textures and how this texture transformed in Istanbul have been investigated through definitions of neighborhood.

In this study, some zoning regulations in the 19th century, the emergence of headman's organization, effect of municipality on Muslim/non-Muslim neighborhoods, and its texture were investigated to see the transformation of neighborhood in Istanbul. Also, the Western influence in our architectural history, the first examples of apartment building in Turkey and the *Turuk* and *Ebniye* Regulations were mentioned. Thanks to Osman Nuri Ergin's work, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, Ottoman city order and its change with laws and regulations and some lived examples were examined. Thanks to all these, the transition from the city order inherited from the Ottoman Empire to today's Istanbul could be seen much clearer. Also, the change in neighborhood texture and transformation of neighborhood relations could be more understandable.

Finally, in order to see today's Istanbul, examples from both urban protected areas and new development areas were given. Additionally, the housing texture and neighborhood relations in these regions were discussed. This work focused on urban sites of Suriçi, Galata and Üsküdar. In the context of new development areas,

apartmentization, increase in secure housing estates and the emergence of residences were exemplified in Çekmeköy, Ataşehir and Maslak.

This study summarizes the transformation of neighborhood in Istanbul in a historical process after understanding the place of neighborhood in Islamic law. It also aims to determine the status of neighborhood within the framework of built environment in today's Istanbul and human relations in this city life. Thanks to these studies, it will be possible to solve problems, plan ideal cities and to leave an order to future generations in better conditions. Hopefully, these work helps the return from architectural mistakes and establish healthier neighborhood relations.

Keywords: neighborhood, Istanbul, Islamic thought, city, neighborhood.

ÖNSÖZ

Komşu, İslam kültüründe ve bilhassa Osmanlı'da günümüz şehir hayatındaki komşu kavramından çok daha fazlasını ifade ediyordu. Neredeyse ailenin bir parçası olan komşu, tarihte günlük hayatın önemli bir parçası olmakla kalmayıp yeri geldiğinde kişi, komşusu hakkında mahkeme huzurunda şahitlik dahi yapmıştır. Bu durumda ne değişti de geçmiş zamandaki komşunun ifade ettiği ile bugünkü komşu arasında böylesine bir uçurum oluştu? Osmanlı mahallesinde birlik olup mahalleyi idare eden mukimler nasıl oldu da şimdinin mahallelerinde birbirini tanımayan ve selamlaşmayan insanlarına dönüştü? Bu kavramın içinin nasıl boşaltıldığı, değişen şehir yaşamının bundaki payı, teknolojinin gelişmesi ve küreselleşen dünyanın bu küçük gibi görünen ancak geleneksel insan hayatında önemi büyük ilişkideki rolü bu çalışmada incelenmiştir.

Çalışmanın asıl önemi ise komşuluğun aslında günümüz şehircilik ve mimarlık disiplinlerinin konusu gibi görünse de önemli derecede sosyoloji ve İslam hukuku disiplinlerinin de meselesi olmasıdır. İslam hukuku ve mimarlık disiplinleri arasında komşuluk konusunun sosyolojiden de destek alarak çalışıldığı örnekler literatürde çok nadidedir. Bu çalışma, hem Arapça kaynakların aslından okunması ile İslam hukuku disiplininin derinlerine inmesi hem de mimarlık disiplinini merkeze alması sebebiyle oldukça kıymetlidir.

İstanbul'un Osmanlı Devleti yönetimindeki şehir düzeni, daha sonra Tanzimat gibi bir takım reform hareketlerinden sonraki değişimi ve bu değişimin mahalle dokusundaki etkisi, zamanla teknolojinin ilerleyip ülkeler arasındaki sınırların kalkmasıyla Batı rüzgarının memleketimizde esmesi ve geleneksel Osmanlı mimarisinin Batı mimarisi ile birleşmesi, apartmanların ve geniş bulvarların ortaya çıkması ve nihayetinde günümüzdeki korunaklı siteler ile yüksek rezidansların bu şehirde boy göstermesi neticesinde komşuluk ilişkisinin nasıl değişimler gösterdiği bu çalışmada detaylıca incelenmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VIII
ÖNSÖZ.....	X
ŞEKİL LİSTESİ.....	XIII
KISALTMALAR	XVI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1. İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE ŞEHİR VE KOMŞULUK	7
1.1. BAZI ÖRNEK ŞEHİR DOKULARI VE KOMŞULUK	12
1.2. KOMŞULUKLA İLGİLİ HAKLAR.....	23
1.2.1. Komşuluk Hakkı	24
1.2.2. İrtifak Hakkı.....	26
1.2.3. Şüf'a Hakkı.....	29
1.2.4. Komşu Mahremiyeti	33
İKİNCİ BÖLÜM	36
2. İSTANBUL'DA ŞEHİR DOKUSU VE KOMŞULUK	36
2.1. FETİH ÖNCESİNDE İSTANBUL	36
2.2. FETİH DÖNEMİNDE İSTANBUL.....	40
2.3. 16.YY'DAN İTİBAREN İSTANBUL	43
2.5. MECELLE-İ UMÛR-I BELEDİYYE VE KOMŞULUK.....	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	64
3. GÜNÜMÜZ İSTANBULUNDA YAPILI ÇEVRE VE KOMŞULUK İLİŞKİSİ	64
3.1. KENTSEL SİT ALANLARINDAKİ KONUT DOKUSU VE KOMŞULUK İLİŞKİLERİ.....	64
3.1.1. Suriçi	66
3.1.2. Galata	69
3.1.3. Üsküdar	71
3.2. YENİ GELİŞME ALANLARINDAKİ KONUT DOKUSU VE KOMŞULUK İLİŞKİLERİ.....	80

3.2.1.	1960 – 2000 arası Konut Alanları, Tasarım Düzeni ve Komşuluk	80
3.2.2.	2000 sonrası Konut Alanları, Tasarım Düzeni ve Komşuluk	91
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME		96
KAYNAKÇA		100
EKLER.....		111

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1.1: Eski Bağdat'a ait çizimler	16
Şekil 1.1.2: 1900lerden Isfahan şehir dokusu.....	17
Şekil 1.1.3: Bosna'nın 1870lere ait şehir dokusu	18
Şekil 1.1.4: Semerkant'ın 1870lere ait fotoğrafı	19
Şekil 1.1.5: Buhara'nın 1942 yılından fotoğrafı.....	20
Şekil 1.1.6: Bursa'nın 1800lerin sonundan fotoğrafı	21
Şekil 1.2.1.1: 1830larda Eyüp.....	25
Şekil 1.2.2.1: Üsküdar'da bir sokak – 1883	28
Şekil 1.2.3.1: Üsküdar'dan bir sokağın 19. yy. sonlarına ait fotoğrafı.....	32
Şekil 1.2.4.1: Osmanlı İstanbulundan bir sokak örneği – 1835.....	35
Şekil 2.1.1: 4.yy'a ait Byzantium Restitüsyonu	37
Şekil 2.1.2: Konstantinopolis'in 13.yy'daki genel görünümünün Antoine Helbert tarafından restitüsyonu	38
Şekil 2.1.3: Cristoforo Buondelmonte – 1422.....	39
Şekil 2.2.1: Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlık devrinin sonlarında İstanbul	41
Şekil 2.2.2: Fatih İstanbul'u Arkeolojik ve Topografik Harita	42
Şekil 2.2.3: Galata Kulesi'nden Panaroma, Henry Aston Barker – 1813.....	43
Şekil 2.3.1: Antoine Ignace Melling – 1819.....	44
Şekil 2.3.2: İstanbul Panaroması (Fener bölgesi), Melchior Lorichs – 1559	45
Şekil 2.3.3: 1520-1603 yılları arasında İstanbul'da yerleşim	46
Şekil 2.3.5: Matrakçı Nasuh'a ait 1564 öncesinden bir minyatür	47
Şekil 2.3 4: Giovanni Andrea Vavassore – 1520.....	47
Şekil 2.3.6: 1430-1922 yılları arasında İstanbul nüfus durumu	48
Şekil 2.3.7: 1603-1730 yılları arasında İstanbul'da yerleşim	49
Şekil 2.4.1: Pera'dan Sarayburnu, Jean Brindesi – 1845	50
Şekil 2.4.2: 19. yy. sonlarına ait bir suluboya	51
Şekil 2.4.3: Kasımpaşa, Balat, Fener ve Haliç Genel Görünümü – 19. yy.....	52
Şekil 2.4.4: 1922'de tamamlanan Laleli'de Tayyare Apartmanları	54

Şekil 2.4.5: C. Stolpe – 1882	55
Şekil 2.4.6: Guillaume Berggren – 1870-80.....	56
Şekil 2.4.7: 1930larda Yüksek Kaldırım (a) ve İstiklal Caddesi (b)	58
Şekil 2.5.1: Eski İstanbul Sokağı, Şerif Renkgörür (1887-1947).....	60
Şekil 2.5.2: İstanbul'dan bir sokak fotoğrafı, Guillaume Berggren – 1875-95	62
Şekil 3.1.1: Beşiktaş Sahil Sarayı ve Boğaziçi, William Henry Bartlett – 1835-38 .	65
Şekil 3.1.1.1: Guillaume Joseph Grelot – 1680.....	66
Şekil 3.1.1.2: 16. yy. başlarında İstanbul'un mahalleleri	67
Şekil 3.1.1.3: 1730-1789 yılları arasında İstanbul'da yerleşim.....	67
Şekil 3.1.1.4: Sur dışı, Friedrich Horner (1800-1864).....	68
Şekil 3.1.2.1: 1789-1919 yılları arasında İstanbul'da yerleşim	70
Şekil 3.1.2.2: Pera ve Tophane – 19. yy.	71
Şekil 3.1.3.1: Kavak Sarayı, Jean-Baptiste Hilaire – 1822.....	72
Şekil 3.1.3.2: Üsküdar, Odoardo Toscani (1859-1914).....	72
Şekil 3.1.3.3: Galata'dan İstanbul görünümü, Antoine van der Steen – 1770-80.....	73
Şekil 3.1.3.4: Üsküdar Selimiye Camii, James Robertson – 1850'ler	74
Şekil 3.1.3.5: Üsküdar, Sebah & Joaillier – 1890lar	74
Şekil 3.1.3.6: 1/1000 ölçekli Rumi Mehmed Paşa Camii ve çevresi ile Ayazma Camii ve çevresi Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı.....	76
Şekil 3.1.3.7: Üsküdar kıyısında sağdan sola Mihrimah Sultan Camii, Kuşkonmaz Camii ve Rumi Mehmed Paşa Camii, William Henry Bartlett – 1835.....	77
Şekil 3.1.3.8: Piri Reis'e ait İstanbul haritasında Üsküdar kıyıları – 16. yy.	78
Şekil 3.1.3.9: Üsküdar Çarşısı, Guillaume Berggren – 19. yy.	79
Şekil 3.2.1.1: Mamboury – 1951	81
Şekil 3.2.1.2: Menderes döneminde Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii çevresi (a) ve Tophane bölgesi (b).....	82
Şekil 3.2.1.3: 1875 yılına ait Anadolu yakasından Beşiktaş görünümü ve Akaretler Sıraevleri	82
Şekil 3.2.1.4: Saraçoğlu Memur Evleri (Ankara) – Emlak Bankası – 1946.....	83
Şekil 3.2.1.5: a) 1.-2.-3.-4. Levent Mahalleleri Vaziyet Planı b-c) Levent Mahalleleri	84
Şekil 3.2.1.6: 1960'larda İstanbul'da Gecekondu ve Sanayi Bölgeleri.....	85

Şekil 3.2.1.7: Göztepe Soyak Sitesi – Çinici Mimarlık – 1986.....	86
Şekil 3.2.1.8: Gelişiminden önce 1940’lı yıllarda Çamlıca’dan Ümraniye yönüne bakış	87
Şekil 3.2.1.9: Dokuz Palmiye Sitesi (Kartal) – Emre Arolat Mimarlık – 1996.....	89
Şekil 3.2.2.1: İstanbul’da 1990 sonrasında oluşan kapalı konut alanlarının dağılımı	91
Şekil 3.2.2.2: Greenium Evleri (Çekmeköy) – Suryapı Mimarlık – 2009.....	92
Şekil 3.2.2.3: Kemer Country (Kemerburgaz) – Demirören Holding – 2000ler	93
Şekil 3.2.2.4: İstanbul Levent ve Maslak’taki gökdelenlerin silüete etkisi – 2010 sonrası	94
Şekil 3.2.2.5: Ataşehir’de rezidanslar – 2000ler	95

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
b.	Bin, İbn
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
ev.	Çeviren
Hz.	Hazreti
r.a.	Radiyallāhu anh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallāhu aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TMK	Türk Medeni Kanunu
t.y.	Tarih yok
ö.	Ölümü
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğeri
vs.	Ve saire
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır. Kaçınılmaz olarak toplumsal hayatın bir parçası olan insan, şehir hayatında türlü ilişkiler içinde bulunur. Bu ilişkilerden önemli bir tanesi komşuluktur. İnsanın ikamet ettiği yer üzerinden kurduğu komşuluk ilişkisinin tanımı, içeriği ve kapsamı değişkenlik göstermektedir. Komşu kelimesi, eski Türkçelerde “aynı yere konuşlanmak ve karşılıklı konuşmak”¹ gibi eylemlerden türemekte ve günümüz Türkçesinde “birbirlerine yakın mekânlarda bulunan kişiler” olarak kullanılmaktadır. Ev ve işyeri gibi farklı fonksiyonları kapsadığı gibi ev, mahalle veya semt gibi farklı ölçekler için de kullanılmaktadır. “Türkçe’deki komşu karşılığında İslam ahlâk ve fıkıh literatüründe kullanılan câr kelimesi ‘yakın olma, yakınlık’ anlamındaki civâr ve mücâvere masdarlarından isim olup genellikle birbirine yakın meskenlerde yaşayan kişilerin ve ailelerin her birini ifade eder.”²

Literatürde komşuların birbirine karşı vazifeleri üzerinden yapılan türlü tarifler bulunsa da tam olarak komşuluğun mahiyetini ve kimlerin birbiriyle komşu olduğunu net bir şekilde belirten çalışma yok denecek kadar azdır. Genellikle şehircilik ve sosyoloji disiplininde yapılan çalışmalar dönemin anlayışına ve hukukuna göre tanım yapmaktansa kelime etimolojisine göre tanım yapmıştır. Hatta birçok çalışmanın temel meselesi komşuluk olmasına rağmen çalışma boyunca komşuluğun tanımına yer verilmediği saptanmıştır. Bu durum çoğunluğun üzerinde ittifak ettiği bir görüş olmadığından kaynaklanıyor olabilir.

İslam’da komşuluk Müslüman – gayrimüslim, hür – köle, kadın – erkek, dost – düşman, yerli – yabancı, akraba – akraba olmayan herkes için ayırım yapılmaksızın kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim’deki “...yakın komşulara, uzak komşulara ... güzel muamele edin.”³ ayetinden ve Hz. Muhammed (s.a.v)’in “Komşusu kendisinden

¹ Fatma Sibel Bayraktar, “Komşu Sözcüğü Üzerine”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(2), 2002, s. 129-138.

² Mustafa Çağrı, “Komşu”, TDV İslam Ansiklopedisi, 26, 2002, s. 157-158.

³ Nisa Suresi, 36. ayet.

(kendisinin şerrinden) emin olmayan kimse cennete giremez.”⁴ hadisinden de anlaşılmaktadır ki İslam’da komşuluk ve komşu hakları son derece önemsenmektedir. Bilhassa hak ve sorumluluklar hususunda önem arz eden komşuluk, aile ve akrabalardan sonra ilk sırada gelmektedir. İslam hukukunda birtakım komşuluk hakları bulunmaktadır;⁵ örneğin komşusuna hastayken yardımcı olmak, yoksulsa ona destek olmak ve yemeğini paylaşmak, evini satarken önce komşusuna alım hakkı tanımak İslam’ın komşuluk hususundaki öğretileridir.

“Komşuluk, tanımı gereği mekânsal bir yakınlığı işaret etse de mekânsallıktan öte sosyal bir yakınlık üzerinde şekillenmektedir.”⁶ şeklindeki yorumlara itibar etmek birtakım hukukî sıkıntılara yol açabilir. Çünkü kişinin yalnızca bilfiil komşuluk yaptığı kişileri komşusu saymak demek, diğer komşuların hakları hususunda adil olmamak anlamına gelebilir. Bu sebeple mutlak komşuluk sosyal bir yakınlığı değil, yalnızca mekânsal bir yakınlığı ifade etmektedir.

Komşuluk konusu işlendiğinde komşuluğun sınırı/kapsamı önem teşkil etmektedir. Hz. Muhammed’den (s.a.v) rivayet edilen bir hadise göre komşu, bir evin çevresindeki kırk evdir.⁷ Hz. Aişe (r.a) ve bazı alimler bu hadisi bir evin dört yönden çevresindeki kırkar evin komşusu dahilinde olduğu şeklinde yorumlamışlardır.⁸ Hz. Ali (r.a) ise bir evden bağırıldığında onu duyan tüm evlerin komşu sayıldığını söylemiştir.⁹ Zemahşerî ve son dönem müfessirlerinden Muhammed Abduh ise komşuluğun tanımını genişleterek kişinin muhabbet kurduğu, yolculuk yaptığı veya arkadaşlık ettiği herkesin komşusu sayıldığını söylemişlerdir.¹⁰ Özetle komşuluğun sınırının net bir şekilde tanımlanamadığı ve birbirinden çok farklı görüşler olduğu söylenebilir.

⁴ Müslim, İman, 73.; Buhârî, Edeb, 29.

⁵ Komşu hakları ileriki bölümlerde detaylı incelenmektedir.

⁶ Bu cümle, 23 Nisan 2019 tarihinde Toki Haber’in web sitesinden yayınlanmış haberinin Dr. Öğr. Üyesi Hakan Arslan ile yapılmış röportajından alıntılanmıştır. (Çevrimiçi: <https://www.tokihaber.com.tr/haberler/komsuluk-uzerine/>)

⁷ İbnu’l-Mulakkîn Sirâcuddîn, “El-Muîn ala Tefehhümi’l-Erbâin”, Kuveyt: Mektebe Ehlü’l-Eser, 2012, s. 219.

⁸ Bedreddîn el-Aynî, “Umdetu’l-Karî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî”, Beyrut: Daru İhyâe’t-Türâsi’l-Arabiyyî, (t.y.), s. 108 (22).

⁹ A.g.e., s. 108 (22).

¹⁰ Ali Can, “Kur’an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21, 2013, s. 211; Sabri Türkmen, “Hadislerde Komşuluk”, (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 18.

Günümüzdeki gibi kalabalık ve seri inşaatların yapıldığı şehirlerin yüksek rezidanslarında veya çoklu konutlu sitelerinde bir komşuluk sınırlandırması yapmak ise oldukça güçtür. Yine de günümüz şartlarında komşuluğun kapsamını belirlemek gerekirse “ortak mekânlar” göz önünde bulundurularak bir sınır belirlenebilir. Ortak mekânlar komşuluğun idame ettirilmesi için oldukça önemli unsurlardır ve sokak, bahçe, sirkülasyon mekânları gibi birçok örneği mevcuttur. Günümüzde kimlerin birbiriyle komşu olduğu belirlenirken sosyal anlamda ortak mekânları kullanıp istifade eden kişilerin birbiriyle komşu olduğu söylenebilir. Bir sokaktaki apartman özelinde bakılırsa apartmanda kullanılan ortak sirkülasyon mekânları, otopark veya teras sebebiyle bütün apartmanın birbiriyle komşu olduğu ve sokağı paylaşmaları sebebiyle de sokaktaki bütün apartmanların birbiriyle komşu olduğu şeklinde bir tarif yapılabilir. Güvenlikli kapalı bir site özelinde düşünüldüğünde ise bahçe, otopark, havuz veya diğer sosyal aktivite mekânlarını sitede ikamet eden bütün fertlerin kullandığı ve bu sebeple bütün sitenin birbirinin komşusu hükmünde olduğu kanısına varılabilir.

Komşuluğu çeşitlerine göre taksim etmek mümkündür, bilhassa komşuluk hukuku ile ilgili meselelerde bu taksimat önem arz etmektedir. Çünkü bazen komşu haklarında önceliğin hangi komşuya verilmesi gibi tercih gereken durumlarda komşuluğun kısımlarına başvurmak icap edebilir. Sosyoloji disiplini altındaki komşuluk çalışmalarından ulaşılmış istemli/istemli ve fiziksel/psiko-sosyal komşuluk ile İslam hukuku kaynaklarında bulunan yakın/uzak komşuluk¹¹ şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Bir mekâna bağlı olarak kendiliğinden ortaya çıkan¹², bir çaba ve aktif bir ilişki içermeyen *istemli* komşuluktan ve bu istemli komşuluğun yanı sıra bilfiil ziyaretler ve paylaşımlarda bulunan kişiler arasında karşılıklı güven ve yardımlaşma temeline dayalı¹³ *istemli* komşuluktan söz edilebilir. Her iki durumda da komşuluk mevcuttur ancak mahiyeti farklılık ifade etmektedir. Buna ilaveten istemli ve

¹¹ İleriki bölümlerde bahsedilmektedir.

¹² Buket Çakır, “İstanbul’da Eski ve Yeni Yerleşim Yerlerinde Komşuluk İlişkilerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 45.

¹³ Mustafa Gündüz & M. Cengiz Yıldız, “Türk Yazılı Kültüründe Komşuluk”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7(5), 2008, s. 126.

istemsize benzer olan fiziksel durum ve psiko-sosyal durum şeklinde iki komşuluk taksimi daha vardır.¹⁴ Bunda da fiziksel komşuluk ortak mekânları paylaşmak, psiko-sosyal komşuluk ise sosyal ilişkiler kurmaktır.

Şöyle özetlenebilir ki komşuluğu ortaya çıkaran faktörler, ortak ihtiyaçlardan kaynaklı ortak duygu ve düşüncelerdir.¹⁵ Bu en basitinden bir çatı altında yaşama, sığınma ve güven ihtiyacı olabilirken dostluk kurma, paylaşımında bulunma ve birlikte vakit geçirme de olabilir ve bunların hepsi ile bir komşuluk ilişkisi doğar. Ayrıca bu tasniflerin bir hukuki değeri olmadığını, zira istemsiz dahi olsa komşuların birbiri üzerinde hakkı olduğunu, bu sebeple bu kısımların yalnızca sosyolojik bir değer ifade ettiğini belirtmek gerekmektedir.

Komşuların yaşanılan evler vasıtası ile edinildiği ve bu ilişkilerin evlerin durumu, konumu, tasarımı gibi birçok fiziksel etkenlerden dolayı olarak etkilendiği düşünüldüğünde komşuluk ilişkilerinin yapıları çevre ile yakından alakalı olduğuna varılabilir. Bu bağlamda sosyoloji ve İslam hukuku açısından sıklıkla incelenmiş ancak somut yollara başvurulamadığı için bir türlü çözüme kavuşturulamayan komşuluk meselesinin, mimarlık disiplininin de yardım alınarak sonuçlandırılması bu çalışma sayesinde mümkün olacaktır. Günümüz şehir kurgusu ve mimarisinin komşuluk ilişkileri bağlamında incelenmesi bu çerçevede oldukça kıymetlidir.

AMAÇ, KAPSAM VE YÖNTEM

Komşuluğu merkeze alarak çalışılmış bu tez, mimarlık disiplini temel alınarak İslam hukuku ve sosyoloji alanlarından da faydalanılarak disiplinler arası bir çalışma olarak tamamlanmıştır. Tezin altyapısını oluşturan ilk bölümünde İslam düşüncesi ve medeniyetinde komşuluk araştırılmıştır. Bunun için Kur'an-ı Kerim, hadisler ve hem İslam hukuku hem modern hukuk kaynaklarına başvurulmuştur. Ayetler ve hadisleri daha iyi anlayabilmek ve aktarabilmek adına çoğunlukla Neseî, Beyzâvî, Tâberî gibi tefsir alimlerinin şerhleri ve İbnu'l-Mulakkîn, Askalânî, Bedreddin el-Aynî gibi hadis alimlerinin şerhleri tercih edilmiştir. Hukuk kaynakları için Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve Türk Medeni Kanunu başta olmakla birlikte

¹⁴ Ömer Lütfi Kelleci & Lale Berköz, "Konut ve Çevresel Kalite Memnuniyetini Yükselten Faktörler", İtü Dergisi/a, 5(2), 2006, s. 169.

¹⁵ Mustafa Gündüz & M. Cengiz Yıldız, "Türk Yazılı Kültüründe Komşuluk", s. 125.

Meydânî'nin kıymetli eseri Lübab ve Vehbe Zuhaylî'nin İslam Ansiklopedisi gibi eserlerin aslından Arapça olarak faydalanılmıştır. Günümüzde oldukça kuşatıcı bir çalışma olan TDV İslam Ansiklopedisi de bu tezde sıklıkla başvurulan bir kaynak olmuştur.

Tezin asıl iskeletini oluşturan ilerleyen bölümlerde ise çoğunlukla mimarlık ve sosyoloji çalışmalarından faydalanılmıştır. Öncelikle İstanbul'un tarihi sürecini doğru derleyebilmek ve nakledebilmek adına Osman Nuri Ergin'in kıymetli eseri Mecelle-i Umûr-ı Belediye ve Halil İnalıcık'ın İstanbul çalışmaları incelenmiştir. Gülnihal Bozkurt, Serim Denel'in kıymetli doktora tezleri, Musa Çadircı'nın tanzimatla ilgili geniş çalışmaları ve Adalet Bayramoğlu Alada'nın Osmanlı dönemini aktaran eseri de başvurulan kaynaklardan olmuştur. Bu bölüm yalnızca bir tarih aktarımından ibaret değil, bilakis sınırlı bir bölgenin sınırlı zaman aralığında geçirdiği değişim ve dönüşümler çok yönlü bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Tezin son kısımları ağırlıklı olarak mimarlık disiplini sınırlarındadır ki çalışmada amaçlanan da farklı disiplinlerden faydalanıp nihayetinde mimarlık alanını besleyecek bir sonuca ulaşmaktır. Günümüz İstanbul'undaki kentsel sit alanları ve yeni gelişme alanları Ebru Firidin Özgür'ün doktora tezi gibi çoğunlukla güncel doktora ve yüksek lisans çalışmalarındaki verilerden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bunların yanı sıra Ömür Barkul ve Sinan Bölek'in yüksek lisans tezleri de sıklıkla başvurulan kaynaklardan olmuştur. Ayrıca bu bölümde alıntılanan, ilk ismiyle Mimar ve sonraki ismiyle Arkitekt Dergisi, süreci bizzat yaşayan önemli isimlerin derginin ilk sayılarındaki yorum ve eleştirileri ile oldukça kıymetli bir kaynak sayılmıştır.

Bu tezde komşuluk konusu, İslam hukukundan faydalanılarak bir zemine oturtulmuş, tarih ve bilhassa mimarlık tarihi yönünden bu kavramın nasıl bir değişim geçirdiği gözler önüne serilmiş ve her dönem sosyolojik durumu okunmaya çalışılmıştır. Buradaki amaç, bütün bu disiplinlerin oluşturduğu temelin üzerindeki komşuluğun tarih içerisindeki sürecini anlamak ve bunun günümüz şehir hayatındaki durumunu tespit etmektir. İslam'ın kıymet verdiği ve nesiller boyunca el üstünde tutulmuş komşuluk ilişkisinin kaybettiği değeri geri kazanması umuduyla hazırlanmış bu çalışma, başta mimarlarımız olmak üzere bütün insanlığı muhatap almıştır. Bu sayede günümüzde çoğunlukla sorunlu olan bu ilişkinin kurtarılması,

yapılan mimari ve planlama hatalarının tekrarlanmaması ve gelecek yıllarda topraklarımızda hem doğru mimari çalışmalar uygulanması hem de kuvvetli komşuluk ilişkiler kurulması sağlanacaktır, temennimiz bu yöndedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ŞEHİR VE KOMŞULUK

“Şehir, medenî toplumsal ilişkilerin gerçekleşebileceği, idarî, iktisadî, kültürel ve dinî boyutlarıyla sosyal hayatın sürekliliği için varlığı mutlaka gerekli bir toplumsal birimdir.”¹⁶

Şeriatın kutsal ilkeleri *helal* ve *haram*, insanların toplum içindeki tüm faaliyetlerini kuşatır, bu durum şehir hayatında daha da belirgindir. İslam hukuku sadece dini, sosyal ilişki ve davranışlarla değil, aynı zamanda insanların yaşesi, iskan ve çevreleriyle ilgili konuları da ihtiva eder.¹⁷

Şehir hayatının İslam hukukuyla doğrudan ilişkisi olduğu aşikardır. Buradan dolayı olarak komşuluk ilişkileri de hem din hem de geleneksel kültürle veya örf ile şekillenen bir toplumsal yapıdır¹⁸ yani komşuluk mekânla bağlantılı olarak toplumsal bir ilişki olduğu gibi bazı dinî meselelerin de muhatabıdır.

İslam’daki en önemli kul haklarından birisi komşuluk hakkıdır. Kişinin yakınlık olarak aile ve akrabalarından sonra komşusu gelmekte ve komşusunun şerrinden emin olma veya komşuya güzel muamelede ve yardımda bulunma gibi dinî öğretiler bu ilişkinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda komşuluk ilişkisinin Kur’an-ı Kerim’de, sünnette, İslam hukuku kitaplarında nasıl işlendiğini ve komşuluk haklarının çeşitlerini incelemekte fayda vardır. Böylece komşuluğun İslam’daki yerini, önemini ve bu bağlamdaki emirlerini görüp Osmanlı dönemindeki uygulamasını ve denetimini inceleyerek günümüzdeki komşuluk ilişkilerinin ve şehirciliğinin durumunu anlar ve problemlerin çözümünü tespit edebiliriz.

¹⁶ Adalet Bayramoğlu Alada, “Osmanlı Şehrinde Mahalle”, İstanbul: Sümer Kitabevi, 2008, s. 46-47.

¹⁷ Halil İnalçık, “İstanbul: Bir İslam Şehri”, Çev: İbrahim Kalın, İslam Tetkikleri Dergisi, 9(0), 1995, s. 258.

¹⁸ Adalet Bayramoğlu Alada, “Osmanlı Şehrinde Mahalle”, s. 159.

Komşuluk hususunda birçok hadis-i şerîf ve az sayıda ayet-i kerîme vardır. Bu bölümden ayet, tefsir kaynaklarının asıllarından; hadisler ise hadis şerhlerinin asıllarından yani Arapça nüshalarından incelenerek izah edilmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'de Nisa suresi 36. ayette yakın ve uzak komşu ifadesi yer almaktadır. Öncelikle ayetin kendisini ve kısa bir mealini görüp daha sonra tefsirlerine bakmakta fayda vardır:

﴿وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ
وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فُحُورًا﴾

“Allah’a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın.

Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”¹⁹

Bu ayetteki yakın ve uzak komşunun tam anlamı hususunda farklı görüşler mevcuttur. Bunu anlamak özellikle ileriki bölümlerde anlatılan komşuluk, irtifak ve şüf'a hakları için önemlidir. Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 1310) Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl isimli tefsir eserinde bu ayetteki yakın komşunun akraba olan komşu, uzak komşunun ise yabancı olan komşu olabileceğine dair bir ifade mevcuttur.²⁰ Buna ilaveten Muhammed el-Beyzâvî (ö. 1286), Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl isimli eserinde Nesefî'deki görüşe ilaveten bu yakınlığın din kaynaklı bir yakınlık olabileceğini ve Müslüman'ın Müslüman olan komşularının yakın komşusu olabileceğini belirtmiştir.²¹ Yakınlığın din ve/veya akrabalık ile ilişkili olduğu fikrini aşağıdaki hadiste de görmek mümkündür. Bu hadis her ne kadar sıhhati tartışmalı olsa da genel İslamî öğretiyeye uyan bir hadistir ve bu son yorumu destekler niteliktedir.²²

¹⁹ Hayrettin Karaman, vd., “Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir”, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, s. 50-51 (2). (Çevrimiçi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/529/36-39-ayet-tefsiri>).

²⁰ Ebü'l-Berekât en-Nesefî, “Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl”, Beyrut: Daru'n-Nefais, 2014, s. 330 (1). (Çevrimiçi: <https://tafsir.app/alnasafi/4/36>)

²¹ Muhammed el-Beyzâvî, “Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl”, Beyrut: Şa'ban Müessesesi, (t.y.), s. 86 (2). (Çevrimiçi: <https://tafsir.app/albaydawe/4/36>)

²² Ali Can, “Kur'an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri”, s: 209-210; Mustafa Çağrırcı, “Komşu”, s. 157; Sabri Türkmen, “Hadislerde Komşuluk”, s. 33-35.

Üç çeşit komşu vardır. Bunlardan birinin bir, diğerinin iki ve üçüncünün de üç hakkı vardır. Üç hakkı olan komşu, Müslüman ve akraba olan komşudur; bunun komşuluk, İslamiyet ve mahremiyet olmak üzere üç hakkı vardır. Müslüman olan komşunun da komşuluk ve İslamiyet hakkı olmak üzere iki hakkı vardır. Müslüman olmayan komşunun da yalnız komşuluk hakkı vardır.²³

Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 923) Câmi' u'l-Beyân 'an Te'vîli âyi'l-Kur'ân isimli eserinde ise bu görüşlere ilaveten bu yakınlığın yalnızca mesafeden kaynaklı bir yakınlık olduğunu, din ve akrabalığın bunda hiçbir etkisi olmadığını destekleyenlerin görüşü de mevcuttur.²⁴ Yalnızca mesafenin kastedildiği fikrini şu hadis desteklemektedir; bir sahabe Hz. Muhammed (s.a.v)'e gidip "Ey Allah'ın Resûlü! Benim iki komşum vardır. Hediyemi bunlardan hangisine vereyim?" dediğinde Hz. Muhammed (s.a.v) "Kapısı sana en yakın olana ver." buyurmuştur.²⁵ Hz. Muhammed (s.a.v)'in akraba olan veya Müslüman olan komşuya değil de yakın olan komşuya ver demesi bu yakınlığın mesafe ile ilişkili olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 1373) de Taberî'deki görüşlere kitabında yer vermiştir.²⁶ Son dönem müfessirlerinden Muhammed Seyyid et-Tantâvî (ö. 2010) de bu yakınlığın mesafeden, nesepten veya dinden kaynaklı olabileceğini söylemiştir.²⁷

Bütün bu yorumlardan yakın ve uzak komşuluğun hem fiziksel hem sosyal tarafı olduğu söylenebilir; yakınlık ve uzaklık hem fiziksel anlamda mesafeyi hem de sosyal açıdan din veya nesep ortaklığını kastetmektedir. Günümüz şartlarındaki yakın ve uzak komşu için de bu iki yönü kullanmak mümkündür, ancak günümüz modern şehirlerinde din ve nesep birliği giderek azaldığı ve nüfus çokluğundan kaynaklı çeşitlilik olduğu için fiziksel anlamdaki mesafe üzerinden ifade edilen yakın ve uzak komşuluğun günümüz şartları için daha uygun olduğu söylenebilir.

²³ İmam Gazali, "İhyâu 'Ulûmi'd-dîn", (Çev. A. Serdaroğlu), İstanbul: Huzur Yayınları, 2002, 535(2).

²⁴ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, "Câmi' u'l-Beyân 'an Te'vîli âyi'l-Kur'ân", Kahire: Daru'l-Hacer, 2001, s. 6-11 (7). (Çevrimiçi: <https://tafsir.app/tabari/4/36>)

²⁵ Ebu Davud, Edeb, 122-123.; Buhârî, Şüf'a, 3, Edeb, 32.; Şihâbuddîn el-Kastallânî, "Sahîh-i Buhârî Şerhi", (Çev. H. Yıldız), İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2019, s. 238-239 (7).

²⁶ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, "Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm", Beyrut: Daru'l-Ciyl, 1990, s. 468-469 (1). (Çevrimiçi: <https://tafsir.app/ibn-katheer/4/36>)

²⁷ Muhammed Seyyid et-Tantâvî, "Et-tefsîru'l-Vasîl li'l-Kura'ni'l-Kerîm", Kahire: Daru'n-Nahdatu, 1997, s. 147 (3).

Hadislere gelindiğinde ise daha fazla çeşitlilik görülmektedir. İttifakla sahih²⁸ olan ve konumuzla ilintili olan hadislerden biri “Cebrâil komşu hakkında o kadar tavsiyede bulundu ki, komşuyu (komşuya) varis kılacağını zannettim.”²⁹ hadisidir. Birçok kitapta yer alan bu hadisin komşuların birbiri üzerinde şüf’a hakkını³⁰ vurguladığı görüşünde olanlar vardır.³¹ Bedreddîn el-Aynî (ö. 1451) ise bu hadisin şerhinde iki komşunun yakınlığının neredeyse miras düşecek derecede olduğunu ve bu hadiste de komşuluk hakkının korunması hususunda bir mübalağa olduğunu belirtmiştir.³² Hadisin tek bir manasının olmadığını, çok yönlü bir hadis olduğunu ve hem maddi meselelerde hem de manevi ilişkiler anlamında komşuların birbirleri üzerinde hakları olduğunu ifade edenler de vardır.³³

Sosyal açıdan komşuluk ilişkisini konu edinen bir hadis de “Komşusu kendisinden (kendisinin şerrinden) emin olmayan kimse cennete giremez.”³⁴ hadisidir. Oldukça bilinen bu hadis-i şerifteki şerh olarak tercüme edilen *بئائقة* (بئائقة) kelimesi kötülük, musibet ve fenalık anlamlarına gelmektedir. Yani kişi kendisine eziyet etmeyeceği hususunda komşusundan emin değilse o komşunun imanının tam olamayacağı ve cennete giremeyeceği şeklinde yorumlar vardır zira eziyet etmek ve kötülük yapmak İslam’da yasaklanmıştır.³⁵ Hatta İslam hukuku ve hadis kitaplarında “komşuya eziyetin yasaklanması” şeklinde bölüm başlıkları ve bu konuyla ilgili hususlar mevcuttur. Bu “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse komşusuna iyilik etsin.”³⁶ hadis-i şerîfi ile de ilintilidir çünkü her ikisinde de iman etmenin ve bunun neticesinde cennete girebilmenin komşuya iyi davranmaktan geçtiği belirtilmektedir, hadis şerhlerinin bir kısmı da bu iki hadisi birlikte şerh etmişlerdir.³⁷

²⁸ “Sözlükte ‘sıhhatli ve sağlam’ anlamına gelen sahih kelimesi, terim olarak adâlet ve zabt sahibi râvilerin kendileri gibi adâlet ve zabt sahibi râvilerden muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şâz ve muallal olmayan hadisi ifade eder.” (Mehmet Efendioğlu, “Sahih”, TDV İslam Ansiklopedisi, 35, 2008, s. 523.)

²⁹ Buhari, Edeb, 28; Müslim, Birr, 140-141.

³⁰ İleriki bölümlerde şüf’a hakkı anlatılmaktadır.

³¹ İbnu’l-Mulakkîn Sirâcuddîn, “El-Muîn ala Tefehhümi’l-Erbaîn”, s. 215.

³² Bedreddîn el-Aynî, “Umdetu’l-Karî fi şerhi Sahîhi’l-Buhârî”, s. 108 (22).

³³ İbn Hacer el-Askalânî, “Fethu’l-Bârî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî”, Beyrut: Daru’l-Marifet, (t.y.), s. 441 (10).

³⁴ Müslim, İman, 73.; Buhârî, Edeb, 29.

³⁵ Ebu Zekeriyya en-Nevevî, “El-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc”, Beyrut: Daru İhyâe’t-Türâsi’l-Arabîyyî, 1392, s. 17 (2).

³⁶ Buhârî, Edeb, 31.; Müslim, İman, 74.

³⁷ Bedreddîn el-Aynî, “Umdetu’l-Karî fi şerhi Sahîhi’l-Buhârî”, s. 139 (22).

Yalnızca komşulukla ilgili değil, genel anlamda İslam inancının önemli öğretilerinden biri kötülük ve intikamdan men etmektir. Bu “لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ” yani “Zarara karşılık zarar yoktur.”³⁸ hadisinde açıkça zikredilmiştir. İbnu'l-Mulakkîn (ö. 1401) bu hadisin mutlak bir yasak olduğunu yani zararın azının da çoğunun da yasaklandığını belirtmiştir. Ayrıca zararın yasaklanmasının aslında zarara karşılık zararın da yasaklanması anlamına geldiğini ve burada bu lafzın tekrar edilmesinin asıl amacının pekiştirme (te'kîd) olduğunu da eklemiştir.³⁹ Komşuluk ilişkileri özelinde de bu hasen⁴⁰ hadisin önemi büyüktür. Hem cana hem mala verilecek her türlü zarar İslam dininde yasaklanmıştır; İslam hukuku ve hadis kitaplarında çoğunlukla *ölüme karşılık ölümün yasaklanması* örneklendirilse de sözlü ya da fiili zarar vermek de bu hadisin kapsamındadır. Dolayısıyla bu hadis, günümüzde yaşanan birçok komşuluk problemleri için de önemli bir sınır çizmektedir.

Birine bile isteye zarar vermenin yasaklandığını sıklıkla belirten hadis kitaplarında öncelikle yukarıdaki zarar hadisi ve sonra da ittifakla sahih olan “Sizden kimse, duvarına komşusunun (inşaat için) kazık saplamasına mâni olmasın.”⁴¹ hadisi zaman zaman birlikte zikredilir. Bu hadisin hükümleri şerî hukuk mezheplerine göre farklılıklar göstermektedir ancak bu farklılıkların ötesinde hadisteki temel anlamın komşular arasındaki geçimliliğin, anlayışın ve hoşgörünün vurgulanması olduğu unutulmamalıdır. Bu hadisteki duvara kazık saplamaya izin verme ise bu hoşgörünün yalnızca bir örneğidir. Ayrıca bir kişinin komşusunun faydası için bazı haklarından feragat etmesi İslam'da hoş görülmüş ve kendisine zarar vermeyip komşusunun faydasına olan herhangi bir şeyden onu men etmesi de güzel karşılanmamıştır.⁴²

³⁸ İbn Mace, Ahkam, 17.

³⁹ İbnu'l-Mulakkîn Sirâcuddîn, “El-Muîn ala Tefehhümi'l-Erbaîn, s. 378.

⁴⁰ Mustafa el-Buga & Muhyiddin Mistu, “El-Vâfi fi Şerhi'l-Erbaîne'n-Neveviyye”, Beyrut: Daru İbni Kesir, 2007, s. 239.

“Terim olarak genel kabule göre, “sahih hadisin şartlarını taşımakla beraber râvisinin zabtı sahih hadisin râvisine nisbetle daha az olan hadis” anlamında kullanılmaktadır. Buna göre hasen, sahih hadisle zayıf hadis arasında, ancak sahihe daha yakın konumda bulunmaktadır.” (Mücteba Uğur, “Hasen”, TDV İslam Ansiklopedisi, 16, 1997, s. 374.)

⁴¹ Buhâri, Mezâlim, 20.; Müslim, Müsâkât, 136.

⁴² İmam Ez-Zehabî, “Şerhu Kitabi Hukûki'l-Câr”, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008, s. 22.

Bir rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.v) “Evlerinizi komşunuzun rüzgarına (ışık ve havasına) mâni olacak şekilde onun evinden yüksek yapmayın.”⁴³ demiştir. Bu hadis her ne kadar zayıf⁴⁴ bir hadis olsa da genel İslam öğretilerine uygunluğundan ötürü çalışmada hadise yer verilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) komşuların birbirlerine karşı hoşgörülü olması ve birbirlerinin haklarına saygı duymaları hususunda çokça nasihat etmiştir. Bahsi geçen hadis de bilhassa günümüz şehirlerindeki hızlı yapılaşmalar hususunda uygulanması gereken bir inceliği hatırlatmaktadır.

İslam hukuku 5 temel unsuru (zarûriyât-ı hamse) korumayı amaçlamaktadır; bunlar can, nesep, akıl, mal ve dindir. Bu beş unsur insanın zarurî haklarından. İnsan haklarından konumuzla ilişkili olanı ise komşuluk hakkıdır. Bahsi geçen hadislerin komşunun maddî ve manevî çeşitli hakları olduğunu ileri sürmektedir. Çalışmanın içerisinde bulunmayan ancak komşulukla ilgili daha nice hadis-i şerîf bulunmaktadır. Genel olarak bütün bu hadisler komşunun sınırlarına ve mahremiyetine saygılı olmayı, ona zarar verecek şeylerden kaçınmayı, kendisine zarar gelmiyorsa bazı haklarından fedakârlık etmeyi ve bilhassa komşuya eziyetten kaçınıp ona karşı hoşgörülü olmayı öğütlemektedir. Bütün bunlar ile insanın canına ve malına zarar gelmemesi amaçlanmaktadır. Bu bölümde de önce bir ayet-i kerîme ve daha sonra da çeşitli hadis-i şerîfler ile bu hakkın önemi izah edilmeye çalışılmıştır.

1.1. BAZI ÖRNEK ŞEHİR DOKULARI VE KOMŞULUK

İslam şehirleri kültür, ekonomi ve yönetim merkezli şehirler olarak inşa edilmiştir. Kültürden kasıt din yani mabed, ekonomiden kasıt ticaret yani çarşı/pazar, yönetimden kasıt ise saray/hükümet konağıdır.⁴⁵ İslami arkeoloji uzmanı Kahireli

⁴³ Ebü'l-Hasen El-Heysemî, “Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id”, Kahire: Mektebe'l-Kudsî, 1994, 165 (8).; İmam Ez-Zehabî, “Şerhu Kitabi Hukûki'l-Câr”, s. 119.

⁴⁴ “Sahih veya hasen hadisler için gerekli özelliklerden en az birini taşımayan, dolayısıyla hasen mertebesine ulaşamayan rivayetlere zayıf denir.” (Mahmut Demir & Mehmet Emin Özafşar, “Zayıf”, TDV İslam Ansiklopedisi, 44, 2013, s. 157.)

⁴⁵ Osman Şimşek, ““Tevhîdî Düşünce” Anlayışına Göre “Tevhîdî Şehir” Yapısı ve “Tevhîdî Şehir” Zihniyeti”, Şehir ve Medeniyet Dergisi, 13(6), 2020, s. 335.

araştırmacı Halid Azeb, *es-Siyasetü’ş-Şeriyye ve Fıkhu’l-İmara* isimli makalesinde İbn Ebü’r-Rabi’den⁴⁶ şehir kurmanın 8 unsurunu nakletmiştir:

- 1- Sakinlerin kolayca ulaşabileceği tatlı suyun temin edilmesi.
- 2- Uygun genişlikte yol ve caddeler yapılması.
- 3- Herkesin rahatlıkla ulaşabilmesi için merkezde bir cami inşa edilmesi.
- 4- Halkın ihtiyaçlarını giderebileceği miktarda çarşı/pazar sağlanması.
- 5- Kabilelerin geçimsizlik yaşamamaları adına birbirlerinden ayrı mahallelere yerleştirilmesi.
- 6- Evlerin birbirlerinden yeterli uzaklıkta inşa edilmesi ve atıkların buradan uzaklaştırılması.
- 7- Düşmandan korunmak için şehrin sur ile çevrilmesi.
- 8- Halkın ihtiyacı kadar üretim yeri (atölye, fabrika vs.) kurulması.⁴⁷

Görüldüğü üzere bundan yüzlerce yıl önce yazılmış bir eserde herkesin erişiminin sağlanabileceği temiz su, cami, çarşı ve üretim birimlerinin yanı sıra evlerin mahremiyeti ve günümüzdeki atık su sisteminin benzeri bir sistem önerilmiştir. Bunlar İbn Ebu’r-Rabi’ye göre bir İslam şehrinin kurulması için asgari şartlardır. Ayrıca beşinci maddedeki İslam şehirlerindeki mahallelerin kendi içerisinde homojen gruplar oluşturacak şekilde etnik kökene ve dine göre ayrılması birçok İslam şehrinde görülmektedir.

İslam şehir tarihçilerinden önemli bir isim olan André Raymond ise Arap ve İslam şehirleri üzerine araştırmalar yapmış ve eserler sunmuştur. Çalışmalarında Araplar için ticaretin öneminden ve buna binaen çarşının şehrin merkezinde oluşundan bahsetmiş, şehrin en büyük camisinin de merkezdeki kurgunun önemli bir parçası olduğunu aktarmıştır. Ayrıca iktisadî merkez ile ikamet alanlarının birbirlerinden ayrı olduğunu da belirtmiştir.⁴⁸ İslam şehirlerinin karakteristik özelliği olan merkezdeki cami, toplum ile iç içeliği sembolize etmekte ve bu camide okunan ezanlar, şehir insanının günlük zaman kavramını tayin etmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında mescid, hem eğitim hem toplanma hem de yönetim yeri iken

⁴⁶ İbn Ebu’r-Rabi’ 8 ila 12. yüzyıllar arasında yaşadığı düşünülen ancak hakkında pek bilgi bulunmayan bir yazardır ve bu alıntının yapıldığı kitabı “Sulûku’l-Mâlik fi Tedbîri’l-Mumellik” tir. (Kaynak: <http://www.myportail.com/actualites-news-web-2-0.php?id=6182>)

⁴⁷ Halid Azeb, “es-Siyasetü’ş-Şeriyye ve Fıkhu’l-İmara”, *Merasıd*, 12, 2013, s. 11-12.

⁴⁸ N. Bilge Özel, “André Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(3), 2005, s. 582-583.; André Raymond, “Şehir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38, 2010, s. 450.

Osmanlı'da camiler imaret, hastane, aşevi, medrese gibi daha farklı fonksiyonlara ev sahipliği yapan külliyeleer şeklinde inşa edilmektedir.⁴⁹ Ayrıca “fıkhi anlamda bir zorunluluk arz etmemekle birlikte vakit namazlarının topluca kılınmasının tavsiye edilmiş olması nedeniyle İslam şehirlerinin mahallelerinde de birer mahalle mescidi kurulmuştur.”⁵⁰ İlaveten ilk dönem İslam şehirlerinde din ve devlet işlerinin birliği, cami ile hükümet konağının birliği/yakınlığı ile vücut bulmuştur. Özetle cami-yönetim-çarşı birlikteliği İslam şehirlerinin ilk örneklerinden beri mevcuttur.

Buraya kadar bahsedilen İslam düşünce geleneği ve komşuluk ilişkilerini somut örneklerle desteklenip iyice anlaşılır hale getirilmesinde fayda vardır. Bu sebeple Orta Çağ'dan bu zamana kadar çok fazla değişikliğe uğramamış şehirlerden ve onların eski şehir dokularından örnekler vermek gerekmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu'dan Bağdat ve İsfahan, Balkanlardan Bosna, Orta Asya'dan Semerkant ve Buhara, Anadolu'dan Bursa gibi şehirlerin bahsi geçen İslami düşünceye göre şekillendiği görülmektedir. Kısaca bu şehirlerin düzenlerinden ve sosyal dokularından bahsedelim.

İlk İslam şehirlerinin askerî amaçlı kurulduğu bilinmektedir. Bu şehirlerden olan Basra kurulurken dahi merkezinde umuma hizmet için bir meydan yapılmıştır. Bu meydanların işlevi, bahsi geçen zamanlarda askerlerin ihtiyaçlarını görmesi iken yakın tarihlerde toplumsal aktivitelerin gerçekleşmesi olarak okunabilir. Basra'dan sonra kurulan Kûfe'nin yerleşimi için Hz. Ömer'in emriyle yine bir meydan ve bu meydanda bir cami inşa edilmiştir. İslam şehirlerinde bir sembol haline gelmiş din, siyaset ve ticaret üçlemesi merkezde cami, saray ve çarşı birlikteliği ile şehirde kendisini göstermektedir.⁵¹ Tarihte de görmek mümkündür ki Müslümanlar tarafından şehir kurulurken her zaman bir meydan belirlenmiş, bu meydanda cami inşa edilmiş, cami yakınına çarşı kurulmuş ve onun etrafında da halkın iskân

⁴⁹ Nejdet Gök, “İslam Medeniyeti'nin Oluşum Devrinde İlk İslam Şehirleri: Emevi ve Abbasi Örnekleri”, 2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Bildiriler Kitabı, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 133.

⁵⁰ Yılmaz Can, “İslam Medeniyetinde Şehirleşme ve Mimari”, 6. Dinî Yayınlar Kongresi Dördüncü Oturum, 2013, s. 419.

⁵¹ Mustafa Hizmetli, “Tarihte Şehir ve Pazar”, İnsan Tarih ve Şehir, ed. Arıcan vd., Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2020, s. 82.

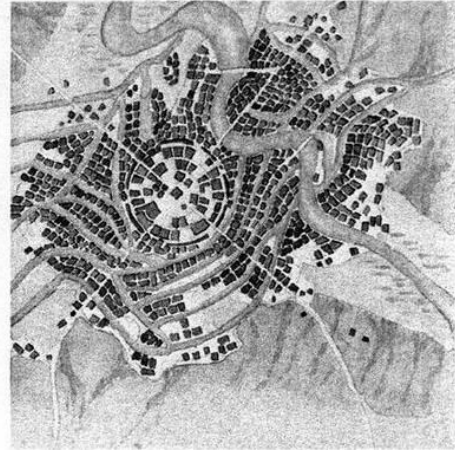
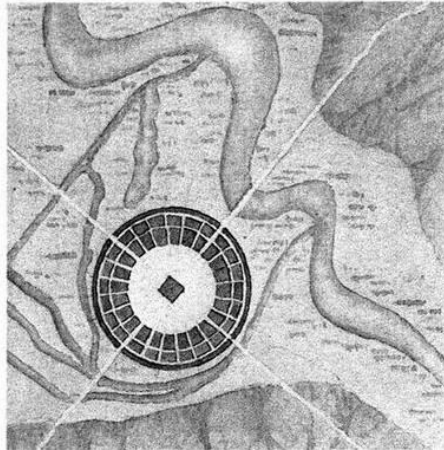
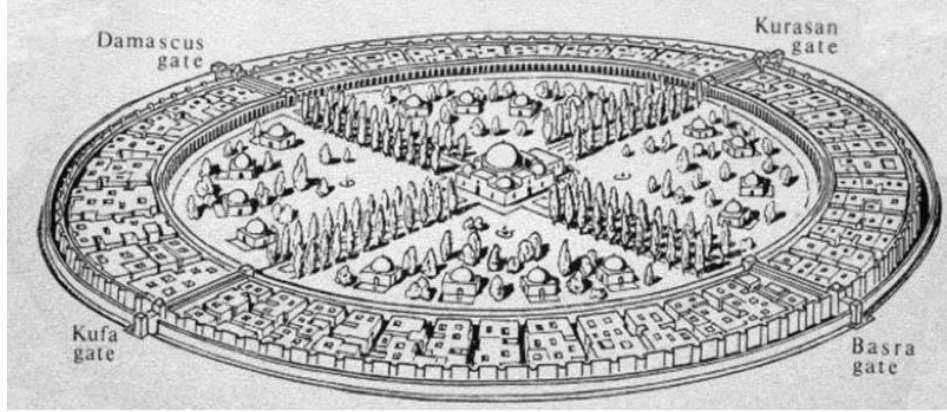
edebileceği yerler yapılmıştır. “İslam anlayışına göre şehir, mescidi ve çarşısı olan ve topluca Cuma kılınabilen toplu yerleşim yeridir.”⁵²

Abbasi halifesi olan Ebu Cafer el-Mansur tarafından 6.yy’da kurulan eski Bağdat, merkezde kamusal alanın (cami, çarşı vs.) olduğu ve çevresinde mahallelerin bulunduğu İslam şehir dokusunu taşıyan örneklerdendi. Merkeze sarayını ve camiyi inşa ettiren halife, doğu-batı-kuzey-güney yönlerinde olacak şekilde dört kapıdan şehre girişi sağlamıştı. (Şekil 1.1.1). Bir ideal şehir kurgusu olarak çokça örnek gösterilen bu daire şeklindeki şehir kurgusunu ve odağın merkezde oluşunu birlik ve tevhid anlayışının şehre bir yansıması olarak yorumlayanlar da mevcuttur. Ticaretin şehrin asıl geçim kaynağı olmasından dolayı pazar kültürü Bağdat’ta oldukça önemliydi. “Şehirde ilkin en dıştaki surlardan iç surlara doğru uzanan dört ana yol boyunca yüksek kemerli dükkânlardan oluşan dört büyük pazar ve ayrıca surların dışında da şehrin dört kapısında kurulan dört pazar yeri bulunmaktaydı.”⁵³ Birçok İslam şehirinde olduğu gibi Bağdat’ta da mahalleler dine veya etnik kökene göre ayrılmakta; Farslı, Arap, Türk, Müslüman, Yahudi vs. mahalleleri olarak kendi içerisinde homojen şekilde sınıflanmaktaydı. Bağdat evlerinin tek veya iki katlı, bahçeli ve avlulu olduğu kayıtlarda geçmektedir.⁵⁴

⁵² Adalet Bayramoğlu Alada, “Osmanlı Şehirinde Mahalle”, s. 44.

⁵³ Mustafa Hizmetli, “Tarihte Şehir ve Pazar”, s. 77.

⁵⁴ Kadir Kan, “Abbasilerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)”, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 75-76.

Şekil 1.1.1: Eski Bağdat'a ait çizimler (Kaynak: Url-1)

1500lerin sonlarına doğru yönetime geçen Safev hükümdarı Şah Abbas'ın kurduğu Isfahan Şehri, nemli İslam Şehri rneklerindedir. Bir ovaya kurulu Isfahan'ın merkezini hükümdarın sarayı, cami ve çarşılar oluŐturmaktaydı. (Şekil 1.1.2). Isfahan'da su, Şehrin önemli unsuru olmuş, su kanalı merkezden ve mahallelerin arasından devamlılığını sürdürmekteydi. Şehrin bahçelerinin güzelliğinden bahseden eserlerde Zyende Irmağı kenarına yerleŐtirilmiŐ bu bölgenin merkezden dörde ayrılan su kanalı ile dört ayrı mahalleye blndğu geçmektedir. Meydanın çevresinde saray ricalinin kaldığı önemli yapılar olduğu gibi zemin katı dükkân ve üst katı ev olan kemerli, iki katlı sıraevler de mevcuttu. Merkezdeki Mescid-i Şah ve İnan'ın en önemli pazarlarından biri olan Kayseriyye Pazarı; kanalın bldğu alanlar arasındaki geçişi sağlayan köprüler ve hamamlar Isfahan Şehrinin merkezinde yer almaktaydılar.⁵⁵ İngiliz seyyah Thomas Herbert, 1600lerde grdğu Isfahan'a kitabında yer vermiŐ ve bu Şehirdeki her evin bahçesi olduğunu aktarmıştır.

Şekil 1.1.2: 1900lerden Isfahan Şehir dokusu (Kaynak: Url-2)

⁵⁵ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas (1587-1629) Zamanında İsfahan", Türk Dünyası Araştırmaları, 186, 2010, s. 152-159.

Amir Pasic'in "Islamic Architecture in Bosnia and Hercegovina" isimli çalışmasından alıntı yapan Turhan ve diğerleri, 16.yy'da Osmanlı şehri olarak Bosna'yı şehrin merkezindeki çarşı, cami ve külliyyeden ve ayrıca merkezi oluşumundaki su faktöründen bahsederek tasvir etmektedir. Cami ve türbeler; mektep, medrese ve tekkeler; köprü, çeşme ve hamamlar; bedesten ve çarşılar; sokaklar ve evler ile Osmanlı şehirlerinin karakteristik kurgusunu da eklemektedir.⁵⁶ (Şekil 1.1.3).

Şekil 1.1.3: Bosna'nın 1870lere ait şehir dokusu (Kaynak: Url-3)

Timur'un 1371 yılında başkent yaptığı Semerkant'a altı adet kapıdan giriş yapılmakta, bu kapılardan gelen altı yol merkezde bir meydanda birleşmekte ve Gök Saray bir asma köprü ile bu şehir meydanına bağlanmaktaydı.⁵⁷ İpek Yolu üzerinde bulunmasından ötürü önemli ticaret şehirlerinden biri olan Semerkant çarşılar ile doluydu. Kayıtlarda Semerkant'a çok fazla mal geldiği ancak bunların depolanacağı bir yerin olmadığı ve bu sebeple Timur'un şehrin bir ucundan diğer ucuna bir cadde

⁵⁶ Fatma Sel Turhan vd., "Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 6(3), 2005, 132.

⁵⁷ Canan Nilüfer Aydın, "Timur Dönemi İmar Faaliyetleri", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 61-63.

inşa ettirdiği, bu caddedeki evleri yıktırıp dükkânları sıraladığı ve bu malları da orada sattırıldığı geçmektedir.⁵⁸ Ayrıca Semerkant'ın bağ ve bahçeler açısından zengin olduğu, dört bir yanında büyük bağlar ve burada tüm şehre yetecek kadar meyve ve sebze üretimi olduğu nakledilmektedir. Zerefşan Nehri'ne yakınlığı sebebiyle sulak bir bölgede bulunan şehirdeki bu bağ ve bahçeler, büyük sulama kanalları ile sulanmaktaydı.⁵⁹ Yolların ve kanalların aralarında düz çatılı evler yayılmış durumdaydı.⁶⁰ (Şekil 1.1.4).

Şekil 1.1.4: Semerkant'ın 1870lere ait fotoğrafı (Kaynak: Url-4)

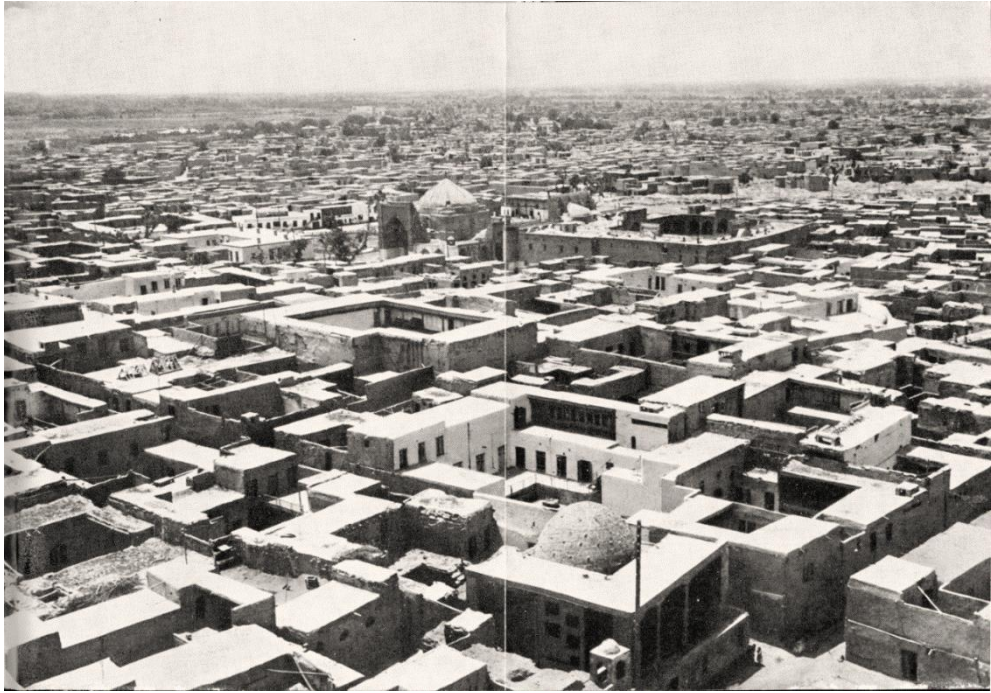
II. Abdullah devrinden Rus işgaline kadar en zengin şehirlerden biri olan Buhara, İslam şehirlerinin çoğu gibi çevresi surlarla çevrili bir yapıdaydı. Bu surlardan on bir kapı ve bu kapılardan da on bir yol ile merkeze erişimin mümkün olduğu şehir, -merkezdeki bazı caddeler hariç- oldukça dar sokaklara sahipti. Şehrin ortasındaki bir tepede emirin sarayı ve merkezdeki bazı önemli yapıların çevresinde

⁵⁸ Tuba Tombuloğlu, "10. ve 15. Yüzyıl Seyyahlarının İzlenimlerinde Semerkand", International Journal of History Studies, 10(10), 2018, s. 140.

⁵⁹ Seda Yılmaz Vurgun, "Buhara Emirliğinin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand", Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1(1), 2016, s. 148.

⁶⁰ A.g.e., s. 150.

düz çatılı ve balçıktan yapılmış evler mevcuttu. (Şekil 1.1.5). Buhara ve Semerkant İslam dininin öğretildiği önemli şehirler olmaları sebebiyle medrese açısından zenginlerdi. Doğu ve Batı Asya'nın ticaret aksı üzerinde bulunması sebebiyle önemli olan şehir çarşıları, hamamları, gül bahçeleri ve düzensiz olarak konumlanmış mezarlıkları ile meşhurdu.⁶¹ Bir İslam şehrinin karakteristik özelliklerinden biri olan su, Buhara'da da kendini göstermekte, şehirde toplam on iki kanal olduğu kayıtlarda geçmektedir.⁶²

Şekil 1.1.5: Buhara'nın 1942 yılından fotoğrafı (Kaynak: Url-5)

Anadolu'dan bir örnek olarak Osmanlı döneminde Bursa şehri dönemin ticaret ve ipek sanayi merkezi olmakla birlikte termal su kaynaklarının bulunmasından ötürü turistik bir öneme de sahipti.⁶³ 1300lü yıllarda Osmanlı tarafından fethedilen 7 mahalleden müteşekkil Bursa'nın merkezinin bedesten, hem geceleme hem ticaret yeri olan hanlar ve büyük camilerden oluştuğu kayıtlarda mevcuttur. Şehrin merkezinin Sultan Orhan'ın yaptırdığı yapılar ve külliyeler

⁶¹ Seda Yılmaz Vurgun, "Buhara Emirliğinin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand", s. 141-146.

⁶² Aykut Özbayraktar, "Abbasîlerin İlk Döneminde Mâverâünnahir", (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 112.

⁶³ Funda Songur, "Şehir Tarihi ve Turizm: Bursa Örneği", U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10, 2017, s. 106.

oluşturmakta; merkezi çevreleyen mahalleler, bu mahalleleri birbirine bağlayan yol akları ve her mahallede bulunan mescitler Bursa'nın genel fiziki yapısını özetlemektedir.⁶⁴ (Şekil 1.1.6). Evlerin genelde cumbalı ve avlulu olduğu, zemin katlarda ahır veya kilerin olduğu, yoksul ve az odalı evlerin yanı sıra bahçeli konakların bulunduğu kaynaklarda mevcuttur.⁶⁵

Şekil 1.1.6: Bursa'nın 1800lerin sonundan fotoğrafı (Kaynak: Url-6)

Genel anlamda bakıldığında İşlam'ın etkisiyle yerleşik hayata geçen Arap toplumlarının kültürleri ve İşlam'ın öğretileri bir arada harmanlanarak mekânda kendisini göstermiş ve zamanla İşlam Şehirlerinin karakteristik özelliği ortaya çıkmıştır. Bu karakteristik İşlam Şehri kurgusu merkezde devlet eliyle yapılmış cami, arşı ve/veya saray ile çevresinde mahalleler Őeklindedir. Araplarda kabileler mahalleler Şeklinde taksim edilirken Selçuklu ve Osmanlı gibi toplumlarda bunun dine ve etnik kökene göre taksim edildiği görülmektedir. Merkezdeki cami-arşı-saray üçgeninde çarşının yerleşimi önemlidir zira arşı camiden tamamen kopuk değildir ancak çarşının içindeki dükkân yerleşimleri caminin varlığı göz önünde

⁶⁴ Raif Kaplanoğlu, "Bursa'nın Kentsel Gelişmesi", Bursa Defteri, 2008, s. 1-2.

⁶⁵ Raif Kaplanoğlu, "Bursa Evlerinin zellikleri", Erişim tarihi: 9 Aralık 2021, evrimii: https://www.bursa.com/wiki/Bursa_Evlerinin_Ozellikleri .

bulundurarak yapılmaktadır. Örneğin bir demirci dükkânı pazarın en dışındayken bir koku dükkânı camiye en yakın dükkân olmak suretiyle teşkil edilmiştir.⁶⁶

Bahsi geçen şehirlerin genelinde merkezde Cuma Cami, saray, idari birimler ve çarşı varken bu kamusal alaların çevresinde mahalleler bulunmaktadır. Bu bağlamda camiler ibadethane olmanın ötesinde hem bir toplanma yeridir hem de yönetimin ve sosyal kurumların bulunduğu bir mekândır.⁶⁷ Hatta Alada'nın da belirttiği gibi İslam'da din ve siyaset ayrılmaz bir bütündür ve bunun göstergesi olarak halife hem din adamı hem siyasi liderken cami de hem ibadet yeri hem de yönetim için resmi bir toplanma ve tebliğ yeridir.⁶⁸ Bu durum Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden beri böyleydi ancak sonraları özellikle laik dünya görüşünün kabul edilmesiyle beraber camiler bu çok yönlü vasfını yitirmeye başlamıştır. Yine de günümüzde önemli bir toplanma yeri ve (Cuma hutbesindeki gibi) bir duyuru merkezi vasfını sürdürmektedir.

“İslam'ın dünya görüşü, İslam'ın emir ve yasaklarının kendi bütünlüğü içerisinde gözetileceği bir yer olarak hazırlanan şehrin fiziki ve sosyal görünümünü belirlemiştir.”⁶⁹ Buradan hareketle Müslümanların çoğunluk olduğu veya yönetimde bulunduğu bir coğrafyada bütün sosyal düzenin ve dolayısıyla fiziki görünümün İslam'ın şartlarına uygun olarak ortaya çıkması olağan bir süreçtir. Bu şehirlerde toplumsal parçalanmaya sebebiyet vermeyecek, birlik ve hoşgörü içerisinde yaşamayı sağlayacak şekilde merkezde herkesin kullanımına açık kamusal alanlar ve etrafında mahalleler bulunmaktadır. Bu mahallelerdeki evler İslami hassasiyetlere göre imar edilmiş, hem komşu mahremiyetine hem de komşuya zarar (güneşine mani olma gibi) vermemeye önem verilmiştir. Bu sebeple mukimler ortak çarşı veya camiye kullanmakla ve doğru imar edilmiş yapılarda komşuluk etmekle sağlıklı ilişkiler kurmaktadır.

⁶⁶ Adalet Bayramoğlu Alada, “Osmanlı Şehrinde Mahalle”, s. 49-50.

⁶⁷ Büşranur Bekman, “XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul’unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması”, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 28.

⁶⁸ Adalet Bayramoğlu Alada, “Osmanlı Şehrinde Mahalle”, s. 163.

⁶⁹ Halil İnalçık, “İstanbul: Bir İslam Şehri”, s. 250; Harun Bıçakçı & Cuma Yıldırım, “İslam Uygarlığında Kent ve Kentleşme”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(2), 2018, s. 546.

1.2. KOMŞULUKLA İLGİLİ HAKLAR

İslam hukuku kitaplarında komşu ile ilgili hükümler birçok babda geçmektedir. Kiracılık⁷⁰ (icâre), irtifak ve şüf'a bu kısımlardandır. Ayrıca komşuya eziyet etmenin yasaklanması, komşunun mahremiyetinin korunması, komşuya iyi davranma ve ona ikramda bulunma gibi konular da mevcuttur. Çalışma konusuyla ilgili olan irtifak ve şüf'a, komşuluk ilişkileri açısından üzerinde durulması gereken önemli meselelerdir. Bunların yanı sıra "komşuluk hakkı" şeklinde bir hakkın olup olmadığı ve böyle bir terimin kabul edilirliliği de ayrı bir tartışma konusudur. Tez konusu ile alakalı olması sebebiyle bu meseleye de çok derine inmeden değinilecektir. Mahremiyet de günümüzün önemli problemlerinden biri olduğu için çalışmada mevcuttur.

İslam dininin hak ve adalet konusunda yerleştirdiği toplumsal bilinç, komşuluk hakları, zarara zarar ile karşılık vermeme ilkesi, zarar vermenin yasaklanması, eldeki hakkın ve gücün kötü yolda kullanılmaması, fertlerin hak ve çıkarlarının korunması gerekliliği gibi sebeplerden ötürü irtifak ve şüf'a hakları toplumsal yaşam, nizamın sağlanması ve huzurun devamlılığı açısından önemli muamelat konularındandır. Bu konuları derinlemesine kavradıktan sonra günümüz şehir hayatında bu meselelerin ihmal edilmesinin doğurduğu sonuçlar daha iyi anlaşılacaktır.

Aşağıda komşuluk hakkı, irtifak hakkı, şüf'a hakkı ve komşu mahremiyeti konuları öncelikle İslam hukukundaki yerleri bakımından ele alınacak ve bu konuda daha detaylı bilgi verilecektir. Daha sonra İstanbul'un tarihi sürecinde önemi büyük bir kanunname olan Mecelle'de⁷¹ ilgili konunun nasıl ele alındığına değinilecektir.

⁷⁰ Bu tezde imar düzenlemeleri bakımından komşuluğun ele alınması söz konusu olduğu için kiracılık babı işlenmemiştir.

⁷¹ Tanzimat'tan sonra yapılan köklü reformlardan biri de Türkçe metne sahip kanunname hazırlanmasıydı ve bu bağlamda Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve daha sonra da Hukûk-ı Aile Kararnamesi kanunlaştırıldı. İslam hukukuna dayanan ilk kanunlar olma özelliği ile bu kanunlar birçok İslam ülkesinde de örnek metin teşkil etmektedirler. Mecelle, 1876'da tamamlanan ve yazımı yaklaşık 9 yılı bulan, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki Mecelle Cemiyeti tarafından yazılan ve çoğunlukla borçlar, eşya ve yargılama hukukunu içeren buyû, icârât, kefâlet, havâle, rehin, vedîa, hibe, gasb ve itlâf, hacr, ikrah ve şüf'a, şirket, vekâlet, sulh ve ibrâ, ikrar, dava, beyyinât ve kazâ olmak üzere 16 kitap ve bir mukaddimeden müteşekkil bir kanunnamedir. Hanefi hukuk mezhebi esas alınarak yazılan Mecelle 1851 maddeden oluşmaktadır.

Son olarak da günümüzde ilgili meselenin durumuyla ilgili bilgi vermek adına Türk Medeni Kanunu'ndaki yerinden söz edilecektir.

1.2.1. Komşuluk Hakkı

Eşya hukuku ile ilgilenmiş bazı yazarların görüşüne göre komşuluk hakkı bir irtifak hakkı çeşididir. Oysa klasik İslam hukuku kitaplarında terim olarak 'hakku'l-civâr' (komşuluk hakkı) şeklinde bir kullanım yoktur, zira yalnızca komşuluk sebebiyle tayin edilen mülkiyet sınırları ve bunun irtifak olarak kabul edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Muasır yazarlara ait olan bu tabir, komşuya fahiş zarar verecek tasarrufların kısıtlanması anlamına gelmektedir.⁷² Bunun yanı sıra İslam hukuku kaynaklarında zaman zaman geçen 'hakku'l-câr' veya 'hakku'l-civâr' ifadeleri çağdaş yazarların tanımladığı gibi değil de daha uhrevî bir anlama gelmekte ve komşuların birbirlerine iyilik yapması, yardımda bulunması ve zarar vermemesi gibi manaları karşılamaktadır.⁷³

Hz. Muhammed (s.a.v)'in hadis-i şerîfinde komşusu kendi sıkıntısından dolayı güvende olmayan kişinin cennete giremeyeceği⁷⁴ ifade edilmiştir ki bu da komşuya zarar verecek şeylerden uzak durmanın vacip olduğu yönündeki görüşlere sebep olmuştur. Genel olarak komşuluk meselesine bakıldığında hukukî bir yaptırım olmamasına rağmen tarihte hep önem verilen ve nasihat konusu olan bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca ortada bir suç olmadığında ceza da gerekmediği için ve tarihte de komşuluk meselesine genellikle ihtimamla yaklaşıldığı için bu konu hakkında cezalar pek eskiye dayanmamaktadır. Araştırıldığında bu konuyla ilgili cezaların son 2 veya 3 yüzyıldır olduğu görülmektedir. Özetle komşuluk ilişkisinin hukuka dayalı bir komşuluk hakkını ifade etmediği ancak örfî anlamda çok önemli ve hadislerde nasihatlere sebep olan bir mesele olduğu, bu sebepten de cezai bir karşılığı olmasa

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan reformlardan birisi 40 yıldır yürürlükte olan ve bazı konularda cevap bulunamaz hale gelmiş Mecelle'nin gözden geçirilip güncellenmesiydi. Bu bağlamda 1916'da çalışmalara başlanmış fakat kurulan komisyonun dağılmasından sonra ancak 1924'te bir taslak ortaya konulabilmiştir. Bu esnada yeni Türk devletinin hukukî yapısını tamamen Avrupaî kanunlara dayandırma fikri ortaya çıkmış ve Mecelle'den uzaklaşarak 1926'da İsviçre Medenî Kanunu kabul edilmiş ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye yürürlükten tamamen kaldırılmıştır.

⁷² Hasan Hacak, "İslam Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi", (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 70.; Vehbe Zuhayli, "İslam Fıkhi Ansiklopedisi", İstanbul: Feza Yayıncılık, 7, 1994, s. 112.

⁷³ Hasan Hacak, "İslam Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi", s. 73.

⁷⁴ Müslim, İman, 73.; Buhârî, Edeb, 29.

dahi bu meseleye her zaman özenle yaklaşılması gerektiği çünkü tarihte bunun böyle olduğu söylenebilir.

Mecelle'nin 1199'dan 1202 maddelerine kadar bir eve verilen fahiş zarar ve fahiş olmayan zararlar açıklanmıştır, ayrıca komşuya fahiş zarar vermedikçe malikin istediğini yapabileceği⁷⁵ şeyler de geçmektedir. Bir eve bitişik demirci dükkânı, değirmen vs. olması, kişinin komşusunun duvarına çöp vs. dökerek duvarın çürümesine sebep olması gibi durumlar⁷⁶ eve verilen fahiş zararlardandır ve bu durumda bunu yapan kişiler bu zararı def etmekle yükümlüdürler. Ancak komşunun havasını manzarasını veya güneşini kesmek fahiş zarar sayılmamaktadır, yani bu durumda kişi evinden edilemez. Buna ilaveten belirtilmiştir ki komşu evin ışığını tümüyle kesmek fahiş zarardır.⁷⁷

Şekil 1.2.1.1: 1830larda Eyüp

⁷⁵ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Bab-ı Sâlis, Fasıl-ı Sâni Muamelât-ı Civâriyye, 1198. Madde.

⁷⁶ Kadı sicillerinde komşu ihtilaflarının büyük çoğunluğunun inşaa sorunları olduğu görülmektedir. “Abdülbaki nam kimesne komşum olup, benim haremime karşı pencere ve duvarıma yakın bir kenif ihdas etmekle suları benim avluma ve pis kokusundan mütezzi olmam hasabıyla mahkemece keşf olunmasını talep ederim” gibi şikayetler İstanbul kadı sicillerinde mevcuttur. Günümüzde de komşuların geçimsiz olduğu konuların büyük bir kısmını inşaa problemleri oluşturmaktadır. (İstanbul Kadılığı”, Sic. 1/40, 166, 246, 288, 302.)

⁷⁷ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, 1199-1202. Maddeler.; Sabri Türkmen, “Hadisler Komşuluk”, s. 39-40.

Diğer ülkelerin hukuk sistemlerindeki bu konu hakkındaki kanunlar ve yaptırımlar için bkz. Sabri Türkmen, “Müslüman ve Komşuları”, Esra Yayınları, 1997, s. 40-41.

Türk Medeni Kanunu'nda da Mecelle'deki komşulukla ilgili hükümlerin çok benzeri şeklinde komşuya zarar verecek hareketlerden, örfen hoş karşılanmayan taşkınlıklardan ve duman, koku gibi rahatsızlıklardan kişi men edilmiştir.⁷⁸ Bunun yanı sıra TMK'daki bilhassa irtifakla ilgili maddelerde genel bir kural şeklinde komşuluk hukuku kurallarının göz önünde tutulması tekrarlanmıştır.

Özetle İslam hukukunda başkasına zarar vermenin ve zarara zarar ile karşılık vermenin yasaklanması genel ilkesinin komşuluk ilişkisini de kapsadığı ve bu sebeple komşuluk hukukundaki en önemli kuralın zarar vermemek, taşkınlıkta bulunmamak ve herhangi bir hoş karşılanmayacak harekette bulunmamak olduğu bilinmektedir. Ancak bunun haricinde İslam hukuku literatüründe ıstilahî olarak bir komşuluk hukuku kullanımı yoktur. Mecelle'de fahiş zarardan men etme ilkesi vardır ve bu ilke dışında herhangi bir komşu hakkı bulunmamaktadır. TMK'da ise komşuluk hukuku ile ilgili zararın, taşkınlığın yasaklanması maddesi vardır. Yani bu üç hukuk sisteminin komşuluk hakkı bahsinde birbiriyle mutabakat gösterdiği görülmektedir.

1.2.2. İrtifak Hakkı

Sözlükte 'bir şeye dayanmak, ondan faydalanmak' anlamlarına gelen irtifak, bir taşınmaz mülk üzerinde o mülkün maliki dışındaki bir kişiye ait, başka bir taşınmazın menfaati için olan haktır.⁷⁹ İslam hukuku kitaplarında irtifak hakkı konu olarak mevcut olsa da terim olarak 'irtifak hakkı' şeklinde bir kullanım yoktur. Bu terim ilk kez Mısırlı ilim adamı Muhammed Kadri Paşa'nın (1821-1888) Mısır'ın Mecellesi denilebilecek *Mürşidü'l-Hayran* adlı eserinde geçmektedir.⁸⁰

İrtifak kişilere değil mala hasredilmiştir, yani gayrimenkul satılsa dahi ona bitişik olarak devam etmektedir.⁸¹ İrtifakın farklı çeşitleri mevcuttur; örneğin kaynak suyunu başkasının arazisi üzerinden kendi mülküne getirmek (hakku'l-mecra),

⁷⁸ Türk Medeni Kanunu, Dördüncü Kitap Eşya Hukuku, Birinci Kısım, İkinci Bölüm, İkinci Ayırım, Taşınmaz Mülkiyetinin İçeriği ve Kısıtlamaları, 737. madde.

⁷⁹ Vehbe Zuhayli, "İslam Fıkhı Ansiklopedisi", s. 93.; Ali el-Hafif, "İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümler (Eşya Hukuku ve Borçlar Hukuku)", Çev: Rahmi Yaran, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 89.

⁸⁰ Hasan Hacak, "İslam Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi", s. 24.

⁸¹ Ali el-Hafif, "İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümler (Eşya Hukuku ve Borçlar Hukuku)", s. 88.

başkasının arazisinden kendi arazisine geçit yapmak (hakku'l-mürûr), kendi arazisini başkasına ait bir su ile sulamak (hakku's-şirb) veya başkasının evinin üstüne ev yapmak (hakku't-tealli veya hakku'l-karâr) gibi çeşitli irtifak türleri vardır.

Burada önemli olan, kişinin kendi ihtiyacı için başkasının arazisinde hak talep etmesidir, gerek başkasının arazisinden bir şey talep etsin, gerek başkasının arazisinde değişiklik yapsın. Mesela bir kişinin geçit hakkı ile yakın bir anayoldan kendi arazisine yol yaptığı düşünülürse burada başkasının arazisinden geçerken o arazide değişiklik yapacağı için geçit hakkının yanında bir de başkasının arazisinde değişiklik ve inşaat yapma gibi bir hakkı doğurduğu söylenebilir. Mecra hakkı da geçit hakkı gibi başkasının arazisinde değişiklik ve inşaat yapmayı gerekli kılar zira kaynak suyu getirmek için kanal veya oluk benzeri bir ilave yapılmalıdır. Ancak şirb hakkı öyle değildir, bu hakta yalnızca başkasına ait bir su kaynağından alınır, herhangi bir inşaatla gerek yoktur.

Bahsi geçen çeşitler Hanefi hukukçularının kabul ettiği irtifak haklarıken bunlar kadar kavramsallaşmamış olan bazı başka irtifak hakları da mevcuttur. Örneğin manzara hakkı bir arazinin manzara, ışık ve havasını engelleyen inşaat yapımına mâni olan menfi muhtevalı bir haktır ve yalnızca Maliki hukuku literatüründe bulunur. Pencere açmama hakkı ise bir mülkün mahremiyetine mâni olacak şekilde başka bir mülkün pencere açmasına mâni olan menfi muhtevalı bir haktır. Sütire koyma irtifakı ise bir evin başka bir evden görülmesini engellemek amacıyla belli yerlere engel koyma yetkisi verir.⁸²

Günümüzde irtifak hakları çok yaygın bir şekilde kullanılan haklardır. Örneğin şehirde bir ev inşa edilirken yanında başka evler de varsa etrafına yüksek duvar yapmak suretiyle aradaki ilişkiyi kesmek çokça yapılan bir uygulamadır. Veya manzara merkezli bir tatil beldesinde manzara yönüne doğru bir eğimle evlerin yerleştiği ve bir evin balkonunu kapatması neticesinde arkasındaki evin manzarası kapanacaksa bu inşaatla müsaade edilmediği vâkidir. İslam hukukunda daha kavramsallaşmış irtifak haklarından olan mecra hakkının da modern şehirlerdeki ev ve benzeri inşaatlar için komşu parselden elektrik, su gibi altyapıların çekilmesi ile

⁸² Hasan Hacak, "İrtifak", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22, 2000, s. 461-462.

kullanıldığı görülmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki rant odaklı inşaat sektörünün pencere açmama hakkını pek de önemsemediği, bazı evlerin birbirinin mahremiyetini engelleyecek derecede yakın olduğu ve Mecelle’de olduğu gibi sonradan yapılan ve penceresi ile yanındaki evin mahremiyetine zarar veren evin görüşünün kısıtlanarak bu sıkıntının giderilmesi gibi bir kararın⁸³ pek de alınmadığı görülmektedir.

Şekil 1.2.2.1: Üsküdar'da bir sokak – 1883

⁸³ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Bab-ı Sâlis, Faslı Sâni Muamelât-ı Civâriyye, 1202. Madde.

Mecelle’de muhtelif bahislerin altında işlenen⁸⁴ irtifak hakkı özetle başkasına ait bir arazide sınırlı bir hak sahibi olmak anlamına gelmekte ve günümüz şehir yaşamında da sıklıkla başvuru, hatta muhtevası farklılaşmakla birlikte modern hukuk sistemlerinde de mevcut olan bir haktır. Türk Medeni Kanunu’nda irtifak hakkı taşkın yapılar, üst hakkı, mecralar ve zorunlu su şeklinde taksim edilmiştir.⁸⁵ Kıyas edildiğinde ise en önemli farkın İslam hukukunda ve Mecelle’de irtifak hakkının taşınmaza bitişik olduğu ve mülkiyet sebebiyle doğduğu, TMK’da ise talep edilmedikçe böyle bir hakkın olmadığı görülmektedir.

1.2.3. Şüf’a Hakkı

Sözlük anlamı ‘ilave etme, birleştirme’ olan şüf’a, hukukî bir terim olarak Türkçe’de ‘önalım hakkı’ olarak kullanılmaktadır. Şüf’a hakkı ıstılâhi olarak “satın alınmış gayrimenkul veya gayrimenkul hükmündeki bir malı, müşterinin satın almış olduğu bedelle alıp mülkiyetini elde etme hakkıdır.”⁸⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça geçmeyen şüf’a hakkı, İslam’ın ikinci asıl bilgi kaynağı olan sünnet ile sabit olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) paylaşılmayan her akarda⁸⁷ şüf’a hakkı olduğunu ancak taksim edilip sınırlar ile ayırım yapıldığında şüf’anın ortadan kalktığını belirtmiştir.⁸⁸ Şüf’a hakkının asıl amacı bir çevreye girip orada kalacak yabancı bir kişiden gelebilecek zararı önlemektir. Yani istenmeyen yeni ortaklar ve kötü komşuları saf dışı bırakarak malın mümkün olduğunca az kişide veya tek bir kişide kalmasını sağlamak ve olası geçimsizlikleri def etmektir.

⁸⁴ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’de irtifak hakkına değinilen maddeler: 47. madde.; Kitâbu’ş-Şirket, Bâb-ı Sâlis, Faslı Sâni Muamelât-ı Civâriyye, 1202-1209. maddeler arası.; Bâb-ı Sâlis, Faslı Râbi’, Hakk-ı Mürûr ve Mecra ve Mesîl, 1224-1233. maddeler arası.; Bâb-ı Sâlis, Faslı Râbi’, Hakk-ı Şirb ve Şefe, 1262-1269. maddeler arası.; Kitâbu’-d-Dâvâ, Bâb-ı Sâni, 1662. madde.

⁸⁵ Türk Medeni Kanunu, Dördüncü Kitap Eşya Hukuku, Birinci Kısım, İkinci Bölüm, İkinci Ayırım, Taşınmaz Mülkiyetinin İçeriği ve Kısıtlamaları, 725-761. maddeler.; İkinci Kısım, Birinci Bölüm, Birinci Ayırım, Taşınmaz Lehine İrtifak Hakkı, 779-793. maddeler.

⁸⁶ Hale Nur Çakar, “Tasarım ve Mülklerin Bölünebilirliği: Miras ve Önalım”, (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019, s. 56.

⁸⁷ Toprak parçası anlamına gelen hukukî bir terim.

⁸⁸ Buhari, Büyü, 96; Müslim, Müsakât, 1608. (Ayrıca şüf’a ile alakalı diğer hadisler: “Komşu, (komşunun malını satın almada) öncelik hakkına sahiptir.” Buhari, Hıyel, 14.; “Bir arazisi olup da satmak isteyen onu önce komşusuna teklif etsin.” İbn Mace, Şüf’a, 1.)

Şüf'a hakkının Müslüman ile zımmî arasında olması hususunda, bilhassa bir zımmînin bir Müslümana karşı şefî (şüf'a hakkı sahibi) olmasında ihtilaf vardır.⁸⁹ Şafî, Maliki ve Hanbeli hukuk mezheplerine göre şüf'a yalnızca ortağın hakkıdır ve komşunun böyle bir hakkı yoktur.⁹⁰ Hanefi hukukçularına göre ise önalım hakkını talep eden kişi satın alınmış mal için ortaklık veya komşuluk sebebiyle hak talebinde bulunabilir ki bu sebepler malın kendisinde ortak olma, irtifak hakkında ortak olma veya mülke komşu olma şeklinde üç tanedir. Bu üç sebeple ilgili bilinmesi gereken bazı durumlar vardır.

Malın kendisinde ortak olmanın şüf'a hakkını gerektirdiği hususunda İslam hukukçuları ittifak halindedirler.⁹¹ Burada önemli olan bir mesele vardır ki o da Hanefi hukukçularına göre mal üzerindeki ortaklık şayet hisseli ise ve bu hisseler her ortak için eşit değilse bile şüf'a hakkının her ortak için eşit olduğu ve hisse miktarına göre daha fazla hak sahibi olmadığıdır. Çünkü Hanefi hukukuna göre şüf'a sebebi ortaklıktır, hisse oranı değildir. Komşulukta da durum böyledir, ne kadar komşu olduğu önemli değildir. Fakat Şafîi hukukçularına bakıldığında hisse miktarının önemli olduğu görülmektedir.⁹²

Şüf'anın bir diğer sebebi irtifak hakkında ortaklıktır, bunun hususi yolda ve hususi suda ortaklık şeklinde iki kısmı bulunmaktadır. Bu iki kısım özel mülkiyet veya kişilerin birlikte kullandığı yol ve sulardır ki hususi yol olarak genellikle çıkmaz sokaklar kast olunur.⁹³ Çıkmaz sokaklar üzerinde bulunan hanelerin tamamının şüf'a hakkı sabittir ve bitişik komşu olmak, karşı komşu olmak veya sokağın başında/sonunda bulunmak bu şüf'a hakkını etkilemez. Yalnızca bitişik komşuların şüf'a sebebi hem irtifakta ortak olma hem de komşuluk olduğu için onlar önceliklidir.⁹⁴ İlaveten bir kimse hususi suda ortak, bir diğer kimse ise hususi yolda

⁸⁹ Khudayberen Habibullah, "İslam Hukukunda Şüf'a", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 25-26.

⁹⁰ Vehbe Zuhayli, "İslam Fıkhı Ansiklopedisi", s. 269.

⁹¹ İbrahim Kâfi Dönmez, "Şüf'a", TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 39, 2010, s. 249.

⁹² Hale Nur Çakar, "Tasarım ve Mülklerin Bölünebilirliği: Miras ve Önalım", s. 60-61.

⁹³ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 950 ila 956. maddelerinde şüf'a bahsiyle ilgili terimlerin tanımları mevcuttur ve 956. maddede hususi yolun çıkmaz sokak anlamına geldiği geçmektedir.

⁹⁴ Bir hadis-i şerifte "Komşu komşunun şuf'a'sına başkalarından daha fazla hak sahibidir." ifadeleri geçmektedir. (Tirmizî, Ahkâm, 32; Ebû Dâvud, Büyû; 73).

ortak ise öncelik suda ortakdan tarafadır.⁹⁵ Özetle irtifakta ortaklıkta önemli olan irtifak mahali olan su veya yolun umumi mi yoksa hususi mi olduğunu belirlemektir. Zira umumi olması durumunda yalnızca komşuluktan sebep şüf'a olup bitişik komşulara bu hak tanınırken hususi olması durumunda bir de irtifakta ortaklıktan kaynaklı şüf'a olmakta ve bu hakka sahip kişiler değişiklik göstermektedir.

Komşuluk sebepli şüf'a hakkında ise çeşitli kısımlar mevcuttur. Şayet komşu mülkler bitişik ancak kapıları başka yöne bakıyorsa bile birbirleri üzerinde şüf'a hakkı vardır. Burada önemli husus kapıların çıkmaz bir sokağa değil de umumi bir yola bakıyor olmasıdır, zira yukarıda da geçtiği gibi çıkmaz sokağa bakması komşuluk sebepli değil de irtifakta ortaklık sebepli bir şüf'a demektir ki bu da o sokaktaki herkesin şüf'a hakkı olduğu anlamına gelmektedir. Çok katlı yapılarda da alt ve üst katlar arasında şüf'a hakkı bulunmaktadır. Buradaki önemli kısım ise altlı üstlü mülklerin yolları ve kapıları farklı olsa dahi bu şüf'a hakkının olduğudur, ancak bu yollar ortak olursa irtifakta ortaklıktan kaynaklı bir şüf'a olur ve o ortak yolu kullanan herkes şüf'a hakkı talep edebilir.

Mecelle'de şüf'a hakkının sebepleri yukarıda geçtiği gibi malda ortaklık, irtifakta ortaklık veya komşuluk şeklinde üç tanedir. Bunlar arasında bir öncelik sıralaması vardır ve önceki gruptan bir kimse bu hakkı kullanırsa bir sonraki grup bu haktan faydalanamaz.⁹⁶ Buna karşılık Türk Medeni Kanunu'ndaki önalım hakkını doğuran tek sebep paydaşlıktır yani irtifakta ortaklık ve komşuluk günümüzde şüf'a hakkından faydalanmak için yeterli sebepler sayılmamaktadır.⁹⁷ Şüf'anın asıl amacının bir yabancından gelebilecek zararı önlemek olduğu düşünüldüğünde günümüzdeki (alt/üst/yan) komşuların, ortak çıkmaz sokak üzerindeki hanelerin veya ortak su kaynağından arazilerine sulama yapanların geçimsizliklerinin bir sebebinin de modern hukukta şüf'anın İslam hukukundaki kadar kapsayıcı olmadığı görülebilir.

⁹⁵ Hale Nur Çakar, "Tasarım ve Mülklerin Bölünebilirliği: Miras ve Önalım", s. 63.

⁹⁶ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, 1008-1010. maddeler.; Mecelle'de şüf'a hakkı ile ilgili maddeler 1008-1044. maddeler.

⁹⁷ Türk Medeni Kanunu, 732. Madde.

Şekil 1.2.3.1: Üsküdar'dan bir sokağın 19. yy. sonlarına ait fotoğrafı

İslam hukukunun insan ilişkilerini gözettiği, ilişkilerde orta yolu desteklediği ve olası zararları önlemek için erkenden tedbir aldığı görülmektedir. Örneğin komşuya iyilik ve yardımda bulunmayı tavsiye etmesi, ilişkilerde karşılık vermeye güç yetirilebilse dahi affetmenin önerilmesi ve evla olduğunun söylenmesi, dedikodu veya suizan gibi ilişkileri zedeleyecek eylemlerin yasaklanması ve ilişkilerdeki zararı ve geçimsizliği engellemek için şüf'a gibi bir hakkın bulunması bunlara örnek olabilir. İslam hukukunda insan ilişkileriyle ilgili birçok hüküm vardır hatta Kur'ân-ı Kerîm'de en çok bahsedilen konunun insan ilişkileri olduğu dahi söylenebilir. Buradan şu çıkarılabilir ki şüf'a hakkı göz ardı edilemeyecek derecede mühim bir konudur ve toplumsal birlik ve nizamın sağlanabilmesi için modern hukuk sistemlerinde karşılığının olması gerekmektedir.

1.2.4. Komşu Mahremiyeti

İslam hukukuna göre canın, nesebin (neslin), aklın, malın ve dinin korunması zaruridir ve hatta İslam hukukunun bütün ilkelerinin temelinde bu 5 unsurun korunması yatmaktadır. Bunların korunmasından dolayı insanın şerefının, onurunun ve iffetinin korunması da onun haklarından sayılmaktadır. Kişinin belli bir dokunulmazlığının olması ona özgürlük alanı tanımaktadır. Bu unsurların dokunulmazlığı da dolaylı olarak mahremiyet⁹⁸ ihtiyacını doğurmaktadır.

Mahremiyet (özel hayatın gizliliği) temel bir insan hakkıdır ve çok yönlüdür. Mekânsal düzlemde bakıldığında mahremiyetin en çok ihtiyaç duyulduğu yer evdir. Evin iç düzenlemesinde bilhassa geleneksel evlerde haremlik-selamlık bölümlerinin olması, odaların ve duvarların belli bir kişisel bölge oluşturması ile mahremiyetin gözetilmesi bir yana, konu itibariyle komşu gibi hane halkının dışından olan kimseler açısından evin mahremiyeti bu bağlamda incelenecektir.

Türk Medeni Kanunu'nda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ve daha birçok ülkenin anayasasında konut dokunulmazlığı yer almaktadır.⁹⁹ İslam hukukunda evlerin mahrem bölge olduğu ve bu sebeple evlerin girişi, çıkışı ve gözetilmesi gibi meseleler ilgili ayet ve hadislerde geçmektedir. Örneğin Nur suresi 27. ayet-i kerimede Allah Teâla "Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip ev halkına selam vermedikçe girmeyin."¹⁰⁰ ifadesiyle başkalarının evlerine izinsiz veya habersiz girmeyi yasaklamıştır.¹⁰¹

Mimari açıdan bakıldığında ise komşu mahremiyetiyle ilgili önemli bir mesele hanenin gözetilmesi olmaktadır. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâla tecessüsü yani insanların kusurlu ve gizli taraflarının araştırılmasını yasaklamıştır.¹⁰² Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v) müsaade almadıkça bir kişinin evinin içine bakmanın

⁹⁸ İslam hukukunda *mahremiyet* olarak geçen kavram günümüz hukuk sistemlerinde *özel hayatın gizliliği* şeklinde kullanılmaktadır.

⁹⁹ Nurullah Güngör, "İslam Hukukunda Özel Hayat Kavramı ve Günümüz Uygulamaları", Eskişehir Orhangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4, 2016, s. 77-78.

¹⁰⁰ Nur Suresi, 27. ayet.

¹⁰¹ Ali Toksarı, "Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Özel Hayatın Gizliliği", Diyanet İlmî Dergi, 2(48), 2012, s. 13.

¹⁰² Hucurat Suresi, 12. ayet.

helal olmadığını belirtmiştir.¹⁰³ Bundan dolayı ev sahibinin mahremiyetini korumak amacıyla kapısını kapayıp perdesini çekmesi ve komşunun yan evlerin içini gözetlememesi gibi mimarların da hanelerin mahremiyetlerinin zarar görmemesini gözetecek şekilde tasarımlar yapması önem teşkil etmektedir.

Günümüz yapılarında evlerin birbirine yakın inşa edilmesi sebebiyle pencerelerden mahrem bölgenin görülebilir olması ve yalıtımın yeterli özen gösterilerek yapılmaması sebebiyle hane içindeki seslerin komşu hane tarafından işitilebilir olması önemli mahremiyet ihlallerinden sayılmaktadır. Bu meselelerin tasarımcılar ve mal sahipleri tarafından önemsenmesi, mahremiyetin korunmasının yanı sıra uzun vadede sağlıklı komşuluk ilişkilerini de sağlayabilir.

Geleneksel örnekler bakıldığında ise evlerin mahremiyeti, komşu hakkını ve saygıyı genellikle gözettiği görülmektedir. Yapılar birbirlerinin manzaralarını kapatmayacak konumlara imar edilmekte ve komşu pencereler birbirlerini dik açıdan görmesin diye yapılar paralel yerleştirilmemektedirler. Komşuya bakan cepheler olabildiğince sağır bırakılmakta, şayet pencere açmak gerekiyorsa yarıdan aşağısı kafesli tercih edilmektedir. Bu tasarım tercihleri, komşuya saygı temelinde mahremiyeti ve komşu hakkını koruma ilkelerinin neticeleridir.¹⁰⁴ Cansever'e göre "iki ev arasındaki mesafe iki tavrın sonucudur; birincisi korku, iş birliği ihtiyacı ve sosyal dayanışma; ikincisi ise mahremiyet, güvenlik ve ferdiyettir".¹⁰⁵

Ayrıca Mecelle'de evin mahremiyetinin korunması ve olası zararların engellenmesi için hükümler mevcuttur. Mecelle'de kullanılan "makarr-ı nisvân" kavramı kadının evde rahatça hareket edebildiği mahrem bölgeyi ifade etmektedir ve makarr-ı nisvânın görülmesi fahiş zarar sayılmaktadır. Örneğin halihazırda olan bir evin yanına yapılan yeni evin penceresinden bu eski evin makarr-ı nisvânının görülmesi durumunda yeni ev sahibi bu zararı def etmeye mecburdur ki bu zararı def

¹⁰³ Tirmizi, *Salat*, 148; Ebu Davud, *Taharet*, 43; İbn Hanbel, *Miisned*, V, 280.

¹⁰⁴ İlkur Acar Ata & Mehmet Emin Başar, "Geleneksel Dokuda Sosyal Yaşamın Şekillendirdiği Kentsel ve Mimari Değerler", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 68, 2018, s. 411; Hamdi Ergül, "Mimarlığın İhmal Edilen Sosyal ve Toplumsal Yönü", *ISITES2015 Valencia, Spain*, 2015, s. 1077.

¹⁰⁵ Turgut Cansever, "İslam'da Şehir ve Mimari", İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 20.

etme bir stre koyarak komu hanenin mahremiyetinin muhafazasının sağlanması
eklinindedir.¹⁰⁶

ekil 1.2.4.1: Osmanlı İstanbulundan bir sokak örneği – 1835

Bir İslam ehrindeki düzenin genelini açıklayan İslam ilkesi mahremiyettir zira klasik bir İslam ehrinin fizikî görünümü öncelikle er'i ve örfi kanunlara göre belirlenir.¹⁰⁷ İslam ehrindeki mahremiyet, ticari bölge ile iskân bölgesinin birbirinden ayrılmasını da konutun iç düzeni ve çevre ile ilişkisini de açıklamaktadır.¹⁰⁸ Hatta bir duvarla ayrılmasalar da mahallelerin görünmez sınırları olan çıkmaz sokaklar da mahalle erafının mahremiyeti ile güvenliğini sağlayan unsurlardan biridir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Bab-ı Sâlis, Faslı Sâni Muamelât-ı Civâriyye, 1202. Madde.

¹⁰⁷ Branur Bekman, "XIX. Yzyılın Dnen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalıması", s. 28.

¹⁰⁸ Halil İnalçık, "İstanbul: Bir İslam ehri", s. 258.

¹⁰⁹ Branur Bekman, "XIX. Yzyılın Dnen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalıması", s. 29.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSTANBUL'DA ŞEHİR DOKUSU VE KOMŞULUK

İslam kültürünün önemli bir parçası olan İstanbul, tarihi sürecinde İslam'dan ayrı düşünülemeyecek bir şehirdir. Önceki bölümlerde İslam kültürü ve medeniyetinde komşuluğun yeri ve önemi izah edilmiştir. Bu bölümde ise geçmiş bölümlerdeki bilgi zemini üzerine İstanbul'un fetih öncesindeki şehir durumuna, fetihten sonraki Osmanlı yönetimindeki şehir dokusuna, daha sonra 16.yy'daki durumuna ve 19.yy'daki imar değişikliklerine ışık tutulmaktadır. Gayrimüslim bir kenti Müslümanların fethetmesiyle yaşadığı dönüşüm, Osmanlı İstanbulu, 19.yy'daki imar düzenlemeleri, fermanlar ve şehircilik anlayışının değişmesi ile bunu neredeyse ilk ağızlarından biri olarak anlatan Osman Nuri Ergin'in kıymetli eseri Mecelle-i Umûr-ı Belediye'ye bu bölümde değinilmektedir.

2.1. FETİH ÖNCESİNDE İSTANBUL

Grek kolonizasyonundan sonra M.S. 1.yy'da Byzantium, tamamen Roma İmparatorluğu'na bağlı bir vilayet haline gelmiştir. Yaşanan bazı işgallerden sonra M.S. 330'da ciddi bir şekilde yapılanmaya başlayan kentin Boğaziçi çevresinde devlet yetkililerinin villalar yaptırması da bu yıllarda başlamış ve 1453'e kadar bu şehirleşme devam etmiştir. "Kentın ismi 337'de ölen I. Constantinus'un hatırasını yaşatmak için Byzantium'dan Konstantinopolis'e çevrilmiştir".¹¹⁰

Bu devirde kentin konut alanları Süleymaniye mevki altından Haliç surlarına kadar yayılmış durumda, Haliç'in güney kıyıları ticaret amacıyla kullanılmaktadır. Surlar yıllar içerisinde devamlı dışa taşınarak kent sürekli genişleme göstermiştir; ayrıca kentin ızgara sistemine göre tasarlandığı da kaynaklarda geçmektedir.¹¹¹ (Şekil 2.1.1). O dönemde Haliç'te oldukça önemli işlevleriyle tersaneler ve bazı Surdışı mahalleleri bulunmaktadır. Ama kent genel anlamda bir sur/kale içi kenti

¹¹⁰ Sinan Bölek, "İstanbul'un Kent Gelişiminde Dolmabahçe Sarayı'nın Yeri", (Yüksek Lisans Tezi), Gebze Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2020, s. 26.

¹¹¹ A.g.e., s. 20.

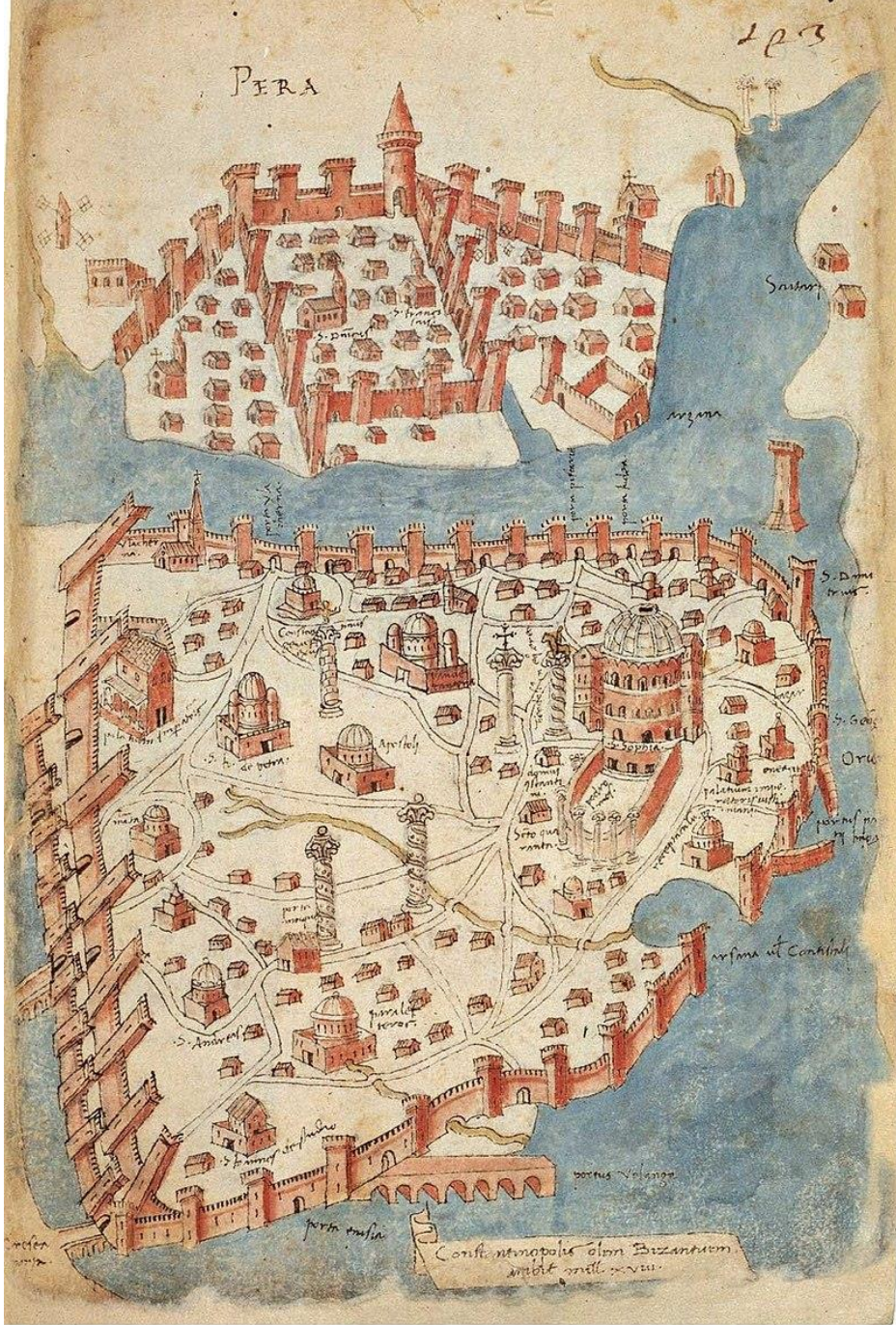
Şekil 2.1.2: Konstantinopolis'in 13.yy'daki genel görünümünün Antoine Helbert tarafından restitüsyonu

“Konstantinopolis, 395'te İmparator I. Theodosius'un ölümünden sonra Roma ikiye ayrılınca Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmuş, nüfus olarak büyüme hızı giderek artmış, topraklarını genişletmiş ve yeni bir dini otorite kurularak Pagan dünyadan Hıristiyan dünyasına geçiş bu merkezce yönetilmiştir”.¹¹² Yıllar içerisinde dini, ticari ve ekonomik anlamda çok kıymetli bir merkez haline gelen kent, 13.yy'da nüfusunun en yüksek olduğu zamanda 1204'teki IV. Haçlı Seferi ile yıkıcı bir Latin istilası yaşamış, Osmanlı'nın fethine kadar küçülmeye başlamış ve bir daha da toparlanamamıştır. Bu olayla kentin strüktürü de ciddi bir şekilde tahrip edilmiş ve kent dokusunun belli bir kısmı yok olmuştur. İstiladan sonra Cenevizlilerin Galata bölgesinde yaşamalarına izin verilmiş, hatta 1261'de Bizans İmparatorluğu'nun kenti tekrar ele geçirmesine yardım etmelerinden ötürü Galata'ya bağımsızlık verilmiştir.

Floransalı seyyah Christoforo Buondelmonte, 1422'deki ziyaretinde Konstantinopolis içine alan bir gravür çizmiştir. (Şekil 2.1.3). Seyahatnamesinde

¹¹² Sinan Bölek, “İstanbul'un Kent Gelişiminde Dolmabahçe Sarayı'nın Yeri”, s. 34.

Konstantinopolis'in mimari yapısından bahsetmiş ve çiziminde surlara, kulelere ve sütunlara yer vermiştir. Bu dönemdeki en önemli yapılar Ayasofya, Hipodrom, Galata Kulesi, bazı sütunlar ve kiliselerdir. Bu çalışmadan da anlaşıldığı gibi Bizans döneminde yerleşim bölgesi surlarla çevrilmiş ve surların dış kısmında ciddi bir yapılaşma söz konusu değildir.

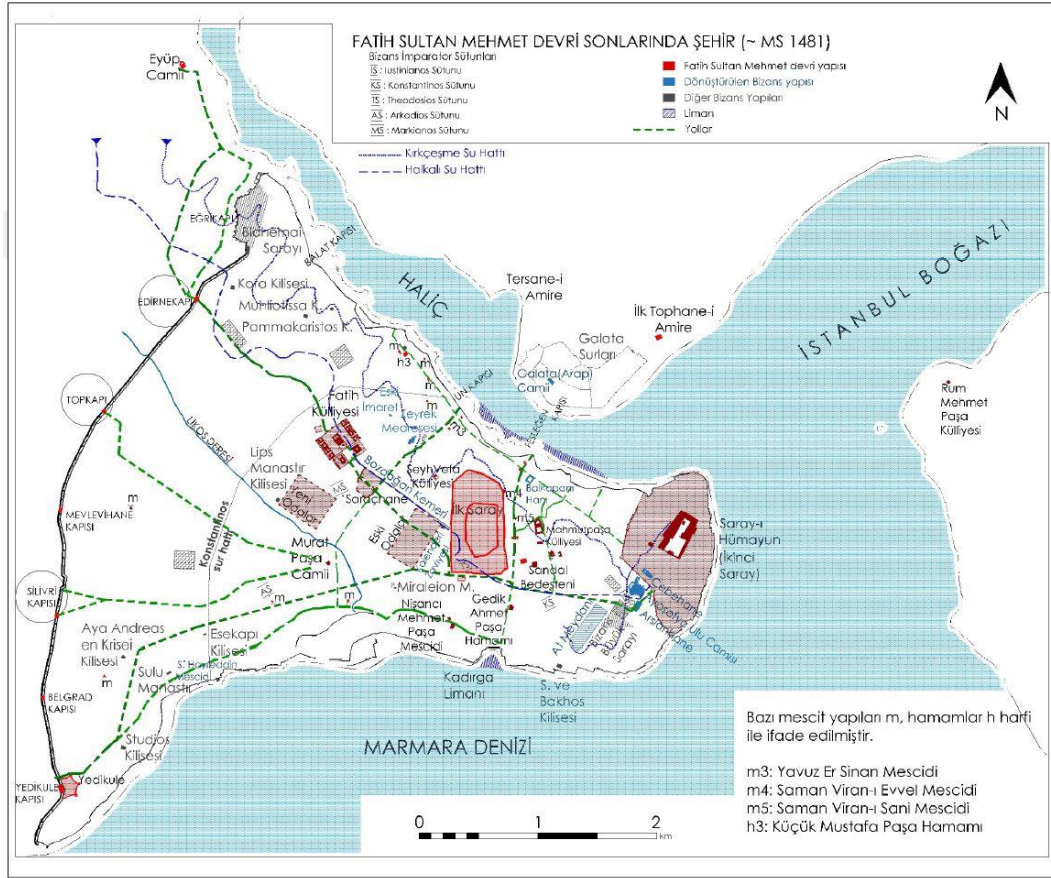

Şekil 2.1.3: Cristoforo Buondelmonte – 1422

2.2. FETİH DÖNEMİNDE İSTANBUL

Osmanlı özelinde mimari, şehir kurgusu ve sosyal düzene bakıldığında fetihten sonra durumun önceki bölümlerde bahsi geçen şehirlerden farklı olduğu görülmektedir zira Bağdat veya İsfahan gibi şehirler tamamen Müslümanlar tarafından kurulmuştur. Ancak İstanbul bir Hıristiyan kenti haliyle fethedildikten sonra yavaş yavaş bir İslam şehri haline gelmiştir. Bu nedenle Bizans İstanbulunun mevcut yol ağı ve konut dokusu yeni şehrin altlığını oluşturmuştur. “Osmanlı Devleti’nin fethettiği şehirlere ilk olarak bir ulu cami ve çarşı inşa ettiği, bu dini, ticari ve toplumsal yapıların orada teşekkül edecek İslam şehrinin çekirdeğini oluşturduğu bilinmektedir.”¹¹³ Bu çerçevede ilk icraatın Ayasofya’nın camiye çevrilip bu bölgenin merkez ilan edilmesi olduğu söylenebilir. Osmanlı’nın İstanbul’daki ilk yönetim yapısı olan Eski Saray ise Bizans dönemindeki ana akslardan biri olan Mese yolunun üzerine inşa edilmiştir. Kapalı Çarşı’nın da Eski Saray’ın yakınlarına konumlandırılması klasik İslam şehir merkezini oluşturan cami, saray ve çarşı üçlüsünün İstanbul’da da uygulandığını göstermektedir. Önemli yapılardan ilkinin teşkil eden Fatih Külliyesi’nin bu aksın üzerine konumlandırılması da merkez olgusunu iyice güçlendirmiştir. (Şekil 2.2.1).

¹¹³ Melike Özyurt, “Osmanlı Hakimiyetindeki İlk Yüzyılında İstanbul’un Şehir Kurgusu”, (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2018, s. 43.

Şekil 2.2.1: Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlık devrinin sonlarında İstanbul
 (Kaynak: Melike Özyurt)

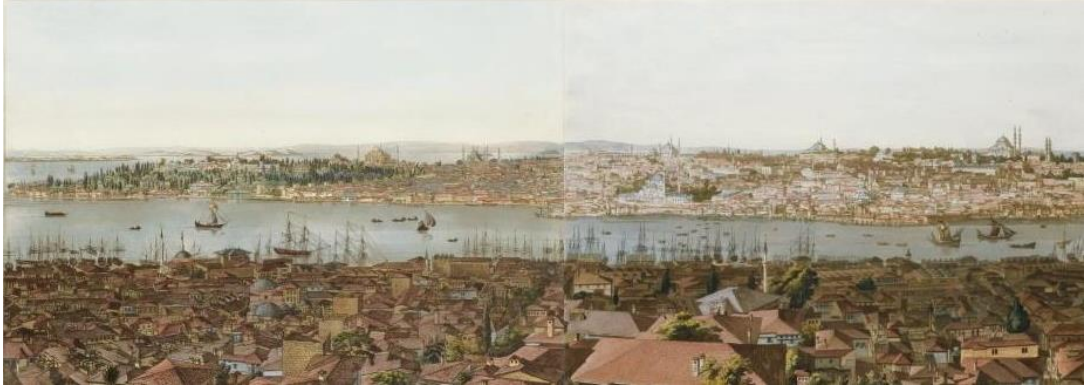
Fetihten sonra gayrimüslim halka Fatih Sultan Mehmet Han tarafından eman verilerek İstanbul'un çeşitliliğinin korunması ve çekim merkezi olması sağlanmaya çalışılmıştır. İlaveten Müslüman nüfusun artması için Fatih Sultan Mehmet Han, diğer Osmanlı şehirlerindeki halkın İstanbul'a gelip yerleşmelerini teşvik etmiştir. Bu tarihlerde Müslümanların şehre yerleşmesiyle İstanbul'da ilk kez İslam hukukuna göre yaşanılan bir komşuluktan söz edilmeye başlanabilir.

Şekil 2.2.2: Fatih İstanbul'u Arkeolojik ve Topografik Harita
(Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı)

15.yy'dan 16.yy'a kadar konut yayılımı Süleymaniye çevresinde, Suriçi bölgesinde kendisini göstermiştir. Fetihten sonraki ilk yılları temsil eden Şekil 2.2.2'de de görüldüğü gibi Galata bölgesinde herhangi bir yoğunluk söz konusu değildir, yalnızca ticari amaçla kullanılan bu bölge Suriçi'ne nazaran az gelişmiştir. Bu yıllarda yerleşim surların batısında yoğunlaşmamış, bilakis Ayasofya ve çevresi merkez halindedir. Bu merkezin dışında şehrin muhtelif noktalarına her biri büyük

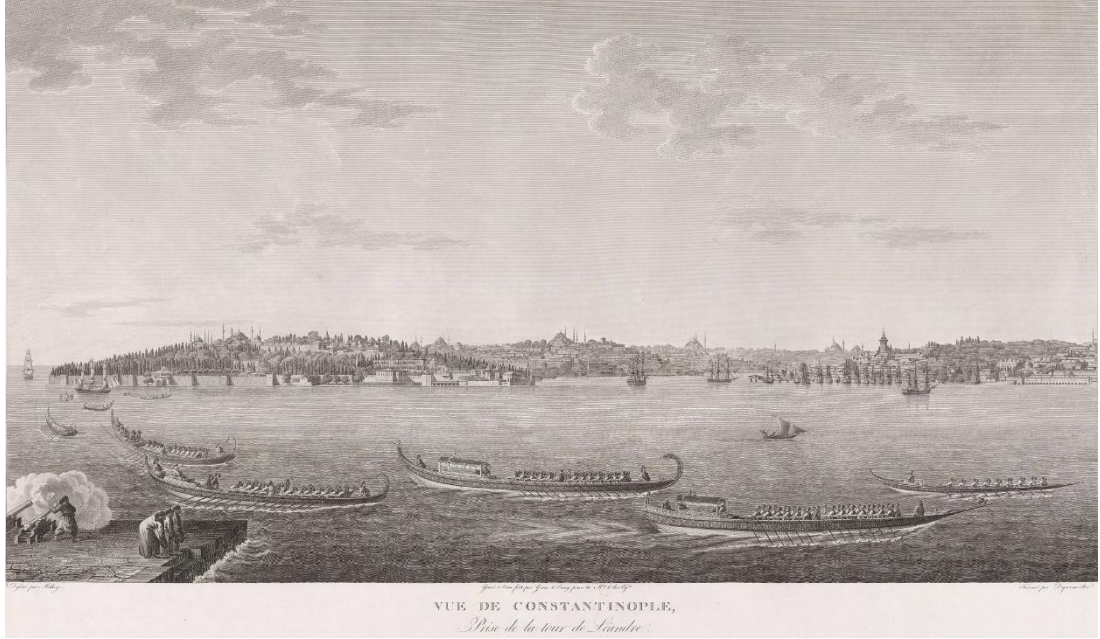
külliye ve çarşı ile taçlanmış merkezler kurgulanmış ve mahalleler kurulmuştur; bu mahallelerden birine Üsküdar'ı örnek vermek mümkündür. Buraya Fatih'in kendi adında bir mescit yaptırması, Üsküdar Kadılığı'nı kurması, sahile yakın bir bedesten ve çevresine Durbali Camii ve Rum Mehmed Paşa Camii gibi camiler yaptırıp Anadolu'dan getirdiği Müslüman nüfusu buraya yerleşirmesi bu bölgeyi merkezileştirmeye çalıştığını göstermektedir. Bu örnekteki gibi farklı bölgelerde Müslüman nüfusun artırılmasıyla şehrin genel anlamda bir İslam şehri silüetine kavuşması hedeflenmiştir.

Şekil 2.2.3: Galata Kulesi'nden Panaroma, Henry Aston Barker – 1813

2.3. 16.YY'DAN İTİBAREN İSTANBUL

Cami merkezli mahallelerin sur içi ve Üsküdar bölgesinde yayılması 16.yy'da devam etmiştir. Fatih devrinde Konstantinopolis'in ana akslarından biri olan Mese aksı üzerinde yapılar yoğunlaşırken, 16.yy'dan itibaren nüfusun da artmasıyla Suriçi'nin güneyinde ve eski Via Egnatia üzerinde yeni yerleşimler oluşmuştur. Bu yüzyılda İstanbul'un tek bir odakta cami olan önceki diğer İslam şehir örneklerindeki gibi olmadığı, bilakis çok fazla odak noktası olduğu ve bu odaklarda büyük külliyelerin bulunduğu görülmektedir.

Şekil 2.3.1: Antoine Ignace Melling – 1819

16.yy'da İstanbul, çarşılarıyla ve konut alanlarıyla bir İslam başkenti silüetine kavuşmuş hatta 17.yy'da bu silüet tamamlanmıştır. Bu yüzyıllarda Üsküdar'daki menzil külliyesi olan Mihrimah Sultan Külliyesi ve çevresindeki pazar alanları haricinde yerleşim çok yoğun değildir. (Şekil 2.3.3.). Ancak Suriçi bölgesi iyice yoğunlaşmasına rağmen Melchior Lorichs'e ait İstanbul Panaroması'nda da görüldüğü gibi Haliç'in karşı kıyısında mezarlıklar ve ormanlık alanlar görülmektedir. Surların varlığını sürdürdüğü bu dönemde evler birbirine yakın bir şekilde konumlandırılmış, yeşilin bol olduğu dar sokaklar ortaya çıkmış ve her mahallede minareler yükselmiştir. (Şekil 2.3.2). Kimi evler bahçeli, kimisi ise bitişik bir şekilde inşa edilmiştir.

Şekil 2.3.2: İstanbul Panaroması (Fener bölgesi), Melchior Lorichs – 1559

16. yy'da mahalle ve konut bazındaki imar düzenini Canatar şöyle aktarmaktadır:

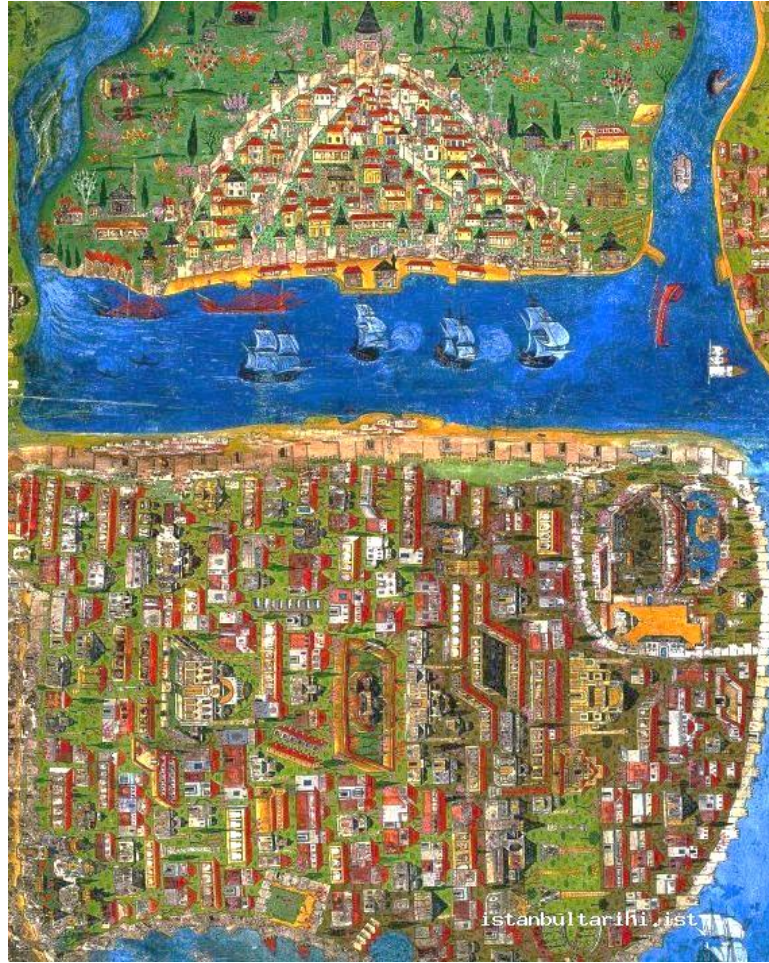
İkamet esasına dayanan mahallelerde her türlü inşaat devletin kontrolü altındaydı. Bu çerçevede, evler iki kattan yüksek olmayacak, sokağa doğru saçak ve çıkıntı yapılmayacaktı. Ucuz maliyeti dolayısıyla mahallelerdeki evlerin çoğu ahşaptı. XVI. yüzyılda görüldüğü üzere ev ihtiyacı yüzünden, ikamet alanlarındaki büyük bahçeli saraylar yıkılıp yerlerine bitişik ahşap evler yapılmıştı. Mahallelerde 1725 yılında Müslümanlar için 12, zimmî ve Yahudiler için 9 zirâ olan evlerin yükseklik ölçüsü, 1817 tarihli bir talimatla 14 ve 12 zirâ çıkarılmış, Tanzimat'tan sonra tamamen kaldırılmıştı. Gayrimüslimler Müslüman mabedi yakınında ev inşa edemez, buradaki bir evde oturamazlardı.¹¹⁴

Ayrıca Müslüman mahallelerinin bir cami çevresinde oluşması gibi gayrimüslim mahallelerinin de kilise veya sinagog gibi bir dini mabed etrafında

¹¹⁴ Mehmet Canatar, "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri (1453-1923)", "Büyük İstanbul Tarihi III" içinde s. 218-245, 2015, İstanbul: Mas Matbaacılık, s.227.

Şekil 2.3.4: Matrakçı Nasuh'a ait 1564 öncesinden bir minyatür

Şekil 2.3 5: Giovanni Andrea Vavassore – 1520

Bu görsellerin ve kaynakların ışığında söylenebilir ki, 16.yy'da İstanbul nüfusu artmış ve bu şehirde yoğun yapılaşma olarak kendini göstermiştir. Bu yıllarda eski mahalleler iyice sıkışmış ve surlara doğru henüz bir yerleşim olmayan bölgelere yeni mahalleler kurulmuştur.¹¹⁶ İstanbul'un çekim merkezi olması ve buna bağlı olarak bu nüfus artışı daha sonraki yüzyıllarda da devam etmektedir.

Yıllar	Toplam Nüfus
1430-1440	40.000-50.000 ⁶⁸
1477	60.000-70.000 ⁶⁹
1500	100.000 ⁷⁰ -120.000 ⁷¹
1590-1600	250.000-260.000 ⁷²
1690-1700	370.000-400.000 ⁷³
1792	440.000-500.000 ⁷⁴
1794	426.000 ⁷⁵
1830	450.000 ⁷⁶
1844	489.583 ⁷⁷
1856	526.464 ⁷⁸
1878	547.473 ⁷⁹
1885	873.565 ⁸⁰
1906	864.576 ⁸¹
1914	909.978-977.262 ⁸²
1922	710.000 ⁸³
1922	1.129.000

Şekil 2.3.6: 1430-1922 yılları arasında İstanbul nüfus durumu
(Kaynak: Yunus Koç)

¹¹⁶ Mehmet Canatar, "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri (1453-1923)", s. 225.

Şekil 2.4.1: Pera'dan Sarayburnu, Jean Brindesi – 1845

Avrupa menşeli milliyetçilik düşüncesinin Osmanlı'da karşılığını bulamaması karmaşık bir durum ortaya çıkarmıştır.¹¹⁹ Osmanlı'daki gayrimüslimlerin verilen haklarla yetinmeyip eşitlik yerine tam bağımsızlık elde etmek amacıyla Avrupa devletlerinden yardım istemesi üzerine büyük devletler bunu bir fırsat olarak görmüş ve Osmanlı'daki gayrimüslim vatandaşları korumak bahanesiyle Osmanlı'ya baskı yapmaya başlamıştır.¹²⁰ Bütün bunların neticesinde Gülhane Hatt-ı Hümayun, Islahat Fermanı ve nihayetinde Kanun-ı Esasi ilan edilmiş ve Osmanlı'daki Müslüman ve gayrimüslim tebaanın denkliği hakkında yeniliğe gidilmiştir.

Öncesinde bir “millet” mefhumu olmayan Osmanlı Devleti, dine göre vatandaşını sınıflandırırken Kanun-ı Esasi'deki Müslüman ve gayrimüslimin *Osmanlı* olmak suretiyle denk olduğunu belirten “Devlet-i Osmaniyye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bilaistisna Osmanlı

¹¹⁹ Gülnihal Bozkurt, “Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)”, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 40.

¹²⁰ Belkıs Konan, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 64(1), 2015, s.185.; Gülnihal Bozkurt, “Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)”, s. 40.

tabir olunur ve Osmanlı sifati kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.”¹²¹ maddesinden sonra “millet” mefhumunu kabul etmiştir. Müslüman ile gayrimüslimin eşit haklara sahip olması aslında hukuk devletine bir adım atmaktı ancak gayrimüslime şeri hukuk uygulanamayacağına göre orta yol İslam hukukundan ayrılıp Batı’dan devşirme hukuk sistemine meyletmekten geçiyordu; böylece İslam hukukunun uygulandığı Osmanlı Devleti ilk kez şeriatı reddetmiş, bir İslam devleti tarihinde ilk kez din ile diğer meseleleri ayrı görmeye başlamıştı.¹²²

Şekil 2.4.2: 19. yy. sonlarına ait bir suluboya

Ayrıca yine Batı’dan devşirme modernleşme düşüncesinin bütün hayata yansımaları şehirde de kendini göstermiş ve merkezde kamusal yapıların ve Cuma camiiinin olduğu İslam şehirlerinde yeni toplanma mekânları oluşmaya başlamıştır. Batı üslubundaki mimari örnekler, ızgara tipi yollar ve askerî kışlalar da Batılılaşmanın ilk fiziksel örnekleri olmuştur.¹²³ Bu durum şehrin fiziki düzenini değiştirdiği gibi modernleşme anlayışından doğrudan etkilenmeyen zihinleri de dolaylı olarak etkilemiş ve bütün düzeni değiştirmiştir. Mahalleler de bundan nasibini almış,¹²⁴ özellikle geleneksel yapıyı muhafaza etmeye çalışan kesim ile Batı

¹²¹ 1876 Kanun-ı Esasi, Madde 8.

(Çevrimiçi: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>)

¹²² Gülnihal Bozkurt, “Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)”, s. 42-43.

¹²³ Sinan Bölek, “İstanbul’un Kent Gelişiminde Dolmabahçe Sarayı’nın Yeri”, s. 72-75.

¹²⁴ Onur Aydoğdu & Aziz Tuncer, “Tanzimat Sürecinin Dönüştürücü Etkisi ve Mahalle Muhtarlıklarının Kurulması”, Journal of Political Administrative and Local Studies, 1(1), 2018, s. 97.

kültürünü benimsemiş kesim arasındaki çatışma mahalledeki sosyal dokuyu derinden etkilemiştir.

Bunların kaçınılmaz sonucu olarak imar hukukunda da bahsi geçen hukukî madde kendini göstermiş ve zaman içerisinde gayrimüslimler Müslümanlarla yan yana evlerde oturmaya başlamış, onlardan daha yüksek yapılar inşa etmiş ve yapılar arasındaki mahremiyet gözetilmemeye başlanmıştır. Müslüman mahalleleri ile gayrimüslim mahalleleri birbirinden ayrı yerlerde ve ayrı imkânlarla sahipken nihayetinde hem gayrimüslim hem Müslüman mahalleleri kendilerine has mimari üsluplarını kaybetmiş ve geleneksel konut dokuları yok olmaya yüz tutmuştur. Bununla beraber geleneksel komşuluk ilişkileri ve İslam hukukundaki komşu hakları da tarihe karışmıştır.

Şekil 2.4.3: Kasımpaşa, Balat, Fener ve Haliç Genel Görünümü – 19. yy.

Turuk ve Ebniye Nizamnamesi'nde sürekli çıkıp şehri tahrip eden yangınları önleme çalışmaları çağdaşlaşma emelleriyle birleşince ahşap yapılar yerine artık kâgir yapıların teşvik edilmesi ile geleneksel Osmanlı mahallelerinin şekli ve dolayısıyla da şehrin dokusu değişmeye başlamıştır. Kâgir yapıların ahşap yapılara nazaran yüksek kata elverişli olması ile ilk belediye olan 6. Daire-i Belediye'nin kapsama alanındaki Pera, apartmanların görüldüğü¹²⁵ ve bununla birlikte Batı'nın

¹²⁵ Ergün Kılıç, "XIX. Yüzyıl Sonu Batılılaşma Hareketlerinin Pera/Beyoğlu'nda Apartmanlaşma Sürecine Etkileri ve Mimari Yansımalar", (Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009, s. 101.

taklit edildiği ilk mekân halini almıştır. Yolların genişletilmesi ve apartmanlaşmanın yaygınlaşmasıyla geleneksel Osmanlı mahallelerinden farklı yeni bir stile sahip olan Pera'nın çoğunlukla gayrimüslimlerin ikamet ettiği yer olması da bu değişime zemin hazırlamıştır. Pera merkezli olarak apartmanlaşma zaman içerisinde İstanbul'a yayılarak komşuluk ilişkilerini doğrudan etkileyecek bir durum halini alacaktır.

Muhtarlık ve kefalet sistemleri de mahalle dokusunu anlamak için değinilmesi gereken önemli hususlardandır. 19.yy. başlarında bilhassa büyük şehirlere yapılan beyin göçünü kontrol altına almak adına Sultan II. Mahmut muhtarlık sistemini kurdu. İstanbul mahallelerinde 1829, diğer şehirlerde ise 1833-36 yılları arasına resmen muhtarlık sistemine geçildi. Mahallelerin güvenliğini sağlamak, yabancıları tespit etmek, giriş çıkışları kontrol altına almak, ölüm ve doğumları kaydetmek gibi vazifeleri olan muhtarlara imamlar kefil oluyordu. Kefalet sistemi Osmanlı'da mevcut olan ve birçok alanda güvenliği sağlamak için kullanılan bir sistemdi. Bir yabancıya bir yerde konaklayabilmesi için, bir öğrencinin bir yerde okuyabilmesi için veya bir muhtarın hizmet verebilmesi için oradan kefil göstermeleri gerekmekteydi.¹²⁶ Kefalet sisteminin yönetimle ilgili tarafı bulunduğu gibi toplumsal bir vechesi de mevcuttur.¹²⁷ Böylece bir toplulukta bulunan neredeyse herkesin bir kefil vasıtasıyla orada olması sağlanır, bu da daha sağlıklı ilişkileri ve daha güvenli ortamları beraberinde getirirdi.¹²⁸

Birey merkezli yeni anlayış, geleneksel mahalle dokusunu ve ondaki dayanışmacı ruhu arka planda bırakmış, dil ve din birlikleriyle oluşan geleneksel mahalleler yerini statü ve gelir düzeyine göre kümeleşmiş apartmanlara bırakmıştır.¹²⁹ Altun'un¹³⁰ çalışması da Batı'da endüstrileşme ile oluşan banliyöler neticesinde ortaya çıkan mahallelerde artık benzer gelir ve eğitim düzeyi ile bir

¹²⁶ Halil İnalçık, "İstanbul", TDV İslam Ansiklopedisi, 23, 2001, s. 229.; Büşranur Bekman, "XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması", s. 20; Adalet Bayramoğlu Alada, "Osmanlı Şehrinde Mahalle", s. 151-153.

¹²⁷ Adalet Bayramoğlu Alada, "Osmanlı Şehrinde Mahalle", s. 152.

¹²⁸ Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", s. 38-40.

¹²⁹ Onur Aydoğdu & Aziz Tuncer, "Tanzimat Sürecinin Dönüştürücü Etkisi ve Mahalle Muhtarlıklarının Kurulması", s. 98.; Cevat Geray, "Kent Yönetimi İçin Yeni Yaklaşımlar ve Komşuluk (Mahalle) Biriminin Önemi", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 4(6), 1995, s. 34.

¹³⁰ Didem Akyol Altun, "Kapalı Konut Siteleri ve 'Mahalle' Kavramı", İdealkent Dergisi, 2, 2010, s. 229-234.

ortaklaşma olduğunu ve bunun Türkiye'ye de bu şekilde yansıdığını söyleyerek bu tezi destekler niteliktedir. Bunun etkisiyle “kenar mahalle” kavramı ortaya çıkmıştır¹³¹ ancak bu başka bir çalışmanın konusudur.

Bu süreçte önemli bir gelişme olan apartmanların ortaya çıkışı İstanbul'da ilk olarak 19. yy. ortalarında görülmeye başlanmıştır ancak daha çok yaygınlık kazanması 20. yy. ortalarına yani II. Dünya Savaşı sonralarına kadar gecikmiştir.¹³² İlk apartman örnekleri öncelikle Beyoğlu (Pera) ve daha sonra ise Aksaray-Laleli ile Kadıköy ilçelerinde vücut bulmuştur.¹³³ Apartmanlaşma, aynı anda sosyal, kültürel ve ekonomik etkenlerin mekânsal yansıması olarak Osmanlı'da yaygınlaşmıştır. Barkul¹³⁴ da bunu destekler nitelikteki tezinde İstanbul'daki ilk dönem apartman konutlarının oluşum etkenlerini “demografik, kültürel, imar hareketlerine bağımlı, ekonomik ve politik” şeklinde taksim etme gereği duymuştur.

Şekil 2.4.4: 1922'de tamamlanan Laleli'de Tayyare Apartmanları (Kaynak: Url-8)

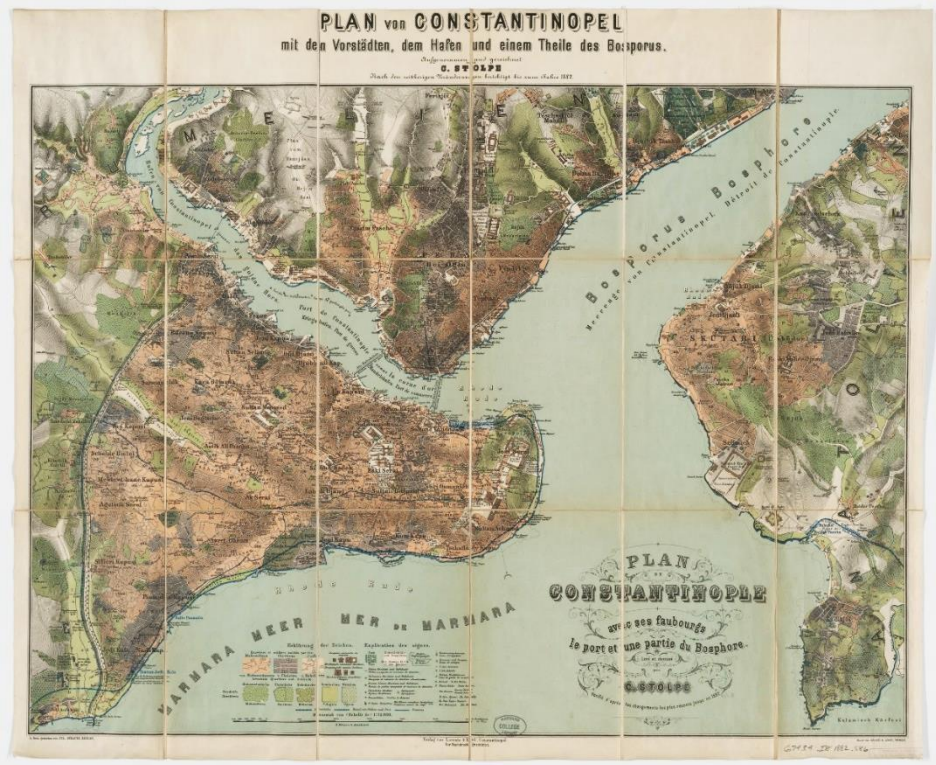
¹³¹ Cevat Geray, “Kent Yönetimi İçin Yeni Yaklaşımlar ve Komşuluk (Mahalle) Biriminin Önemi”, s. 36.

¹³² Ömür Barkul, “İstanbul'da İlk Dönem (19. yy. sonu – 20. yy. başı) Apartman Konutlarının Yapısal, İşlevsel ve Çevresel Yönden Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 1993, s. 12.

¹³³ Ergün Kılıç, “XIX. Yüzyıl Sonu Batılılaşma Hareketlerinin Pera/Beyoğlu'nda Apartmanlaşma Sürecine Etkileri ve Mimari Yansımalar”, s. 67.

¹³⁴ Ömür Barkul, “İstanbul'da İlk Dönem (19. yy. sonu – 20. yy. başı) Apartman Konutlarının Yapısal, İşlevsel ve Çevresel Yönden Değerlendirilmesi”, s. 14.

Öncelikle Batı’da sanayi devrimiyle beton ve çelik gibi bazı yapı malzemelerinin getirdiği ekonomik ve teknolojik kolaylıklar, bu devrim sebebiyle nüfusun arttığı bölgelerdeki iskân ihtiyacını karşılayarak yüksek katlı yapılaşma olarak ortaya çıkmıştır. -Osmanlı henüz sanayi toplumu düzeyine ulaşmamış olsa da Batı menşeli sanayileşme ile Osmanlı’ya gelen teknolojik imkânlar, o dönemde sürekli olarak yangınlara sebep olan ahşap yapıların yerine kâgir yapıların tercih edilmesine sebep olmuştur.¹³⁵ Buna ilaveten artan nüfusun barınabilmesi için bu kâgir yapıların ahşaba nazaran çok katlı imar edilebilme imkânı ile yüksek katlı kâgir yapılar Osmanlı’da da ortaya çıkmıştır. O dönemde hâlihazırda bir Batı’ya öykünme ve çağdaşlaşma/modernleşme çabası mevcutken bir de ihtiyaçlara verilen cevabın Batı’dan gelmesi bu çabayı karşılıksız bırakmamış ve netice itibariyle Osmanlı, geleneksel mahalle dokularını kaybedip Batı devşirmesi apartmanlara kucak açmıştır. Gür, bu süreci aydınlanma ve sanayileşme sonrasında kültürler arası farklılıkların eriyip tek bir kültüre doğru evrilmeye başlaması olarak yorumlamıştır.¹³⁶

Şekil 2.4.5: C. Stolpe – 1882

¹³⁵ Zeynep Çelik, "The Remaking of Istanbul", Seattle: University of Washington Press, 1986, s. 51.

¹³⁶ Şengül Öymen Gür, "Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü", İstanbul: YEM Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2000.

Bu etkenlerin yanı sıra aile yapısındaki değişim de apartmanlaşmayı teşvik etmiştir. İslam hukukunun mevcut olduğu Osmanlı topraklarında yaygın olarak tek hanede geniş aile barındığından ve içe dönük aile yapısı bulunduğundan az sayıda ancak büyük konutlar ihtiyaca cevap vermekteydi. Ancak I. Dünya Savaşı sonraları çok eşliliğin giderek azalması ve Müslüman ailelerin aynı toprakları paylaştığı Batılı ailelerin kültüründen etkilenmeleri neticesinde bir hanede az sayıda kişinin barınmasına dönüşerek çok sayıda küçük konut ihtiyacına sebep olmuştur. Aynı zamanda kadının iş hayatına girmesi de içe dönük aile yapısını değiştirmiştir; bununla paralel olarak içe dönük ve bir haneyi birkaç ailenin paylaştığı konut tipi, yerini dışa dönük ve her hanede farklı çekirdek ailelerin barındığı çok katlı konut tipi olan apartmana bırakmıştır.¹³⁷

Şekil 2.4.6: Guillaume Berggren – 1870-80

Ayrıca eklemek gerekir ki İstanbul'daki ilk dönem apartmanları çoğunlukla Osmanlı'nın gerileme dönemindeki bazı ticari anlaşmalar neticesinde dış dünya ile yapılan ticari faaliyetleri ile zenginleşen gayrimüslim tebaa tarafından rağbet görmüştür. Bazıları olduğu gibi Batı'dan kopyalanmış, geneli Pera'da bulunan bu apartmanların bir zenginlik ve statü emaresi olması sebebiyle gayrimüslim tüccarlar zenginleştikçe apartmanlara meyletmişlerdir. Müslüman nüfus ise daha sonra gayrimüslimlerden etkilenerek apartman tipi konutlara yönelmişlerdir. Bu sebeple ilk dönem apartmanlarının çoğunlukla konsolosluklar etrafında kümeleştiği ancak Müslümanların da apartmanları tercih etmeleriyle şehrin muhtelif bölgelerinde

¹³⁷ Ömür Barkul, "İstanbul'da İlk Dönem (19. yy. sonu – 20. yy. başı) Apartman Konutlarının Yapısal, İşlevsel ve Çevresel Yönünden Değerlendirilmesi", s. 22-23.

apartman tipi konutların uygulandığı görülmektedir.¹³⁸ Bölek bu durumu şu sözleriyle özetlemektedir:

Geleneksel ahşap evlerden oluşan kentin eski mahalleleriyle, yeni kâgir yapılarla gelişmekte olan şık ve modern Beyoğlu ve Şişli bölgesi arasındaki mimari ikilem, sadece iki kültürün varlığını değil, toplumun çeşitli kesimleri arasındaki büyük ekonomik dengesizliği de sergiliyordu. Büyükdere, Beyoğlu ve Kadıköy zenginleşirken, eski mahalleler kısmen terk edilmiş ve sahipsizleşmişti. Yanmış alanlarda uygulanan ızgara sistemi, kâgir yapılarla ahşap yapılar arasında görsel karşıtlıklar oluşuyordu. Osmanlı yönetiminin Topkapı Sarayı'nı terk edişinin ardından Aksaray'ın batısında bulunan mahalleler giderek itibarını kaybediyordu. ... Ancak, eski sokak dokusunu kısmen de olsa koruyabilmiş olan mahallelerde geleneksel mimarinin özgün örneklerine rastlamak da mümkündür.¹³⁹

20.yy'ın ortalarına doğru iyice yaygınlaşan bilhassa Pera bölgesindeki apartman yapılarının o dönemki mimarlar ve şehir plancıları tarafından müspet karşılanmadığı Arkitekt Dergisi¹⁴⁰ 1931 tarihli sayılarındaki yazılarda görülmektedir. Apartmanların İstanbul silüetini menfi yönde etkilediği ve camilerin ihtişamını gölgelediği, İstanbul hayatına apartmanlardan müstakil evlerin daha uygun olduğu, apartman dairelerinin rutubetli ve havasız olmakla birlikte güneşten de nasibini almayan mekânlar olduğu, geleneksel konutlara nazaran daracık odaları ve koridorları bulunduğu, apartmanların buldukları sokak ve caddelerin de karanlık olmalarına sebep olduğu, o dönemki nüfusun apartmana ihtiyaç duyacak kadar çok olmadığı, apartmanların taklitçi ve ahenksiz terkip edilmiş bir istiftten başka bir şey olmadığı ve en önemlisi de apartman dairelerinde yaşayanların hiçbir şekilde hususiyet ve mahremiyet sağlayamadıkları bahsi geçen yazılarda anlatılmaktadır.¹⁴¹

¹³⁸ Ömür Barkul, "İstanbul'da İlk Dönem (19. yy. sonu – 20. yy. başı) Apartman Konutlarının Yapısal, İşlevsel ve Çevresel Yönden Değerlendirilmesi", s. 59.

¹³⁹ Sinan Bölek, "İstanbul'un Kent Gelişiminde Dolmabahçe Sarayı'nın Yeri", s. 121-122.

¹⁴⁰ Arkitekt Dergisi, 1931 yılında Zeki Sayar, Abidin Mortaş ve Abdullah Ziya Kozanoğlu tarafından basılmaya başlanmış, Türkiye'deki ilk mimarlık dergisidir. Başlangıçta ismi Mimar olan derginin 1935 dil devrimi ile isminin Arkitekt olmasına karar verilmiştir. Derginin 1980'de Zeki Sayar'ın vefatı ile yayın hayatına son verilmiştir.

¹⁴¹ Mimar Alişanzade Sedat Hakkı, "İstanbul ve Şehircilik", Arkitekt Dergisi 1, 1931, s. 1-4.; Mimar Servet, "Apartman İnşaatı", Arkitekt Dergisi 7, 1931, s. 217-219.; Mimar Bürhan Arif, "İstanbul'un İmarı Hakkında Notlar", Arkitekt Dergisi 5, 1931, s. 149-153.; Mimar Vedat, "İstanbul İkametgâhları", Arkitekt Dergisi 3, 1931, s. 322-325.; Mimar Abidin, "Müstakil Evler", Arkitekt Dergisi, 2, 1931, s. 42-43.; Mühendis Ahmet İhsan, "İnşa Etmek San'atı", Arkitekt Dergisi, 2, 1931, s. 49-50.

Şekil 2.4.7: 1930larda Yüksek Kaldırım (a) ve İstiklal Caddesi (b)

Daha sonraki tarihli bir yazıda ise Mimar Besim Çeçener¹⁴², apartmanlaşmanın kapitalist dünya sistemi eliyle ve asıl siyasi ve ekonomik sebeplerden ötürü ortaya çıkışını eleştirmektedir. Asıl eleştirisi ise, yık-yap-sat apartman sisteminin ortaya çıkması ve bu sistem esnasında sağlıklı yapıların da yıkılarak yapılan yapılarda insan sağlığının gözetilmemesi olmuştur. Evden apartmana geçmeyi bir çeşit sınıf atlamak olarak kabul eden bu sistemde en çok zarar görenin orta ve alt sınıfın olmasını ise ironik olarak nitelendirmiştir. Mimarlar dışında da apartmanlaşmaya tepki gösterenler olmuştur. Gazete yazılarında görülen bu eleştiriler genel olarak şehrin silüetinin bozulduğunu, yüksek yapıların ezici bir görüntüsünün olduğunu ve havadan, ışıktan, sıhatten yoksun evlere ve sokaklara sebep olduğunu vurgulamaktadırlar.¹⁴³

İstanbul özelinde Osmanlı'daki konut dokusu ve komşuluk ilişkilerini bilmenin yanı sıra günümüzdeki gibi bir konut dokusu ve komşuluğun nasıl ortaya çıktığını bilmek de oldukça önemlidir. Bu sebeple yukarıda Osmanlı'nın son dönemlerindeki siyasi meselelere ve Tanzimat'tan sonra vatandaşların hukuki durumuna, bunun neticesinde ortaya çıkan sosyal ve kültürel ortam ile imar düzenlemelerine ve apartmanların ortaya çıkışına değinildi. Geçmişe bir özlem gibi bahsedilen komşuluk ilişkilerinin günümüzdeki halini almasındaki kırılma

¹⁴² Hüseyin Besim Çeçener, "Evden Apartmana", Mimar-ist Dergisi, 2003/1, s. 47-49.

¹⁴³ Mesken Buhranı, <<https://meskenbuhrani.wordpress.com/>>, erişim tarihi: 17 Temmuz 2021.

noktalarının tespit edilmesi, günümüzdeki sosyal ve kültürel problemleri çözmek ve yerine ideal olanını imar etmek için çok kıymetlidir.

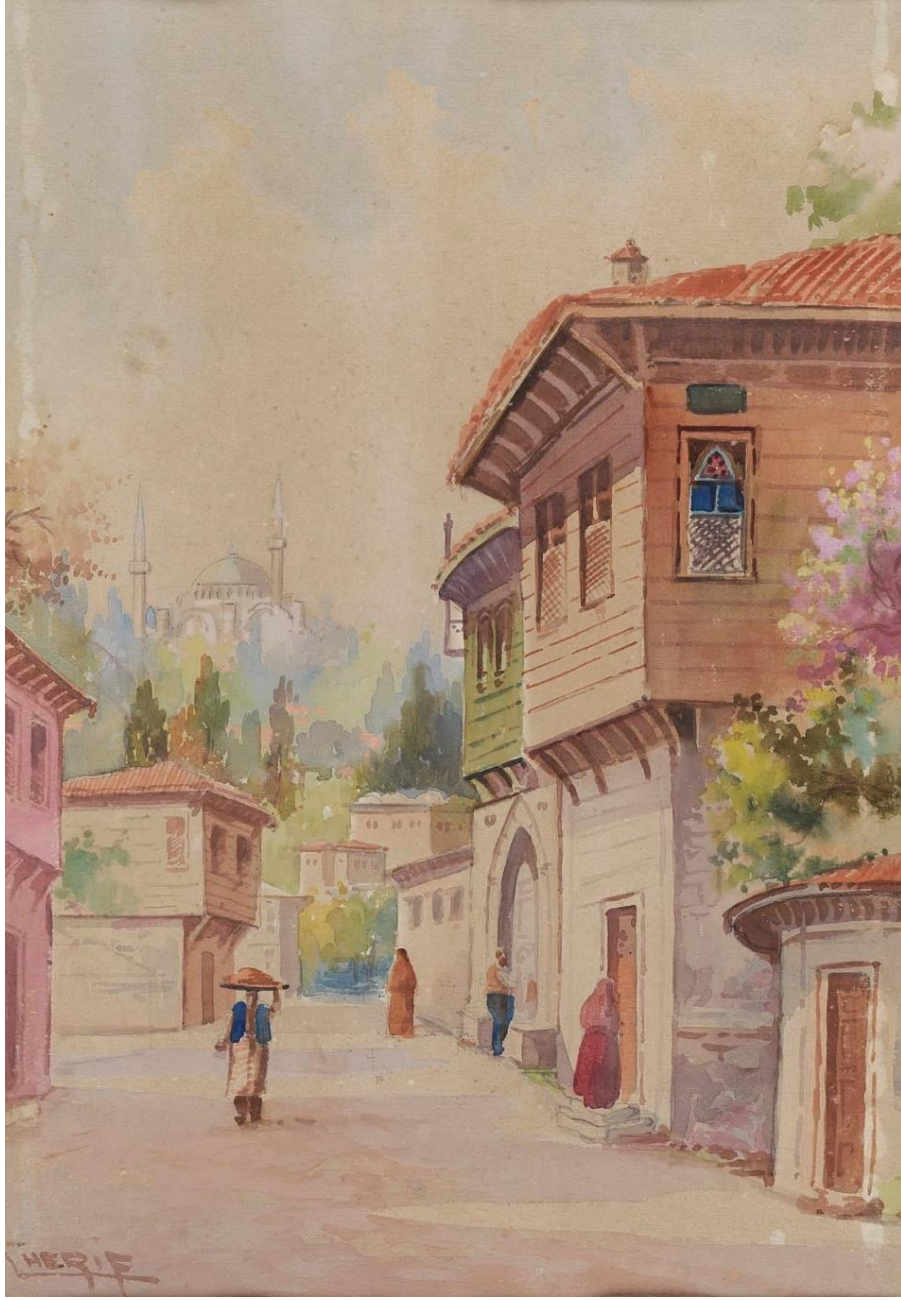
2.5. MECELLE-İ UMÛR-I BELEDİYYE VE KOMŞULUK

Türkiye’de belediyecilik alanında telif edilen ilk ve en önemli eser olan Mecelle-i Umûr-ı Belediye, 22 yıllık belediye memuriyet hayatı olan Osman Nuri Ergin’in birçok belge ve evrakı arşivlemesi üzerine 8 yılda 5 cilt şeklinde neşredilmiştir. Belediye, imar, inşa, esnaf teşkilatı, muhtarlık teşkilatı, zabıta görevleri, yol durumu, itfaiye teşkilatı, yangınlar, İslam kültürü ve Batı kültüründe şehir gibi birçok meselenin yer aldığı eser, yeni Türk alfabesi ile 9 cilt şeklinde İstanbul Belediyesi tarafından 1995 yılında tekrar düzenlenmiş ve basılmıştır.¹⁴⁴ Bu bölümde ana kaynak olarak bu eser kullanılarak Osmanlı dönemindeki şehir ve mahalle yapısı incelenecektir.

Osmanlı döneminde komşuluk ilişkilerini anlamak için mahalle dokusunu ve düzenini anlamak gerekmektedir. “Birey için öncelikle toplumsal kimlik aracı olan mahalle, aynı zamanda bireysel ve kamusal ilişkilerinin gündelik yaşam boyutunda örgütlendiği bir toplumsal yaşam alanıdır. Devlet için ise yönetilenler ilişkisini sağlayabilecek toplumsal ve kurumsal olarak örgütlenmiş bir ara birimdir”.¹⁴⁵ Bu durumda mahallenin hem insan için toplumsal ve kültürel bir önemi hem de devlet nezdinde iktisadî ve yönetim ve denetimi sağlayan bir basamak olması açısından önemi olduğunu anlamak gerekir.

¹⁴⁴ Azmi Özcan, “Mecelle-i Umûr-ı Belediye”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 28, 2003, s. 235-236.

¹⁴⁵ Adalet Bayramoğlu Alada, “Osmanlı Şehrinde Mahalle”, s. 123.

Şekil 2.5.1: Eski İstanbul Sokağı, Şerif Renkgörür (1887-1947)

Osmanlı'da mahalle, şehir içerisinde haneden sonraki en küçük yapı birimi idi. Mahallelerin asayişinden, düzeninden, temizliğinden ve genel durumdan sorumlu kimseler ise imamlardı. İmamlar beş vakit namaz kıldırarak ve ölümler için gerekli dini işlemleri yapmanın yanı sıra bu tür organizasyon ve yönetim işlerini de

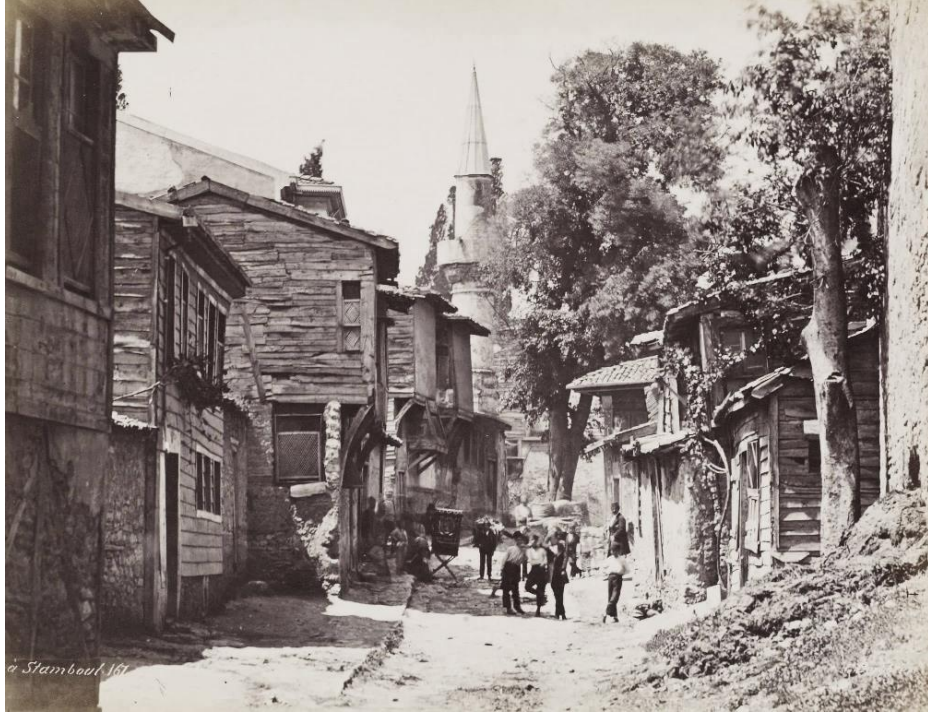
yapmaktaydılar.¹⁴⁶ Sorumlu kişinin imam ve/veya onun yardımcısı olmakla beraber esasında mahalledeki temizlik, tamirat ve yardım işleriyle bizzat mahalledeki mukim kimseler ilgilenmekteydiler. İnsanlar iskân ettikleri yerin durumuyla yakinen ilgilendikleri için hem buldukları yerden yabancılaşmıyor hem kendilerini sorumlu hissediyor hem de komşularıyla daha yakın ilişki içerisinde oluyorlardı. Aslında mahallelinin bilfiil bu tür işlerin içerisinde olması dolaylı olarak komşuluk ilişkilerini pekiştirmekte ve devamlılığını sağlamaktaydı.

Geleneksel Türk mahalleleri çoğunlukla kâğıt üzerinde ciddi kurgular yapılmayıp tabi olarak oluşmuştur. Bu mahalle dokusu; dar ve geniş sokaklardan, kimi zaman geniş bahçeli ve avlulu kimi zaman bitişik nizam evlerden, bu yapıların bir kısmının zemin katlarındaki ticari birimlerden, yapılar arasında küçük hava boşlukları niteliğindeki yeşil dokular ve parklardan, önemli ortak mekanlardan biri olan cami/mescitlerden müteşekkildir. Farklı din ve ırktan insanların bir mahallede bulunması gibi aynı din ve dili paylaşan insanların oluşturduğu mahalleler de mevcuttur.

Komşuluğun sosyal bir boyut kazanmasında ve devam ettirilmesinde mahallede bulunan ortak mekânların önemi oldukça fazladır.¹⁴⁷ Geleneksel Türk mahalle yapısında komşuluğa olanak sağlayan ortak mekânların başında sokaklar gelmekte, camiler, dükkanlar, parklar ve bahçeler de onu takip etmektedir. Komşu çocukların sokakta beraber oyunlar oynaması, mahallede kurulan pazarda veya dükkanlarda komşuların birlikte alışveriş yapması veya yaşlı bir ev sahibinin sokaktaki komşu çocuğundan market alışverişini yapmasını istemesi gibi komşuluk ilişkileri tamamen bu ortak mekânlar sayesinde idame ettirilmektedir. Aksi takdirde komşular (günümüz mahallelerinin bir kısmında olduğu gibi) birbirleriyle herhangi bir paylaşımında bulunmadan ve kimse kimseyi tanımadan sözde bir komşuluk hayatı yaşanmış olur.

¹⁴⁶ Musa Çadırcı, “Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, s. 38.; Turgut Cansever, “İslam’da Şehir ve Mimari”, s. 128.; Büşranur Bekman, “XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul’unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması”, s. 19.

¹⁴⁷ Burcu Sarı Başman & Oya Akın, “Mahalle Ölçeğinden Birim Konut Ölçeğine Ortak Mekân Kavramı ve Değişimi”, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, DeğişKent: Değişen Kent, Mekân ve Biçim Bildiriler Kitabı, 2018, s. 947.

Şekil 2.5.2: İstanbul'dan bir sokak fotoğrafı, Guillaume Berggren – 1875-95

Osmanlı'da komşuların birbirleri için mahkemede ilk sıradaki şahitlerden olduğu ve komşusuna getirilen bir suçlamada kişinin onun hakkında menfi veya müspet yorumda bulunmasıyla komşusunun cezasına karar verildiği bilinmektedir.¹⁴⁸ Hatta İslam hukukunda bir mahallede bir suç işleniyorsa ve faili meçhul ise bu suçtan o mahallede ikamet edenler sorumlu tutulmaktadır.¹⁴⁹ Buradaki amaç iskân edenlerin kendilerini mahallenin güvenliğinden sorumlu hissetmeleridir. Bütün bunlar sayesinde Osmanlı'daki mahalle kültürü sistematik hale gelmiş ve hem mahallenin yönetimi hem de mahallelinin iletişimi açısından bu, oldukça makul bir çözüm olmuştur.

Osmanlı dönemi imar hukukuna bakıldığında Müslüman ile gayrimüslim şeklinde taksim edilmiş kurallar görülmektedir. Gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerine ev yapamayacağı, şayet evvelden kalma bir evi varsa Müslüman

¹⁴⁸ İsmail Kıvrım, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 2009, s. 243.

¹⁴⁹ Andülğani b. Tâlib b. Hammâde el-Meydâni, Kasâme Babı, “El-Lubab fi Şerh'il Kitab”, Kahire: Daru'l-Hadis, 2008, s. 168-173; Ömer Nasûhi Bilmen, “Hukuk-ı İslamiyye ve Islahat-ı Fikhiyye Kamusu”, c. 3, İstanbul, 1950, s. 164.

komşusundan yüksek olamayacağı ve Müslüman komşunun bahçesine avlu açamayacağı gibi kurallar mevcuttur.¹⁵⁰

Günümüzde Osmanlı'daki gibi bir mahalle ve hukuk sistemi olmadığı için durum oldukça farklıdır. Bu durumun nasıl geliştiğini gözlemlemek mümkündür; 1924'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile resmi olarak ortaya çıkan belediyeçilikten sonra Osmanlı'daki geleneksel mahallenin işleyişi değişmeye başlamıştır. Osmanlı'da mahallenin yönetimi, denetimi ve gelişimi çoğunlukla kendi içinde yürütülmektedir; mahallenin mukimleri var olan sorunları çözmekte, asayişini sağlamakta ve bu sayede güven içerisinde orada yaşamaktaydılar. Belediyelerin kurulması ile bu durum daha üst bir elden devam etmeye başlamıştır; güvenlik, onarım gibi meseleleri artık mahalleli değil belediyeler takip etmektedir. Zaman içerisinde insanlar mahallelerinden ve komşularından yabancılaşmaya ve aralarındaki dayanışma, muhabbet zayıflamaya başlamıştır. Nihayetinde hem daha bakımsız mahalleler hem de birbirini tanımayan komşular ortaya çıkmıştır.

¹⁵⁰ Osman Nuri Ergin, "Mecelle-i Umûr-ı Belediye", 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 1008-1013.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÜNÜMÜZ İSTANBULUNDA YAPILI ÇEVRE VE KOMŞULUK İLİŞKİSİ

Önceki bölümlerde hem İslam kültüründe şehir ve komşuluk hem Osmanlı İstanbulundaki şehir dokusu hem de Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren yapılan imar değişiklikleri ve düzenlemeleri incelenmiştir. Bütün bunların ışığında bu bölümde İstanbul'un günümüz şehir dokusu incelenecek ve güncel durum tespiti yapılacaktır. Öncelikle tarihi dokusunu bir miktar da olsa muhafaza eden kentsel sit alanlarındaki konut dokusu ve komşuluk ilişkileri incelenecek ve daha sonra da güncel durumu iyice açığa çıkartmak adına yeni gelişme alanlarındaki konut dokusu ve komşuluk ilişkilerine değinilecektir. Bu sayede çok katmanlı bir şehir olma özelliğine sahip İstanbul'un hem görece tarihi bölgeleri hem de teknolojik gelişmelerle ortaya çıkmış yeni yerleşim yerleri ile tamamen okunmuş olması sağlanacaktır.

3.1. KENTSEL SİT ALANLARINDAKİ KONUT DOKUSU VE KOMŞULUK İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethinden 19.yy'a kadar Suriçi bölgesinden yönetilmekteydi. Hanedanın daimî ikamet yeri olarak kullandığı Topkapı Sarayı'ndan çıkıp Dolmabahçe'deki sahil saraylarına yerleşmeyi ilk düşünen padişah Sultan II. Mahmut Han olmasıyla birlikte bunu gerçekleştirebilen, oğlu Sultan Abdülmecid Han olabilmişti. 19.yy'a gelene kadar konut dokusu çoğunlukla Suriçi bölgesindeydi, buna ilaveten Üsküdar'da bir menzil külliyesi olarak inşa edilmiş Mihrimah Sultan Camii ve etrafında kurulu kervansaray ile pazarlar vardı. Padişahların öncelerde yalnızca av için gittiği Beşiktaş çevresine ilgi duyması ve ilerleyen süreçte sarayı Dolmabahçe'ye hatta sonraları Yıldız'a taşınmaları sonrasında Beşiktaş çevresi ilgi görmeye başladı. Bunun doğal bir sonucu olarak öncelikle "sarayla ilişkili kişilerin, devlet ricali, seçkin bir sınıf olan ilmiye sınıfı ve Osmanlı

eliti”¹⁵¹ gibi kesimlerin ve daha sonra da halkın ilgisiyle konut alanları Beşiktaş’ta da kendini göstermiş ve ulaşımın da gelişmesiyle iskeleler etrafında Boğaz köyleri oluşmuş, Üsküdar’da ve Kadıköy’de de insanlar ikamet eder olmuştur.

Şekil 3.1.1: Beşiktaş Sahil Sarayı ve Boğaziçi, William Henry Bartlett – 1835-38

Özetle önce Suriçi ve daha sonra zamanla Beşiktaş, Galata ve Üsküdar’ın gelişip yerleşim yeri olması ve Osmanlı’da konut alanlarının sırayla bu alanlarda seyretmesi sebebiyle bu bölümde Osmanlı’nın yeni gelişme alanlarındaki şehir yapılanması, konut dokusu ve komşuluk ilişkileri incelenmektedir. Geçmişten günümüze doğru konut dokusunun ve komşuluk ilişkilerinin nasıl değiştiğini seyredebilmek adına tarihi olarak kıymetli olan ve kentsel sit alanı olarak kabul edilmiş Suriçi, Galata ve Üsküdar bölgelerindeki konut yayılımını incelemek, yukarıda anlatılan Osmanlı İstanbulundaki mahalle dokusu ve komşuluk ilişkileri ile günümüzdeki durumu kıyas etmek açısından kıymetlidir. Böylece önce İslam inancında komşuluk, sonra Osmanlı’da komşuluk, daha sonra Osmanlı’dan kalma kentsel sit alanlarında komşuluk ve son olarak da yeni gelişme yerlerindeki komşuluk geçişinin önemli bir basamağı tamamlanmış olacaktır.

¹⁵¹ Sinan Bölek, “İstanbul’un Kent Gelişiminde Dolmabahçe Sarayı’nın Yeri”, s. 86.

3.1.1. Suriçi

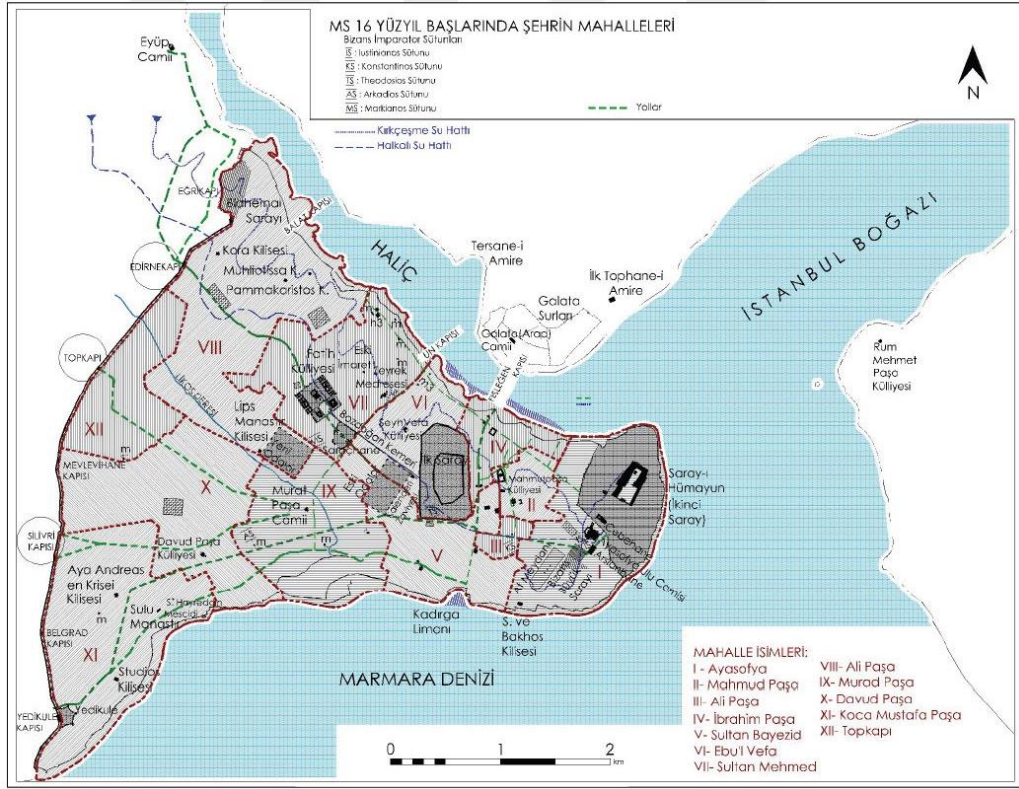
‘Tarihi Yarımada’ olarak da bilinen ve Osmanlı zamanında ‘Suriçi’ ile müsemma bölge, günümüzde Fatih (Balat, Fener, Vefa, Zeyrek, Süleymaniye, Yedikule, Tahtakale vb. mevkileri kapsayan) ilçesine denk düşmektedir. Fetihden itibaren öncelikle kalıntısı kalmamış olan Eski Saray ve daha sonra da Topkapı Sarayı’nın hanedan tarafından kullanılması sebebiyle yerleşim çoğunlukla bu çevrede olmuş, büyük camiler ve çarşılar bu sınırlar içerisinde inşa edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı’da öncelikli konut alanı ve komşuluk ilişkilerinin kurulduğu alan olarak Suriçi, konumuz çerçevesinde öncelik ve önem arz etmektedir.

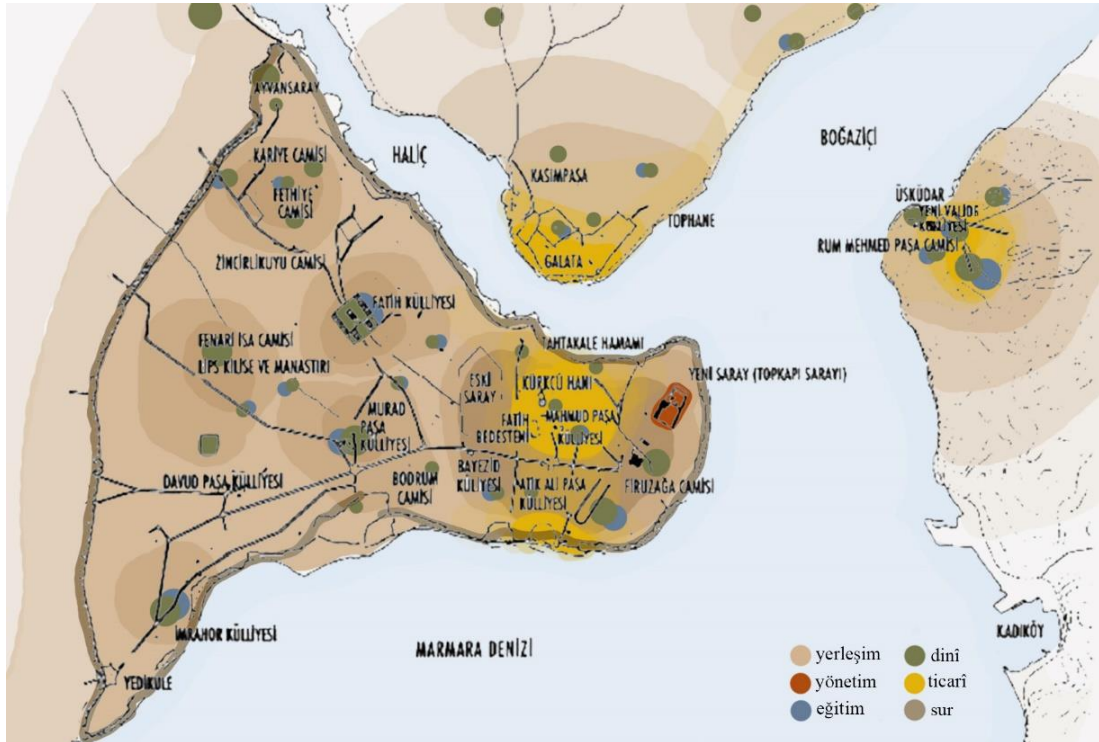
Şekil 3.1.1.1: Guillaume Joseph Grelot – 1680

16.yy’ın başlarında İstanbul’daki mahalleleri gösterdiği çalışmasında Özyurt¹⁵², toplam 12 mahalle işaretlemiştir ve bu mahallelerin tamamı Suriçi bölgesindedir. (Şekil 3.1.1.2). 17.yy’ın sonlarına ait Guillaume Joseph Grelot’un İstanbul gravüründe bu yoğunluğun Suriçi’nde olduğu, Üsküdar’ın ise yerleşimden uzak olduğu görülmektedir. (Şekil 3.1.1.1). 19.yy’a kadar yönetim, ticaret ve yerleşim genel anlamda Suriçi’ndedir. Özellikle Topkapı Sarayı ve Kapalı Çarşı gibi önemli birimlerin bu bölgede bulunması, genel iskânın ve yapılan eğitim ve dini yapıların bu bölgeye yerleşmesinin ana sebeplerindendir. Daha sonraki yılları gösteren çalışmasında ise Bölek, 18.yy’da Suriçi ile birlikte Galata ve Üsküdar’ın da yoğunlaştığını ileri sürmektedir. (Şekil 3.1.1.3).

¹⁵² Melike Özyurt, “Osmanlı Hakimiyetindeki İlk Yüzyılında İstanbul’un Şehir Kurgusu”, s. 60.

Şekil 3.1.1.2: 16. yy. başlarında İstanbul'un mahalleleri (Kaynak: Melike Özyurt)

Şekil 3.1.1.3: 1730-1789 yılları arasında İstanbul'da yerleşim (Kaynak: Sinan Bölek'in haritalaması üzerine Zeynep Dağ'ın uyarlaması)

Bu dönemde Galata yerleşim açısından çok önem taşımasa da ticaret amaçlı kullanılmakta, Üsküdar ise menzil vazifesini korumaktadır. 19.yy'a kadar Beşiktaş ve Boğaz köyleri ve 20.yy'a kadar da Kadıköy yerleşimden uzak bölgeler olma niteliğindedir. Yine de Beşiktaş ve Galata'nın hareketlenmesi Beşiktaş'ın padişahlar tarafından av amaçlı kullanılmasından ötürü daha erken tarihlidir. Friedrich Homer'in 19.yy'ın başlarında resmettiği çalışmasında Surdışı'nın henüz şehirleşmediği görülmektedir. (Şekil 3.1.1.4).

Şekil 3.1.1.4: Sur dışı, Friedrich Horner (1800-1864)

Suriçi, zamanın yönetim ve iş merkezi iken sonraki devirlerde Boğaziçi'nin kıymetlenmesi ve Osmanlı yönetiminin 19.yy'da Beşiktaş Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmesi ile yönetim fonksiyonunu zamanla yitirmiştir. Sonraki süreçlerde Beşiktaş-Maslak hattının kıymetlenmesi ve merkezi iş alanı olarak bu bölge olarak kabul edilmesi ile Suriçi iş alanı olma vasfını da kaybetmiştir. Nihayetinde Tarihi Yarımada çoğunlukla turizm sektörüne hizmet etmeye başlamış,¹⁵³ bu çerçevede birçok tarihi sivil yapı otele veya restorana çevrilmiştir.

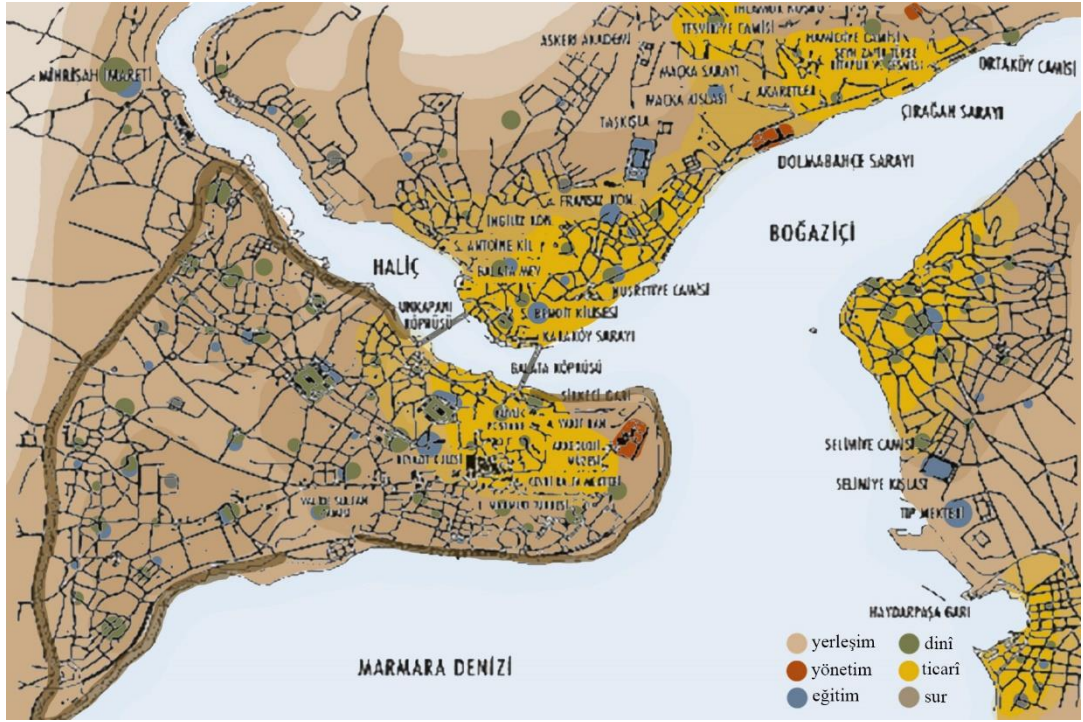
¹⁵³ Tuğba Göksu & Nuran Kara Pilehvarian, "19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Beşiktaş-Maslak-Büyükdere Aksı", Yakın Mimarlık Dergisi, 2(2), 2019, s. 131.

Bütün bu sürecin en belirgin etkilerinden biri eskiden ticaretin, yerleşimin ve yönetimin merkezi olması sebebiyle bu merkezin çevresinde konut alanı olan bölgelerin artık ticaret ve turizm sektörüne hizmet etmesinden ötürü ciddi bir fonksiyon değişimi olmuştur. Bu çalışma kapsamında, değişimin önemli bir neticesi bölgedeki konut yapılarının ev niteliğini kaybetmesi yani yaşanılan bir yer olmaması, özetle komşuluk ilişkilerinin bu bölgede oldukça zayıflamasıdır. Nihayetinde Osmanlı'nın yönetim merkezini Beşiktaş mevkiine çekene kadar yönetimin, hayatın ve ticaretin merkezi olan Suriçi bölgesi zamanla yönetim ve yerleşim vasfından ayrılmıştır. Ticaret ve turizme kucak açan bölgenin gündüzleri kalabalık, geceleri ise tenha ve neredeyse tehlikeli olması; yaşamın yalnızca gündüzleri olup komşuluk namına bir şeyin kalmaması günümüzdeki sonu olmuştur.

3.1.2. Galata

Yönetimin Suriçi'nden Beşiktaş'a kayması sonrasında hem Beşiktaş'ın hem Eminönü'nün iki taraftan gelişip ilerlemesiyle 19.yy'da Galata bölgesi yeni ticaret merkezi haline gelmiş, Endüstri Devrimi sonrasındaki yeni dünyanın yeni İstanbul'unun ticaret merkezi olması amacıyla Galata yıkılıp yeniden yapılandırılmıştı. 6. Daire-i Belediye tarafından surlar yıkılıp hendekler doldurulunca bu bölgede yerleşim başlamıştı. Galata hem Osmanlı tüccarlarının hem de ticaret için şehre gelen yabancıların merkezi haline gelmişti. Ulaşımın gelişmesi; Şirket-i Hayriyye'nin kurulması, Tünel ve tramvayların kullanımı, Boğaz Köprüsü'nün inşası ve arabanın ülkeye gelmesi ve yaygınlaşması ile beraber şehrin yerleşim alanının yayılımı ivmeli bir şekilde artmış¹⁵⁴, Suriçi'nden ibaret şehirden eser kalmamıştı. (Şekil 3.1.2.1).

¹⁵⁴ Tuğba Göksu & Nuran Kara Pilehvarian, "19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Beşiktaş-Maslak-Büyükdere Aksı", s. 90-91.; Yeşim Altın, "İstanbul Metropolitan Alanında İmar Planı Değişiklikleri ile İlgili Bir Analiz", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006, s. 71.

Şekil 3.1.2.1: 1789-1919 yılları arasında İstanbul'da yerleşim
(Kaynak: Sinan Bölek'in haritalaması üzerine Zeynep Dağ'ın uyarlaması)

Galata; Suriçi, Beşiktaş ve Üsküdar bölgelerinde olduğu gibi merkezde kamusal alan ve çevresinde konutlar şeklinde değil de daha çok ulaşımın ve ticaretin odakta olduğu bir yerleşim haline gelmiştir. Ayrıca Galata bölgesinde Suriçi'nden farklı olarak çoğunlukla bitişik sıraevler kurgusu ön plandadır. Bahçeli eski konaklar yerini Batı'nın mimari üslubunu barındıran bitişik nizam yüksek ve dar apartmanlara bırakmıştır. Bu bölgenin gelişimi liman ve ticaret üzerinden olduğu için İstanbul'a gelen yeni anlayışların kendisini ilk Beyoğlu'nda gösterdiği şekilde yorumlar mevcuttur ki bu yeniliklerden ilki bahsi geçen apartmanlar ve Batı'nın mimari üslubudur.

Galata'nın genellikle gayrimüslim tebaanın kullanımında olmasının yanı sıra bu bölge, Batı'dan gelen devlet misafirlerinin ağırlandığı yapılar ile turizm bölgesi olma özelliği de taşımaktadır. Özetle fetihten önce de kullanılan Galata, yönetimin Beşiktaş'a geçmesiyle ticaret merkezi haline gelmiş ve nihayetinde Beyoğlu, Kasımpaşa, Fındıklı, Teşvikiye ve Yıldız gelişmeye hızla başlamış, odak noktaları halini almışlardı.

Şekil 3.1.2.2: Pera ve Tophane – 19. yy.

Eski eser tanımı, sınıflandırması ve bu eserlerin devletin malı olduğuna dair hazırlanan Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi ise bütün bu bölgelerdeki yenilenme faaliyetlerinden oldukça geç bir dönem olan 1917’de uygulanmaya başlanmış ve günümüzde olduğu gibi o dönemde de imar projeleri ile koruma projeleri arasında çatışmalar cereyan etmişti.¹⁵⁵ Dolayısıyla Osmanlı’nın ilk dönemlerinden günümüze ulaşamayan çok sayıda yapı olmuştur.

3.1.3. Üsküdar

Tarihi Osmanlı’dan öncesine dayanan Üsküdar’da bulunan Doğu Roma dönemine ait Ayazma Sarayı, Osmanlı döneminde Kavak Sarayı’na dönüştürülmüştür. (Şekil 3.1.3.1). Üsküdar’da bu yazlık saray haricinde Osmanlı döneminde bir menzil külliyesi olarak inşa edilmiş Mihrimah Sultan Camii ve etrafında kurulu kervansaray ile pazarlar vardır. (Şekil 3.1.3.2). Sefere giderken bir uğrak noktası olan Üsküdar’ın insanların dinlenip ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir yer olması dışında pek bir vasfı yoktur. Buradaki saraya hizmet edenlerin, çarşıda ticaretle uğraşan ve malların satışında görevli insanların yaşadığı konutların varlığı

¹⁵⁵ Sinan Bölek, “İstanbul’un Kent Gelişiminde Dolmabahçe Sarayı’nın Yeri”, s. 98.

18.yy'a kadar dayanmasına rağmen insanların yaşamak için Üsküdar'ı tercih etmesi 19.yy'ı bulmuştur.

Şekil 3.1.3.1: Kavak Sarayı, Jean-Baptiste Hilaire – 1822

Şekil 3.1.3.2: Üsküdar, Odoardo Toscani (1859-1914)

Antoine van der Steen'e ait İstanbul resminde Üsküdar'ın tepelerinde henüz bir yerleşim olmadığı göze çarpmaktadır. (Şekil 3.1.3.3). Osmanlı yönetiminin Beşiktaş'a geçmesinden sonra Avrupa yakasında Galata, Yıldız ve çevresi

canlanmaya başlamış, daha sonra bu hareketlilik Boğaziçi'ne meyletmiştir. Boğaz köylerinin yerleşim için tercih edilmesi, Şirket-i Hayriyye'nin kurulması ve sonra da köprülerin inşası ile Anadolu yakasına erişim kolaylaşmış ve Üsküdar¹⁵⁶ ile Kadıköy'de konut dokusu görülmeye başlanmıştır. Üsküdar'da mahalleler zaman içerisinde Mihrimah Sultan Külliyesi'nin etrafında oluşmuştur.

Şekil 3.1.3.3: Galata'dan İstanbul görünümü, Antoine van der Steen – 1770-80

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kadıköy'de çoğunlukla yabancılarla gayrimüslimler ikamet etmekteyken Üsküdar, Müslüman ve Türk ailelerin tercih ettiği bir yer haline almıştı. Bölek'in aktarımından Müslüman ve gayrimüslim nüfusun Osmanlı son dönemindeki dağılımı ve bundan hareketle komşuluğun İslam hukukuna göre yaşandığı bölgelerin tespiti mümkün olmaktadır:

O yıllarda İstanbul'un bütünüyle Avrupalılaştırılmış bölgeleri ise Pera, Büyükdere, Adalar ve kısmen Kadıköy'deki Moda'ydı. Bu bölgelerde nüfusun çoğunluğunu oluşturan yabancılarla gayrimüslimler, Üsküdar'da ya da sur içi kentte Küçükmustafapaşa, Fatih, Aksaray ya da Süleymaniye gibi yoksul mahallelerde oturan Türklerden tümüyle farklı bir yaşam sürdürüyorlardı.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Üsküdar'ın yakın geçmişindeki nüfus artışı ve yerleşim değişimini Altın şu şekilde özetlemiştir: “1930’lu yıllarda 60 bine yakın nüfusun bulunduğu Üsküdar; 1950li yıllardan itibaren göç almaya başlamış, hızlı bir nüfus artışı yaşayarak görünümü hızla değişmeye başlamıştır. 1960’larda Çamlıca, Bulgurlu ve Üsküdar’ın daha doğusunda bulunan alanlardaki hızlı gecekondulaşma sonucu yeni gecekondulu mahalleleri oluşmuştur. Hızlı nüfus artışı sonucunda 1963 yılında Ümraniye Belediyesi kurulmuştur. Boğaziçi Köprüsü’nün açılması Üsküdar’da yerleşimi özendirilmiş; otomobilin getirmiş olduğu ulaşım kolaylığı, ilçenin İstanbul Boğazı’na bakan semtlerinde de nüfus artısına neden olmuştur. Ayrıca; Fatih Sultan Mehmet Köprüsü çevre yollarının geçtiği kırsal kesimde hızlı yapılaşmanın yaşanması; 1970-1980 arası yıllık ortalama nüfus artışının %10’dan fazla olmasına neden olmuştur.” (Yeşim Altın, “İstanbul Metropolitan Alanında İmar Planı Değişiklikleri ile İlgili Bir Analiz”, s. 71.)

¹⁵⁷ Sinan Bölek, “İstanbul’un Kent Gelişiminde Dolmabahçe Sarayı’nın Yeri”, s. 121.

Şekil 3.1.3.4: Üsküdar Selimiye Camii, James Robertson – 1850'ler

Şekil 3.1.3.5: Üsküdar, Sebah & Joaillier – 1890lar

Üsküdar'ın Osmanlı zamanında çoğunlukla Müslümanlar tarafından tercih edilmesinden olsa gerek günümüzde genel olarak bu kentsel sit alanlarında komşuluk namına bir şeyden bahsedilemese de Üsküdar'da oldukça sınırlı bölgelerde İslam

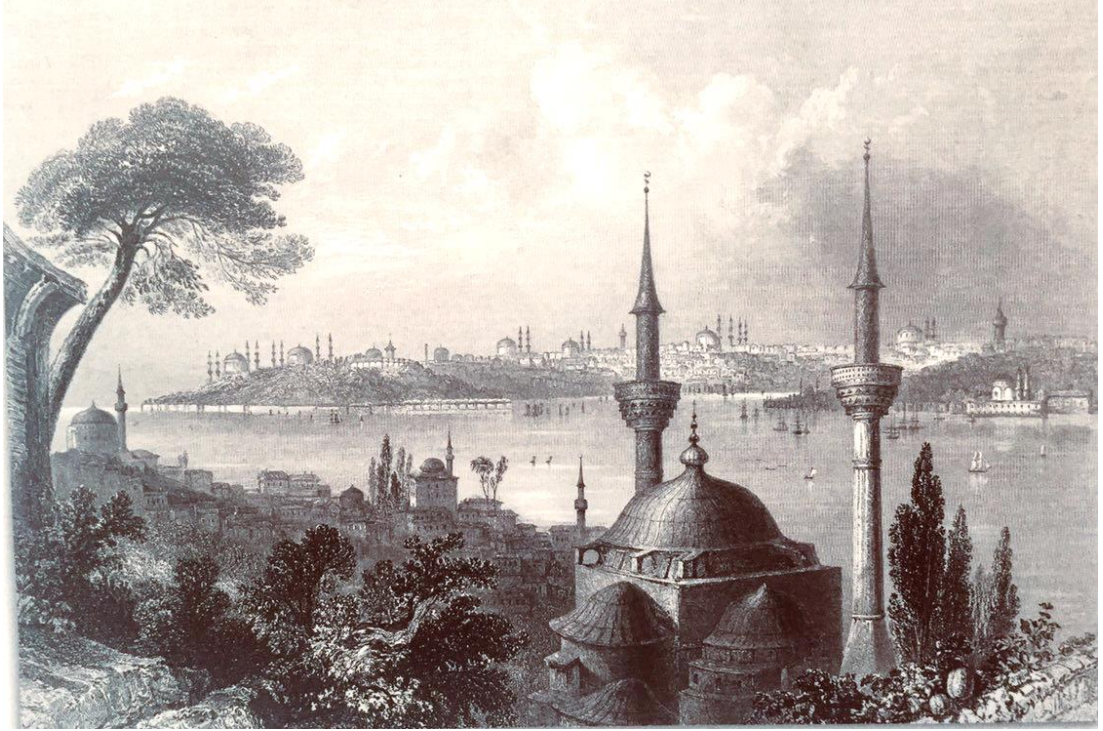
şehir dokusu ve mahalleleri olduğu görülmektedir. Rumi Mehmed Paşa Camii çevresi ve Ayazma Camii bu bölgelerden biridir. “Rum Mehmed Paşa Külliyesi Üsküdar’a bir kompleks olarak inşa edilen ilk yapılardan biridir.”¹⁵⁸ Dolayısıyla adını bu külliye alan mahalle, Rumi Mehmed Paşa Mahallesi, Üsküdar’ın en eski mahallelerindedir.

İmar planı incelendiğinde Rumi Mehmed Paşa Camii çevresi ve Ayazma Camii çevresi olarak iki bölgenin birlikte kentsel sit alanı olarak işaretlendiği görülmektedir. Merkezde cami, kamusal alan, rekreasyon alanları ve çevresinde konutlar şeklinde bir dağılım mevcuttur. Önceki bölümlerde de geçtiği gibi bu yerleşim planı İslam şehirlerinde oldukça sık tercih edilen bir yerleşimdir. Bölgenin günümüzde hala bu yerleşim planını koruduğu ekteki imar planından rahatlıkla okunabilmektedir.

Buna ilaveten bu tür kentsel sit alanlarında genellikle orijinal fonksiyonu konut olan yapıların artık bu fonksiyonda kullanılmadığına rastlanmaktadır. Bilhassa önceki bölümlerde yani Suriçi ve Galata bölgelerinde bu durum görülmektedir. Ancak Rumi Mehmed Paşa Camii ve Ayazma Camii çevresine bakıldığında hala daha ağırlıklı olarak konut fonksiyonunun korunduğu görülmektedir. Bölgede yıllardır konut fonksiyonunun muhafaza edilmesi, oturmuş bir mahalle ve komşuluk ilişkileri olduğuna delil olabilmektedir. (Şekil 3.1.3.6).

¹⁵⁸ İrfan Özgül & Murat Çetin, “Üsküdar’ın Bir Osmanlı Kenti Olarak Şekillenmesinde Rum Mehmed Paşa Camii’nin Etkisi”, 9. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri III, 2016, s. 389.

Bu, kentsel sit alanındaki dokuyu koruyan ve tescilli yapılara saygıyı ifade eden bir hükümdür. Bu sayede bölgede belli bir yükseklik sınırı korunmuş (ki bu yükseklik Rumi Mehmed Paşa Camii çevresinde 6,5 m, kalan kısımlarda 9,5 m olarak belirlenmiştir) ve yüksek yapılaşma sebebiyle sokakların ve komşu hanelerin ışığının kesilmesinin önüne geçilmiştir.

Şekil 3.1.3.7: Üsküdar kıyısında sağdan sola Mihrimah Sultan Camii, Kuşkonmaz Camii ve Rumi Mehmed Paşa Camii, William Henry Bartlett – 1835

Ayrıca çıkmalar ve saçaklar hususundaki yaklaşma sınırının komşu parselde maksimum 2 m olduğu yani komşu iki evin birbirine maksimum yakınlığının 4 m olduğu tayin edilmiştir. Buradan İslam hukuku ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’de geçen komşuların mahremiyeti ile ilgili hususlara riayet edildiği ve komşuların mahremiyetini muhafaza ederek olası rahatsızlık ve zararların önlenildiği çıkarılabilir. Günümüzdeki yapılaşmanın en önemli problemlerinden birisi evlerin birbirine çok yakın inşa edilerek mahremiyete saygı gösterilmemesi iken bu bölgenin imar planı notlarında bu şekilde bir hükmün bulunması oldukça kıymetlidir.

Şekil 3.1.3.8: Piri Reis'e ait İstanbul haritasında Üsküdar kıyıları – 16. yy.

Son olarak imar notlarında zemin katların depolama ve imalat fonksiyonunda kullanılmayacağı belirtilmiştir. Bu durum, Mecelle'nin 1199 ila 1202 maddeleri arasında eve verilen fahiş zararlar konusunda belirtilen bir maddenin önemsendiğini düşündürmektedir. Bu maddeye göre bir eve bitişik demirci dükkânı, değirmen vs. olması, kişinin komşunun duvarına çöp vs. dökerek duvarın çürümesine sebep olması

gibi durumlar eve verilen fahiş zararlardandır.¹⁶⁰ Bu gibi zararlarda zarar veren taraf zararı def etmesi gerekmektedir. Bu tür bir zararı en baştan önlemek amacıyla zemin katların imalat amaçlı kullanımının engellenmesi de bu bölgedeki huzuru korumak noktasında önemlidir.

Şekil 3.1.3.9: Üsküdar Çarşı, Guillaume Berggren – 19. yy.

Üsküdar'daki Rumi Mehmed Paşa Camii ve Ayazma Camii çevresinden müteşekkil kentsel sit alanının günümüz imar planı ve plan notları incelendiğinde bölgenin olabildiğince eski dokusunun korunmaya çalışıldığı, tescilli yapıların çıkmalarına, cephelerine ve saçak kotlarına riayet edildiği, o bölgede yeni yapılacak yapıların da bu tescilli yapıları gölgede bırakacak şekilde yapılmasının önüne geçildiği görülmektedir. Ayrıca komşuların mahremiyetinin, mahalle düzeni ve güvenliğinin ve genel huzurun korunmaya çalışıldığı da bahsi geçen plan notları hükümlerinden çıkarılmaktadır. Günümüzde Üsküdar'ın bu bölgesinde komşuluğun

¹⁶⁰ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Bab-ı Sâlis, Faslı-ı Sâni Muamelât-ı Civâriyye, 1200. Madde.

hala yaşanılabilir olduğu ortadadır. Merkezde kamusal alan ve çevresinde konut düzeninin muhafaza edildiği ve İslam'ın önerdiği komşuluk ilişkilerinin sürdürüldüğu Müslüman mahalleleri günümüz İstanbulunda yer yer bulunmasına rağmen oldukça nadirdir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra İstanbul kapsamında bakıldığında bir işgal ve savaş döneminden geçildiği, bu yüzden nüfusun azaldığı, türlü siyasal değişikliğin yaşandığı ve başkentin Ankara'ya taşınmasıyla ana yönetim merkezi olan Beşiktaş ve çevresinin boşaldığı görülmektedir. Bu boşluk ticaret, ulaşım, eğitim ve sanayi fonksiyonlarıyla doldurulmaya çalışılmış; teknik okul, Beşiktaş iskelesi ve çeşitli çarşılar ile bölge yaşamını sürdürmeye başlamıştır. Bu süreçte ciddi bir planlama ihtiyacı için ilk kez kollar İstanbul'u ölçekli bir şekilde haritalamak için sıvansa da Batılılaşmanın etkisi, geniş ızgara tipi yollar ve apartmanlaşmanın hazin sonu ile şehrin eski dokusundan eser kalmamış ve İstanbul artık bir İslam başkenti olmadığı için İslam hukukuna göre yaşanan/düzenlenen komşuluk ilişkisi de yok olmaya yüz tutmuştur.

3.2. YENİ GELİŞME ALANLARINDAKİ KONUT DOKUSU VE KOMŞULUK İLİŞKİLERİ

Şehrin eskiden merkezi sayılan Suriçi başta olmak üzere Galata ve Üsküdar bölgeleri önceki bölümde incelenmiştir. Bu bölümde şehrin eskiden çekirdeği sayılan bu bölgelerin haricindeki yeni gelişme alanları ele alınmaktadır. Öncelikle bazı akslar oluşturmak suretiyle bu çekirdekten ayrılmış, daha sonra da bu aksların etrafında sanayi, konut ve ticaret alanları yerleştirilmiştir. Bu bölgelerde özellikle toplu konut anlayışı ortaya çıkmış ve hızlı yapılaşma ve yayılım için bu yöntem tercih edilmiştir. Avrupa'da Endüstri Devrimi sonrası işçilerin barınması için yapılan toplu konutlar, İstanbul'da 1950lerde yayılmış, 80lerde iyice patlamıştır ve çoğunlukla orta-üst kesimin rağbet ettiği konutlar olmuştur. 2000'den sonra da rezidansların yaygınlaştığı görülmektedir.

3.2.1. 1960 – 2000 arası Konut Alanları, Tasarım Düzeni ve Komşuluk

Dünyadaki bilimsel ve teknolojik değişimlere bağlı olarak ülkemizde köklü bir siyasi yeniliğe gidilmiş ve sonrasında ekonomik, teknolojik, kültürel ve sosyal

olarak farklılıklara kapı açılmıştır. Bunun önemli bir sonucu olarak da ülkemizin fiziki görünümünü baştan ayağa değişim geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Cumhuriyet'in kurulması sonrası yaşanan bu değişikliklerin İstanbul'un görünümünde kendini ciddi bir şekilde göstermesi yaklaşık olarak 1960ları bulmuştur. Bu sebeple bu konu başlığında yeni gelişme alanlarının 1960 ila 2000 yılları arasındaki değişimleri incelenmektedir.

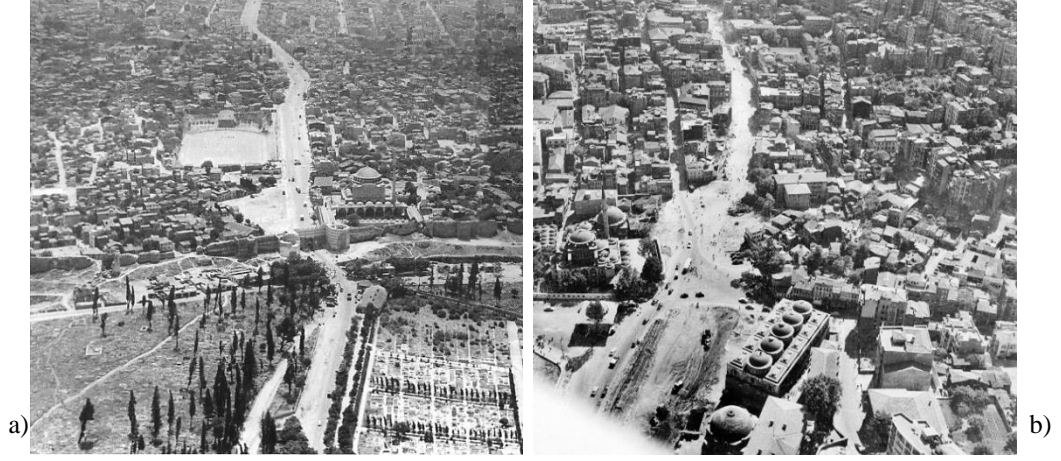

Şekil 3.2.1.1: Mamboury – 1951

1960lara kadar Suriçi haricinde İstanbul, pek fazla yapılaşmanın olmadığı, dutluklar ve çayırların arasında küçük bahçeli evlerin yer aldığı bir şehir görünümündeyken bilhassa 1956 yılında kabul edilen imar ve istimlak kanunlarından sonraki Menderes Operasyonları ile İstanbul'un fiziki yapısı önemli ölçüde değişmeye başlamıştır.¹⁶¹ (Şekil 3.2.1.2). Bu çerçevede yapılan geniş bulvarların inşası, bu bulvarların üzerinde bulunan yapıların yok edilmesine ve yerleşim gruplarının parçalanmasına yol açmıştır. Bu tarihlere kadar konut yoğunluğu en çok Eminönü ve Beyoğlu gibi tarihi dokularda mevcutken 1950-80 arası yapılan

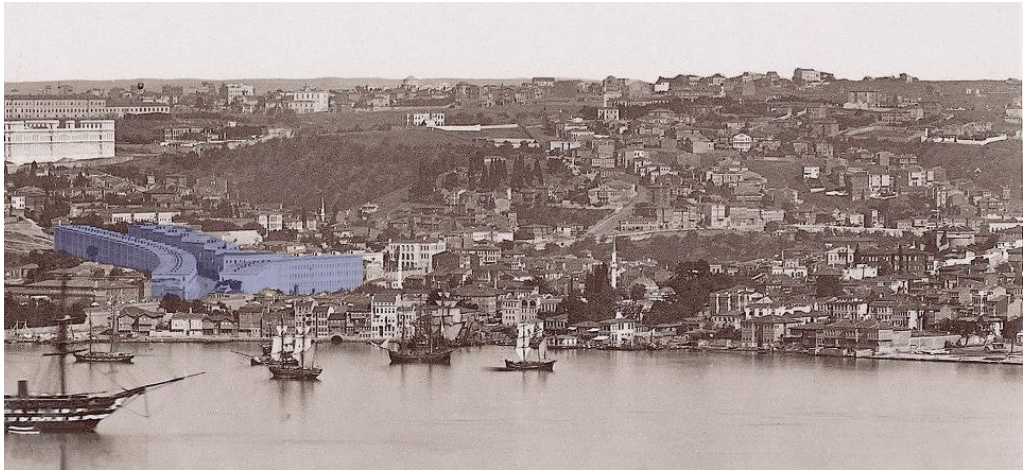
¹⁶¹ Sinan Bölek, “İstanbul’un Kent Gelişiminde Dolmabahçe Sarayı’nın Yeri”, s. 143.

konutların Bakırköy, Beşiktaş, Eyüp, Fatih, Kadıköy, Kağıthane ve Şişli’de yayılım gösterdiği bilinmektedir.¹⁶²

Şekil 3.2.1.2: Menderes döneminde Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii çevresi (a) ve Tophane bölgesi (b)

Bu dönemlerde ortaya çıkan toplu konutların da kısaca tarihini görmek faydalı olacaktır. Türkiye’deki ilk toplu konut örneği aslında 1800lerin 2. yarısında yapılmış sıraevlerdir ki Taksim Surp Agop Evleri ile Beşiktaş Akaretler Sıraevleri bunlara örnek olabilir. (Şekil 3.2.1.3).

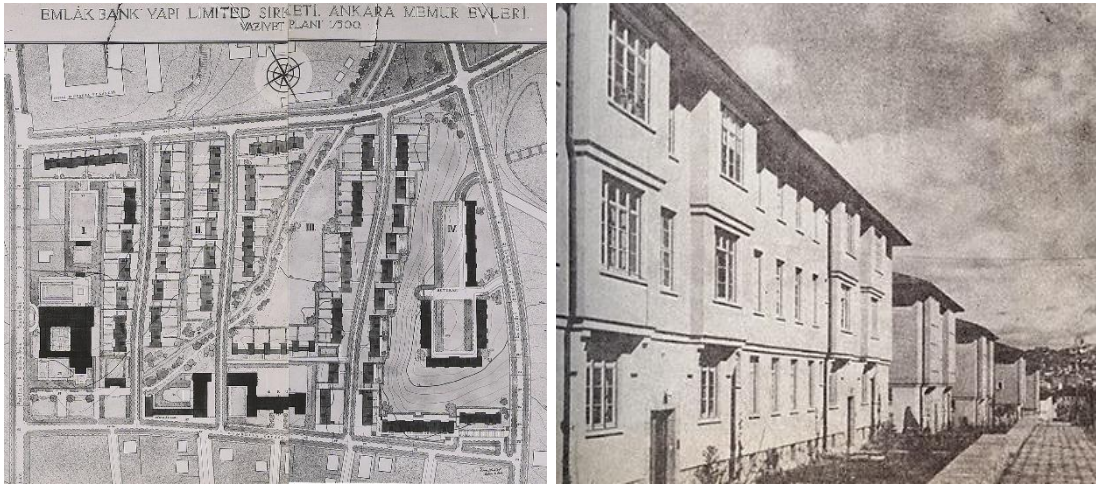

Şekil 3.2.1.3: 1875 yılına ait Anadolu yakasından Beşiktaş görünümü ve Akaretler Sıraevleri

Cumhuriyetten hemen sonra memurların barınma ihtiyacına binaen lojmanlar ortaya çıkmıştır ve dönemin üst sınıfı olan memurlar için 1944-46 yılları arasında

¹⁶² Melda Yalvaç, “İstanbul’da 2000 Yılı Sonrası Gelişen Yeni Konut Alanlarının Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008, s. 24.

Ankara’da uygulanan Saraçoğlu Memur Evleri lojmanının ülkemizdeki ilk örneklerindedir. (Şekil 3.2.1.4). Bunu kooperatifler takip etmiş, 1950lerden sonra kırsal kesimlerden şehre göçün artması sebebiyle ortaya çıkan konut ihtiyacını karşılamak adına gecekondular ve yap-sat apartmanlar ortaya çıkmıştır. 1952’de tamamlanan 1. Levent, 1954’te tamamlanan 2. Levent, 1957’de tamamlanan 3. Levent ve 1969’da tamamlanan 4. Levent de bu dönemki konut ihtiyacına binaen Emlak Kredi Bankası tarafından yapılmış toplu konut örnekleridir. (Şekil 3.2.1.5).

Şekil 3.2.1.4: Saraçoğlu Memur Evleri (Ankara) – Emlak Bankası – 1946

1960’tan sonra şehirde iyice artan nüfusun barınma ihtiyacı, 1961 anayasasındaki devletin vatandaşa konut sağlaması yasası ile toplu konut yapımı iyice ivmelenmiştir. Öncesinde apartmanlar tek kişiye ait olup genellikle büyük bir ailenin kullanımındayken 1965’te çıkan kat mülkiyeti kanunu ile artık apartman daireleri farklı kişilere ait olabilir hale gelmiştir. Ayrıca günümüzde sık sık görülen “kentsel dönüşüm” adı altında az katlı yapıların yıkılıp yerine çok katlı yapıların imar edilmesi hareketi, bahsi geçen dönemlerde başlamış bir harekettir.¹⁶³

¹⁶³ Ömür Barkul, “İstanbul’da İlk Dönem (19. yy. sonu – 20. yy. başı) Apartman Konutlarının Yapısal, İşlevsel ve Çevresel Yönünden Değerlendirilmesi”, s. 62-64.

a)

b)

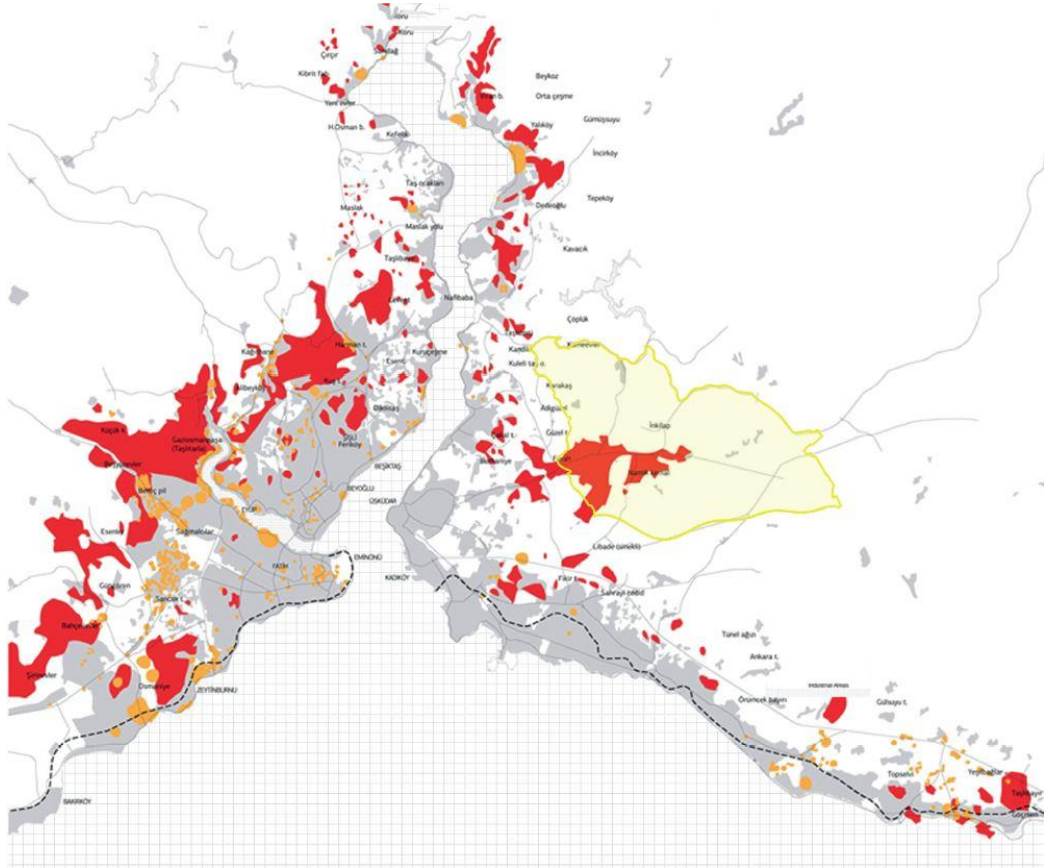

c)

Şekil 3.2.1.5: a) 1.-2.-3.-4. Levent Mahalleleri Vaziyet Planı (Kaynak: Emlak Kredi Bankası Arşivi'nden alınan görsel üzerine Zeynep Dağ'ın renklendirmesi)
b-c) Levent Mahalleleri (Kaynak: Url-9)

40lardan önce tamamen kırsal sayılabilecek Maslak bölgesi, 1970lere kadar Eminönü ve Sirkeci'nin sahipliğini yaptığı merkezi iş alanının Büyükdere Caddesi etrafında konumlanması sonrasında şehrin finans merkezi haline gelmiş ve uluslararası şirketlerin konumlandığı bu bölge daha ufak kurumların da rağbet

etmesine sebep olmuştur.¹⁶⁴ 1955'te Büyükdere Caddesi'nin doğusu konut, batısı sanayi bölgesi halini almış ve bu bölgenin gelişimiyle Şişli-Levent-Boğaziçi yönü gelişmiştir. Ülkenin reform hareketleri kapsamında İstanbul'un sanayileşip kentleşmesi ivmelenmiş, 1955 yılında hazırlanan sanayi planı ile Levent bölgesi sanayinin merkezi haline gelmiş, günümüzdeki plazaların nüveleri o tarihlerde ortaya çıkmıştır. Sonrasında çevresi gecekondu ile dolmaya başlayan bölge; Çeliktepe, Gültepe ve Seyrantepe gibi mahalleler ile çarpık yerleşime konu olmuştur.¹⁶⁵ “1967 yılındaki yapı yönetmeliğine eklenen bir madde ile İstanbul'da gökdelen diye adlandırılan çok katlı, yüksek yapıların inşasının teşvik edilmesi sonucu Maslak Bölgesi'nde çok katlı yapı inşası başlamış ve giderek artan yüksek bir yapılaşma gözlenmiştir.”¹⁶⁶

Şekil 3.2.1.6: 1960'larda İstanbul'da Gecekondu ve Sanayi Bölgeleri
(Kaynak: Cumhuriyet Döneminde Ümraniye – Şehirleşme, Toplum, Ekonomi ve Yönetim – II)

¹⁶⁴ Tuğba Göksu & Nuran Kara Pilehvarian, “19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Beşiktaş-Maslak-Büyükdere Aksı”, s. 131-135.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 130.

¹⁶⁶ Sinan Bölek, “İstanbul'un Kent Gelişiminde Dolmabahçe Sarayı'nın Yeri”, s. 145.

1973'te Boğaziçi Köprüsü'nün tamamlanmasıyla Anadolu kıtasının gelişimi hızlanmıştır. Ayrıca bu yıllarda Mecidiyeköy ve Gayrettepe gelişmiş, prestijli konut alanlarına sahip Şişli ve Osmanbey ticaret ve sanayi bölgesi halini almıştır. Avrupa yakasında Eminönü, Beyoğlu, Şişli ve Mecidiyeköy nüfus artışı ile servis alanı olup merkez konumuna yükselmiş ve çevresinde Levent, Etiler ve Boğaziçi yönünde lüks konut alanları meydana gelmiş, hatta şehrin dışına kaçma isteği bu bölgelerde kendini göstermeye başlamıştır.¹⁶⁷

1980'li yıllarda toplu konut yapımının Emlak Kredi Bankası, Sosyal Sigortalar Kurumu, Bağ-Kur, OYAK, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, konut kooperatifleri, belediyeler ve özel şirketler elinde olduğu kayıtlarda mevcuttur. Bu dönemde yapılan önemli toplu konut projelerinden biri Göztepe Soyak Sitesi olmuştur. (Şekil 3.2.1.7). Emlak Kredi Bankası, Ataşehir ve Bahçeşehir uydu kent projelerine de yine bu yıllarda başlamıştır. 80li yıllar ülkenin ekonomik anlamda değiştiği ve Batı'dan bu anlamda şiddetli etkilendiği yıllar olmuştur. Şehre bu yeni ekonomik durum, büyük şirket ofisleri, alışveriş merkezleri ve yeni tip sanayi ve konut alanları olarak yansımıştır.¹⁶⁸

Şekil 3.2.1.7: Göztepe Soyak Sitesi – Çinici Mimarlık – 1986

¹⁶⁷ Melda Yalvaç, “İstanbul’da 2000 Yılı Sonrası Gelişen Yeni Konut Alanlarının Değerlendirilmesi”, s.27.

¹⁶⁸ A.g.e., s. 18-27.

Yine 80lerde Merter ve Bahçelievler gelişmiş; Bebek, Ulus, Etiler, Bağdat Caddesi, sahil mahalleleri, Ataköy, Yeşilyurt, Florya, Sarıyer ve Çamlıca en gözde ve kalburüstü konut alanları olmuştur. Maçka ve Ayazpaşa da artık merkez konumuna yükselmiştir. 1988’de açılan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ile şehirdeki bu yayılım iyice çeper bölgelere yaklaşmış hatta şehrin dışına doğru meyletmiştir. Bunun neticesinde Silivri, Büyükçekmece, Küçükçekmece, Güngören, Ümraniye, Pendik, Esenler ve Gaziosmanpaşa gelişmiştir.¹⁶⁹

Şekil 3.2.1.8: Gelişiminden önce 1940’lı yıllarda Çamlıca’dan Ümraniye yönüne bakış
(Kaynak: Hilmi Şahenk Arşivi)

90larda İstanbul genelindeki turizm dalgası ile tarihi nitelik taşıyan birçok yapı otele çevrilmiş; turizm bölgesi ilan edilen Levent – Beşiktaş bölgesindeki Çırağan Sarayı ve Akaretler Sıra Evleri bu amaçla kullanılmaya ve bunlara ilaveten bölgede yüksek katlı, lüks oteller yükselmeye başlamıştır.¹⁷⁰ Ayrıca bu yıllarda Zekeriyaköy, Kilyos, Kemerburgaz, Beylikdüzü, Polonezköy, Tuzla ve Şile gibi bölgeler üst gelir grubunun konut tercih alanı haline gelmiştir. Üst gelir grubunun sağlıklı ve doğal bir yaşam maksadıyla şehir merkezinden uzaklaşması, hatta şehrin dışındaki projeleri meyletmesi de bu tarihlerde ivmelenmiştir.¹⁷¹

Anadolu yakasında Maltepe, Kartal, Pendik, Kurtköy, Ataşehir, Ümraniye, Samandıra ve Çekmeköy yoğun konu bölgeleri halini almıştır. İlk etapta 1980’lerden sonra Türkiye’de izlenen yeni ekonomik politika neticesinde yeni zenginleşen

¹⁶⁹ Melda Yalvaç, “İstanbul’da 2000 Yılı Sonrası Gelişen Yeni Konut Alanlarının Değerlendirilmesi”, s. 27-28.

¹⁷⁰ Tuğba Göksu & Nuran Kara Pilehvarian, “19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Beşiktaş-Maslak-Büyükdere Aksı”, s. 133-134.

¹⁷¹ Melda Yalvaç, “İstanbul’da 2000 Yılı Sonrası Gelişen Yeni Konut Alanlarının Değerlendirilmesi”, s. 28-29.

kesime hitaben şehrin çeperlerinde konumlanan kapalı siteler, bilhassa 99 depreminden sonra artan konut ihtiyacını hızla çözmek adına üst-orta ve orta gelir düzeyini de hedef alarak şehrin merkeze yakın bölgelerinde de konumlanmaya başlamışlardır. Depremden sonra İstanbul'un kuzeyinde jeolojik olarak daha güvenli olan bölgeler de az katlı konutlaşma için rağbet görmeye başlamıştır.¹⁷²

1960-2000 yılları arasındaki İstanbul'daki konutlaşmanın incelendiği bu bölümde apartmanların yaygınlaşması, toplu konut örneklerinin görülmesi, güvenli sitelerin çokça tercih edilir olması ve yüksek yapılaşma gibi durumlardan bahsedilmiştir. Bu yapı gruplarından güvenli kapalı sitelerle ilgili yığınla çalışma mevcuttur; bu kapalı sitelerin sosyolojik olarak incelendiği ve çoğunlukla eleştirildiği vakidir. Kısaca bu meseleye değışmekte fayda vardır.

Günümüzde yapılan araştırmalarda güvenli dışa kapalı sitelerin tercih edilme nedenleri oldukça çeşitlilik göstermektedir. Yeşil alan barındırmaları, statü/prestij sağlamaları, çocuklar için güvenli bir ortam sağlamaları, sosyal aktivite imkânına sahip olmaları, depreme dayanıklı olmaları, çöp toplama ve temizlik gibi hizmetlerin daha sistemli olması, otopark sorununu çözmeleri, mahalle dokusuna benzer olup komşuluk ilişkilerine elverişli olmaları, hastane ve eğitim kurumları gibi hizmetlere erişilebilir olmaları, teknolojik olarak donatılmış olmaları, buldukları evin iyi bir yatırım olması ve güvenlik sayesinde suçtan uzak olmaları sitelerin en yaygın olan tercih edilme sebeplerindedir.¹⁷³

Kapalı grupların tercih edilmesinin olumlu birçok yönü olduğu gibi bu sitelere tepkiler de oldukça fazladır. Menfi yönlerine bakıldığında ilk eleştiri konusu tüketim kültürünün asıl fail olduğu mekânsal ve sosyal ayrışma olmaktadır.¹⁷⁴ Statü

¹⁷² Melda Yalvaç, "İstanbul'da 2000 Yılı Sonrası Gelişen Yeni Konut Alanlarının Değerlendirilmesi", s. 30.

¹⁷³ Ebru Firidin Özgür, "Sosyal ve Mekansal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler İstanbul – Çekmeköy Örneği", (Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006, s. 148-151; 167-172; 185-189; 206-208.; Sevede Meşe, "Gated Communities and The Transformation of Neighborhood Culture: The Comparison between Beyaz Residence and Nişancı Neighborhood", (Yüksek Lisans Tezi), İbn Haldun Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, 2019, s. 47-48.; Gizem Doğan, "Kapalı Sitelerde Kullanıcı Memnuniyeti: İstanbul Örneği", (Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2016, s. 98.

¹⁷⁴ Ebru Firidin Özgür, "Sosyal ve Mekansal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler İstanbul – Çekmeköy Örneği", s. 60.; Sevede Meşe, "Gated Communities and The Transformation of Neighborhood Culture: The Comparison between Beyaz Residence and Nişancı Neighborhood", s. 34-40.

ve gelir durumuna göre ortaya çıkan sosyal ayrışma ve onun somut karşılığı olarak ortaya çıkan mekânsal ayrışma neticesinde toplumsal birliğin yıpranması¹⁷⁵ kaçınılmaz son olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra kapalı konut bölgelerinin oluşmasıyla birlikte kentsel kamusal alanlar boşalmaya, üst sınıf tarafından terk edilmekle beraber dar gelirli gruba ve küçük üreticiye kalmasıyla çökmeye meyletmektedir.¹⁷⁶

1960lardan sonra ortaya çıkan güvenli sitelerde geleneksel mahalle tipolojisinin ortak mekânlarında ‘kendiliğinden’ komşuluk ilişkilerinin sürdürülmüş olması yakalanmaya çalışılmış ve ‘suni’ bir şekilde mahalle yapısı taklit edilmiştir. Yapılan reklamlarda da şehir yaşamının olumsuz taraflarından kaçılabilir, türlü imkânlar barındıran mahalleler şeklinde lanse edilmişlerdir. Konut alanlarındaki sosyal ve mekânsal ayrışmayı inceleyen Özgür¹⁷⁷ bu durumu sahte bir topluluk kavramı ve sahte bir mahalle kurgusu olarak nitelendirmektedir. Ayrıca tezinde mahallelerin ortasına yerleşmiş kapalı sitelerin bir kara delik gibi bulunduğu mahallenin birleştirici yönünü zedelediğini ve sosyal bir ayrışmaya sebebiyet verdiğini vurgulamıştır.¹⁷⁸

Şekil 3.2.1.9: Dokuz Palmiye Sitesi (Kartal) – Emre Arolat Mimarlık – 1996

¹⁷⁵ Ebru Firidin Özgür, “Sosyal ve Mekansal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler İstanbul – Çekmeköy Örneği”, s. 75.

¹⁷⁶ İlke Aytaç, “İstanbul Genelinde Yeni Gelişen Kapalı Sitelerin Yerleşim Verileri ve Özelliklerinin İncelenmesi”, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010, s. 46.

¹⁷⁷ Ebru Firidin Özgür, “Sosyal ve Mekansal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler İstanbul – Çekmeköy Örneği”, s. 73-76.

¹⁷⁸ A.g.e., s. 94.

Blakely ve Snyder 1999 tarihli “Fortress America: Gated Communities in the United States” isimli çalışmalarında kapalı sitelerdeki ortak alanların komşuluk ilişkilerini sürdürmek için uygun olduğu görüşündelerdir¹⁷⁹ ancak buna rağmen yapılan araştırmalar sitelerde komşuluğun mahallelerden daha az olduğunu göstermektedir ve hatta sitelerin komşuluk ilişkilerini zayıflattığı yönünde görüşler de bulunmaktadır.¹⁸⁰ Her ne kadar taraflı bir şekilde güvenli siteleri tamamen olumsuz lanse etse de Alver’in¹⁸¹ haklı olduğu kısımlar bulunmaktadır. Steril Hayatlar çalışmasında Alver, çoğunlukla güvenli sitelerin kendi içine kapanıp diğer insanları dışladığını savunmaktadır. Tamamen böyle olmasa bile geleneksel mahalle dokusunun davetkârlığı ile kıyaslandığında güvenli sitelerin bilhassa yüksek duvarlarının dışarıya karşı sert bir imajı olduğu söylenebilir. Güvenliği sağlamak amacıyla tasarlanmış sitelerin dış dünyaya sırtını dönmeye olağan olsa da sitenin olumsuz yönlerinden sayılabilir.

Bütün bu yapı gruplarının konumuz çerçevesinde komşuluk ilişkilerine etkisi önemsenmektedir. P. H. Chombart de Lauwe’nin Des Hommes et des Villes isimli kitabında şöyle demiştir: “Komşu gruplara ve lojmanlar arasındaki içtimaî münasebetlere sadece ve sadece maddi değişikliklerle yön verilebilir.” Türkmen¹⁸², evlerin yerleşimleri ve tasarımları itibariyle komşuluk ilişkilerini bizzat etkilediği için şehirciliğin ayrı bir önemi olduğunu vurgulamıştır. “Foucault’ya göre mimari, insanların mekândaki hareketlerini önemli ölçüde etkiler, onların dolaşımlarına yön verir, hatta aralarındaki ilişkilerin nasıl tanımlanıp kodlandığını belirler.”¹⁸³ Cansever¹⁸⁴ de doğru şekilde konutları tasarlamının hem fiziksel birçok ihtiyacın karşılayabileceği hem de sosyal anlamda komşularla iyi ilişkiler ve huzur sağlayabileceği kanaatindedir. Bu bağlamda evin teknik birçok detayı ve fiziksel

¹⁷⁹ Ebru Firidin Özgür, “Sosyal ve Mekansal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler İstanbul – Çekmeköy Örneği”, s. 221.

¹⁸⁰ Ebru Seçkin & Hüseyin Cengiz, “Üsküdar’ın Gelişme Süreci İçinde Mahalle Olgusunun İrdelenmesi”, 2. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri, c. 1, 2005, s. 403.

¹⁸¹ Köksal Alver, “Steril Hayatlar: Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler”, Ankara: Hece Yayınları, 2010.; Alver’in bu kitabında güvenli siteleri tamamen eleştirmesi, hiçbir müspet taraf zikretmemesi ve genel anlamda iğnelemesi de kabul edilebilir bir objektiflik barındırmamaktadır.

¹⁸² Sabri Türkmen, “Hadislerde Komşuluk”, s. 32.

¹⁸³ Emre İşlek, “İstanbul’da 1980 Sonrasında Oluşan Kapalı Konut Alanlarının İncelenmesi”, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2007, s. 64.

¹⁸⁴ Turgut Cansever, “İslam’da Şehir ve Mimari”, s. 141.

Şekil 3.2.2.2: Greenium Evleri (Çekmeköy) – Suryapı Mimarlık – 2009

Bu yıllarda merkezden uzak, doğayla iç içe ve sağlıklı hayat hayaliyle ortaya çıkan şehrin merkezinden epey uzak kapalı lüks siteleşme iyice revaçtadır. 90larda inşası tamamlanan ve üst gelir grubunun ikamet ettiği Kemer Country, Alkent 2000, Beykoz Konakları ve Acarkent gibi dışa kapalı lüks evlerin olduğu siteler 2000’den sonra iyice dikkat çekmiştir. Şehrin çeperlerini zorlayan bu akım “1990 yılından sonra kent eteğinde bulunan birçok arazinin 6831 sayılı Orman Kanunu’nun 2/B maddesi uyarınca orman alanı dışına çıkartılıp mevzi imar planlarının hazırlanmaya başlanması”¹⁸⁶ ile ivmelenmiş ve şehrin çeperlerindeki nüfus artışına sebep olmuştur. Seçkin insanlarla birlikte olmayı, kaliteli vakit geçirmeyi ve lüks ihtiyaçların karşılandığını vadeden bu siteler korunaklı kaleler olarak varlığını sürdürmektedirler.

¹⁸⁶ Emre İşlek, “İstanbul’da 1980 Sonrasında Oluşan Kapalı Konut Alanlarının İncelenmesi”, s. 35.

Şekil 3.2.2.3: Kemer Country (Kemberburgaz) – Demirören Holding – 2000ler

Şehrin çeperlerindeki lüks sitelerin reklam kampanyaları oldukça dikkat çekicidir. Eski mahalle kurgusunun bir nevi taklit edildiği bu sitelerin ilk örneklerinden Kemer Country'nin tanıtım broşüründe eski komşuluk ilişkilerine özlemden, bir mahalle olarak aidiyet ihtiyacının giderileceğinden ve kaliteli sosyal ilişkiler kurmaktan söz edilmektedir. Bu sitede Osmanlı yapılarındaki cumba, avlu veya kiremit çatı gibi bazı mimari unsurların alındığı görülmektedir. Bu sayede geçmişe özlemin giderileceği ve komşuluk ilişkilerinin tekrar canlanacağı öngörülmektedir. Ancak İşlek'in yorumuna göre bu formlar cephe elemanları olarak kalmış ve kurguya, tasarıma hiç yansımamıştır.¹⁸⁷

90larda ve daha çok 2000 sonrası bu yapılaşmalara ilaveten yepyeni bir yapı türü daha görülmeye başlanmıştır: rezidanslar. 99 depremi ve 2001 krizinde durulan inşaat sektörü 2004'te hareketlenmiş ve 2005 yılında ise patlamıştır.¹⁸⁸ Ataköy, Ataşehir, Bahçeşehir ve Beylikdüzü'nde 90ların stüdyo daireleri rezidanslara dönüşmüştür. Avrupa yakasında Beşiktaş ve Şişli'de ofis ve alışveriş merkezi

¹⁸⁷ Emre İşlek, "İstanbul'da 1980 Sonrasında Oluşan Kapalı Konut Alanlarının İncelenmesi", s. 27.

¹⁸⁸ Melda Yalvaç, "İstanbul'da 2000 Yılı Sonrası Gelişen Yeni Konut Alanlarının Değerlendirilmesi", s. 22.

çevrelerinde, Anadolu yakasında ise Ümraniye, Kadıköy ve Kartal bölgelerinde rezidanslar hızla yayılmaya başlamıştır. 1993 yılında 23 katlı kulesi ile inşa edilen ilk rezidans Akmerkez ile başlayan bu yeni kültür hemen her semtte kendini göstermiştir. 2000 yılından sonra iyice yaygınlaşan rezidans türü yapılardan olan Metrocity, Kanyon, Şişli Plaza, Maslak Mashattan ve Palladium Residence kabarık rezidans listesinden yalnızca birkaç tanesidir.

Şekil 3.2.2.4: İstanbul Levent ve Maslak'taki gökdelenlerin silüete etkisi – 2010 sonrası

Merkezden uzak lüks müstakil yapıların bulunduğu siteler ile rezidanslar çalışma konusu kapsamında ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken yapı gruplarıdır. Öncelikle şehrin çeperlerindeki lüks sitelerden bahsedilirse bu sitelerin vadettiği komşuluk ilişkisinin içe kapalı grup içerisinde idame ettirilmesi ihtimal dahilinde olabilir. Ancak bu içe kapalı grubun kendisini toplumdaki diğer gruplardan ayırması fikri sosyal yaşama aykırı kalmaktadır. Yani tikellerin komşuluk ilişkileri başarılı olsa dahi tümel sosyal ilişkiler ağına bakıldığında uzun vadede kaliteli ve güçlü bir toplumdaki söz etmek imkânsızdır. Bu grupların vadettiği doğayla iç içe ve sağlıklı hayatın getirdiği konfor yadsınamaz olsa da sosyolojik olarak önceden de bahsedildiği gibi şehrin ve toplumun ortasındaki kara delikler halinde varlığını sürdürmektedirler. Komşuluk ilişkisi, kaliteli bir toplumun birçok etkeninden biridir, uzun vadede başarılı bir toplumsal birliğin oluşamayacağı bu durumda küçük grupların komşuluk ilişkileri de bir şey ifade etmeyecektir.

Şekil 3.2.2.5: Ataşehir'de rezidanslar – 2020

Rezidansların değerlendirilmesine gelince bu yapı grubunun şehirden uzak lüks sitelerden en büyük farkı lüks sitelerin vadettiği yeşil ve sağlıklı hayatın rezidanslarda söz edilemeyecek olmasıdır. Tek avantajı şehrin merkezinde olmak olan bu rezidansların öncelikle insanın fitratına aykırı, topraktan ve doğal bütün çevreden uzak oluşu en büyük dezavantajıdır. Bunun yanı sıra rezidanslarda bahsi geçen sitelerdeki olası komşuluk ilişkisinden söz etmek dahi mümkün değildir; bu yapı grubunda insanı sayan, insanın fiziksel ve sosyal taraflarını önemseyen bir tasarımdan bahsedilemez. Aracıyla otoparka girip asansörle katına çıkıp evine girdikten sonra dünyadan, doğadan ve bütün insanlıktan yalıtılmış bir yaşam vadedilmektedir. Bu durumda herhangi bir komşuluk ilişkisi varsayılmamaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İstanbul'da günümüz komşuluk ilişkilerinin durumunu tespit etmek amacıyla başlanılan bu çalışmada öncelikle komşuluğun tanımı ve kapsamı açıklanıp daha sonra İslam hukukunda komşuluğun yeri özetlenmiştir. Kur'an-ı Kerim ve sünnette komşulukla ilgili hususlar derlenip İslam hukukunda komşuluğu konu edinen önemli bablar olan komşuluk hakkı, irtifak hakkı, şüfa hakkı ve komşu mahremiyeti gibi meselelere değinilmiştir. Tarihi sürecine bakıldığında İslam'dan ayrı düşünilemeyen İstanbul'daki komşuluğun seyrini görebilmek adına hazırlanan bu altyapıdan sonra fetih öncesindeki kentin durumu ve fetih esnasındaki şehir araştırılmıştır. Osmanlı İstanbulu sıfırdan Müslümanlar tarafından kurulmayıp, Doğu Roma'dan kalan şehir altlık olarak kullanıldığından fetih öncesi durumu incelemek önem arz etmiştir. Sonrasında şehrin İslam başkenti silüetine kavuştuğu 16. yy. itibariyle durumu, 19.yy'da yapılan reform hareketleri ve imar düzenlemeleri incelenmiş ve bunun Osmanlı mahallelerini nasıl etkilediği belirtilmiştir. Gayrimüslim ve Müslüman'ın birbirinden yalıtılmış mahallelerde oturduğu eski Osmanlı şehri İstanbul, zamanla Batı etkisinde kalmış ve değişmeye başlamıştır. Muhtarlık teşkilatının ve belediyeciliğin ortaya çıkması ile mahalle denetimi ve yönetimi ciddi bir şekilde el değiştirmiş, uzun vadede komşuluk ilişkileri hasar görmeye başlamıştır.

Osmanlı'nın ilk yıllarında yerleşimin yoğun olduğu tek bölge Suriçi iken sonraları yönetimin Beşiktaş'a taşınmasıyla bu bölge gelişmeye başlamış, Galata yeni dünyanın ticaret merkezi olarak yeniden yapılandırılmıştır. Sonrasında ise Boğaz köyleri ve Üsküdar yerleşim için tercih edilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet'ten sonra bilhassa Menderes zamanında şehrin yapısı gündün güne değişmiş, büyük bulvar ile hem ulaşımın şekli değişmiş hem de belli akslar oluşturularak şehrin yayılımı kontrol edilmiştir. Bu bağlamda Levent, Maslak, Gayrettepe, Ataköy ve Bakırköy gelişmiş; köprülerin yapılmasıyla Anadolu yakası da merkez haline gelmiştir. Bu esnada kentsel sit alanı olan Suriçi ve Galata gibi bölgeler ise birliği temsil eden mahalle kavramındansa turizm ve eğlence sektörüne konu olmuş, eski köşkler ve konaklar zamanla otel ve restorana çevrildiği için bu

bölgelerde herhangi bir komşuluk ilişkisi kalmamıştır. Son yıllarda ise Maslak, Şişli, Ataşehir, Ümraniye gibi merkezlerde kalmak isteyen üst gelir grubu rezidansları, merkezi terk etmek isteyenler ise Zekeriyaköy, Kemerburgaz, Beykoz gibi şehrin çeperlerindeki yeşil kapalı siteleri tercih etmiş ancak apartmanlar gibi bu yapı grupları da çokça olumsuz etki ile eleştiri konusu olmuştur.

Çalışmada faydalanılan araştırmalar göstermektedir ki komşuluk ilişkileri modern çağda geçmişe nazaran genel anlamda olumsuz yönde seyretmektedir. Komşuluk ilişkilerinin şehirleşme ile yalnızca olumsuz etkilenmediği ancak geçmiş dönemlerle kıyas edildiğinde komşuluk bağlarının daha zayıf olduğu görülmektedir. Bunun sebebini birçok araştırma şehir yaşamı, benmerkezci hayat tarzı ve sosyalleşmenin azalması gibi sebeplerle gerekçelendirmektedir. Ayrıca daha küçük yerleşim yerlerinde komşular arasında akrabalık gibi bağlar bulunurken şehre yapılan göçler neticesinde şehirdeki insanlar din, dil ve ırk birliği olmayan komşular edinmekte ve birbirlerinden farklı örf ve adetlere sahip olabilmektedirler.

Diğer bütün yapı türlerinde olduğu gibi konutlar da inşa edildikleri dönemin sosyal yaşam biçimine ve kültürel yapısına (ki inanç bunun içinde önemli bir belirleyicidir) uygun olarak yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesinden ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bir süre sonra anayasaya laiklik ilkesinin konmasıyla birlikte düzenlemeler İslam hukukuna göre değil de hiçbir dine referans vermeyen, dönemin genelgeçer mimari anlayışına göre belirlenmiştir. Tıpkı Avrupa devletlerinde olduğu gibi ülkemizdeki yeni yerleşim alanları da uluslararası üslubun ilkelerine uygun ve hiçbir kültürel yapıya referans gözetilmeksizin uygulanmıştır.

Özellikle Avrupa'da II. Endüstri Devrimi'nden sonra dinin iyice geri planda kalması merkezde kilise olan kent dokusunu değiştirmiş ve yeni kurulan yaşam alanlarında din artık etkin rol oynamaktan çıkmıştır. Endüstri kentlerinin ortaya çıkması ile merkezde sosyal alanlar, çevresinde üretim yapıları, parklar ve mahalleler yer almış hatta bazı kiliseler ortadan kaldırılmıştır. Bu bizim topraklarımıza da yansımış, yeni bir devletin kurulması ve bu devletin yeni kalıplar ve tanımlar oluşturmaya çalışması Batı'dan gelen bazı düşünce akımlarına açık kapı bırakmış ve bunun dolaylı neticesi şehirlerimizde kendini göstermiştir. Özetle yeni yaşam

biçimleri yeni şehir dokularını ortaya çıkarmış, bütün dünyada yaşanan ve sanayileşmeyle şekillenen yeni sosyal doku, mimariye de yansımıştır.

Endüstri Devrimi sonrasında şekillenen Bauhaus ülkelerindeki yaşam, İstanbul'da incelenen konut alanlarının geneli için (gerek kentsel sit alanları gerekse yeni gelişme alanları için) geçerli olmuştur. Bu standartlarda yaşayan İstanbul halkı zamanla geçmişle bağlarını koparmış, gelecekle de bir yeni aidiyete devlet eliyle giremediği için iki arada kalmış ve geçmişe olan özlemi (nostalji) ve kopamadığı manevi değerleri ile geleceğe yönelik arzularını yerine getirme arasında yaşam alanları inşa etmiştir. Bu yaşam alanları hiçbir zaman İstanbulluyu memnun etmemiş olsa da genellikle yüksek gelir grubunun kendini tanımladığı kültürel kodlara ve değerlere uygun, yalıtılmış yaşam alanları oluşmuştur. Bu bağlamda 20.yy'da hızla toplu konut yayılımı başlamış, 2000 sonrasında bir yandan şehirden uzak sağlıklı yaşam alanları vadeden kapalı villa siteleri inşa edilirken bir yandan da şehrin merkezinde rezidanslar yükselmiştir. Toplumdaki bu çeşitli sınıflar/uçlar bütüncül bir planlamanın önünü kapatmakta ve sınıflar arasındaki ayrılıkları artırmaktadır. İslam hukuku, bu yalıtılmış şehir parçalarının içerisinde İslam'a uygun yaşamayı tercih edenlerin yaşam alanlarında dikkat edilen bir planlama etkeni olarak sıkışıp kalmıştır ve bu alanlar da oldukça sınırlıdır.

İslam'ın öğretilerine bakıldığında Hz. Muhammed (s.a.v)'in sözleri ve onun vasıtasıyla insanlığa ulaşan Kur'an-ı Kerim, bizlere akraba ve komşu ile iyi geçinmeyi öğütlemektedir. İslam'ın bu tavsiyelerine uzun vadede bakıldığında daha sağlıklı ve kaliteli toplumlar için bunların gerekli olduğu görülebilir. Aksi yönde bir ilerleyiş de düşünülebilir ve insanların aileleri, akrabaları ve komşularıyla bağlarını tamamen kopardığı bir toplumun daha sağlıksız olduğu apaçık ortadadır.

Özetle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve II. anayasada "Türkiye Cumhuriyeti laikdir." maddesinin hukuken konmasıyla birlikte İstanbul, İslam başkenti olma özelliğini yitirmiştir. Bu siyasi değişiklik neticesinde komşuluk ilişkilerinde hiçbir ayırım gözetilmediği ve hatta zamanla kaybolduğu görülmektedir. İnancı göz ardı ederek komşuluk ilişkilerini tanımlamak ise oldukça güçtür. Bu maddeden sonra ayırt edici bir unsur olarak inanç faktörü kalmamış, dolayısıyla komşuluk ilişkileri de tarihe karışmıştır. Zaten bahsi geçen apartman, rezidans ve

kapalı siteler gibi yapı gruplarıyla komşuluk ilişkileri neredeyse imkânsız hale geldiğinden ötürü İslam hukukunun öngördüğü komşuluk ilişkisi de kendiliğinden devre dışı kalmıştır.

İstanbul, tarihinde hep kozmopolit yapısıyla tanımlanırken günümüzde bu yapı, birbiriyle kültürel ve sosyal anlamda ilişkisi kalmayan gruplardan müteşekkil hale gelmiştir. Her grup kendi kültürüne ve çevresine göre yaşam alanını inşa etmiştir. Bütün bunları göz önüne alarak bundan sonra yapılacak planlamalarda devletin daha belirleyici olması ve şehirdeki bu farklı grupların ortak asgari müştereklerinde buluşan yaşam alanlarının inşa edilmesi, şehri hem mimari açıdan daha yaşanılır kılacaktır hem de trafik problemi ve şehrin dışındaki kalan alanların merkezle ilişkisinin bir türlü kurulamaması gibi meseleler çözüme kavuşacaktır. Devlet eliyle bu tür bir düzenlemeye gidilmesi mecburidir, her inançtan insana minimum konfor ve özgürlük alanını sağlamak devletin vazifesidir. Bir İslam şehirinde olan standart düzen; merkezde kamusal alanlar ve etrafında konut alanlarının bulunması, bu bağlamdaki önerinin en bariz uygulanış biçimi olmaktadır.

Birçok çalışma günümüzde ortaya çıkan apartmanlaşmanın insanları yalnızlığa iten unsurlardan biri olduğunu ve kapalı güvenli sitelerin ayrıştırıcı bir etkisi olduğunu vurgulamıştır. Buradan şu sonuç kaçınılmazdır ki kaliteli ve sağlıklı komşuluk ilişkilerinin kurulması önce devletin, sonra mimarların ve şehir plancılarının elindedir. Bilhassa Covid-19 salgınından sonraki pandemi sürecinde komşuluk geçimsizlikleri hararetlenmiş, herkesin bahçeli eve arzusu şiddetlenmiş, 40-50 katlı yüksek yapılarda yaşamının zorluğu bir kez daha gündeme gelmiş ve insanın fitratına uygun olarak doğayla entegre bir biçimde yaşamasının aslında bir lüks değil, ihtiyaç olduğu kavranmıştır. Mimarların güneş, rüzgâr, manzara gibi yerleşme ve yönelme sebeplerine beşerî ilişkileri de eklemesi ve komşuluk ilişkilerini destekleyici, ortak kullanım alanları bulunan, komşuların birbirlerine asgari rahatsızlık vereceği ve her bireye belirli bir yeşil alan düşecek şekilde mekânlar tasarlamaları elzemdir. Bu sayede kişiler yalnızca ikamet etmekle kalmayıp sağlıklı komşuluk ilişkileri de kurabilir hale gelecektir. Nihayetinde İslam'ın önerdiği komşuluk ilişkisi bu ideal şehirlerin ideal mahallelerinde sağlıklı konutlarda sağlanır hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2009).** Şehirleşme Sürecinde Komşuluk İlişkileri ve İslam. *Diyanet İlmî Dergi*, 45(3), 103-124.
- Alada, A. B. (2008).** *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Altın, Y. (2006).** *İstanbul Metropolitan Alanında İmar Planı Değişiklikleri ile İlgili Bir Analiz*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Altun, D. A. (2010).** Kapalı Konut Siteleri ve ‘Mahalle’ Kavramı. *İdealkent Dergisi*, 2, 216-244.
- Alver, K. (2010).** *Steril Hayatlar: Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler*. Ankara: Hece Yayınları.
- Armağan, S. (1976).** İslam Hukukunda Özet Hayatın Gizliliği (Mahremiyeti). *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 6, 141-168.
- Ata, İ. A. & Başar, M. E. (2018).** Geleneksel Dokuda Sosyal Yaşamın Şekillendirdiği Kentsel ve Mimari Değerler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 68, 397-415.
- Aydın, C. N. (2020).** *Timur Dönemi İmar Faaliyetleri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, M. A. (2003).** *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 28, 231-235.
- Aydoğdu, O. & Tuncer, A. (2018).** Tanzimat Sürecinin Dönüştürücü Etkisi ve Mahalle Muhtarlıklarının Kurulması. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1 (1), 87-111.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2010).** Şah Abbas (1587-1629) Zamanında İsfahan. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 186, 149-164.
- Azeb, H. (1997).** *Fıkhu'l-İmarati'l-İslamiyye*. Kahire: Daru'n-Neşru li'l-Camiât.
- Azeb, H. (2013).** Es-Siyasetü's-Şer'iyye ve Fıkhu'l-İmara. *Merasıd*, 12, 5-38.

- Balcan, C. (2012).** *Kentsel Yenileme ve İki Şehir Hikâyesi: Tarlabası – Süleymaniye.* (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bali, R. (1999).** Çılgın Kalabalıktan Uzak. *Birikim Dergisi*, 123, 35-46.
- Bali, R. (2002).** *Tarz-ı Hayattan Life Style'a.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barkul, Ö. (1993).** *İstanbul'da İlk Dönem (19. yy. sonu – 20. yy. başı) Apartman Konutlarının Yapısal, İşlevsel ve Çevresel Yönden Değerlendirilmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Başman, B. S. & Akın, O. (2018).** Mahalle Ölçeğinden Birim Konut Ölçeğine Ortak Mekân Kavramı ve Değişimi. *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, DeğişKent: Değişen Kent, Mekân ve Biçim Bildiriler Kitabı*, 945-962.
- Bayartan, M. (2005).** Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 13, 93-107.
- Bayraktar, F. S. (2002).** Komşu Sözcüğü Üzerine. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 129-138.
- Bekman, B. (2020).** *XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması.* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bıçakçı, H. & Yıldırım, C. (2018).** İslam Uygarlığında Kent ve Kentleşme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 541-561.
- Bilmen, O. N. (1950).** *Hukuk-ı İslamiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu.* İstanbul: Ravza Yayınları.
- Bozkurt, G. (1996).** *Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bölek, S. (2020).** *İstanbul'un Kent Gelişiminde Dolmabahçe Sarayı'nın Yeri.* (Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Büyükseçgin, İ. (2021).** İstanbul Tarihi Yarımada'da Osmanlı Dönemi Yerleşim. *İstanbul Üniversitesi Art-Sanat Dergisi*, 15, 61-92.

- Can, A. (2013).** Kur'an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 203-244.
- Can, Y. (1991).** *İslam Şehirlerinin H. I-III (M. VII-IX) Y.Y. Fiziki Yapısı.* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, Y. (2013).** İslam Medeniyetinde Şehirleşme ve Mimari. 6. Dinî Yayınlar Kongresi Dördüncü Oturum, 417-434.
- Canan, İ. (1980).** *H. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye.* Ankara: Gaye Matbaacılık.
- Canatar, M. (2015).** İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri (1453-1923). *Büyük İstanbul Tarihi III* içinde (s. 218-245). İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Cansever, T. (2014).** *İslam'da Şehir ve Mimari.* İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çadırcı, M. (1970).** Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme. *Bellekten*, 34(135), 409-420.
- Çadırcı, M. (1997).** *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çağrı, M. (2002).** *Komşu.* TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 26, 157-158.
- Çakar, H. N. (2019).** *Tasarım ve Mülklerin Bölünebilirliği: Miras ve Önalım.* (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Çakır, B. (2005).** *İstanbul'da Eski ve Yeni Yerleşim Yerlerinde Komşuluk İlişkilerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeçener, H. B. (2003).** Evden Apartmana. *Mimar-ist Dergisi*, 1, 47-49.
- Çelik, S. (2021).** *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Meydanlar.* (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çelik, Z. (1986).** *The Remaking of Istanbul.* Seattle: University of Washington Press.
- Demir, M. & Özafşar, M. E. (2013).** *Zayıf.* TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 44, 157-160.
- Demirci, M. (2003).** İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri. *İstem*, 2, 129-146.

- Denel, S. (1982).** *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Deniz, Ş. (1999).** *İstanbul Süleymaniye Bölgesindeki Osmanlı Sivil Mimarlık Örneklerinin Günümüzdeki Kullanım ve Güncel Durumlarının Araştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, G. (2016).** *Kapalı Sitelerde Kullanıcı Memnuniyeti: İstanbul Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Dönmez, İ. K. (2010).** *Şüf'a*. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 39, 248-252.
- Efendioğlu, M. (2008).** *Sahih*. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 35, 523-527.
- El-Askalânî, İ. (t.y.).** *Fethu'l-Bârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Daru'l-Marifet.
- El-Aynî, B. (t.y.).** *Umdetu'l-Karî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Daru İhyâe't-Türâsi'l-Arabiyyî.
- El-Hafif, A. (2011).** *İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümler (Eşya Hukuku ve Borçlar Hukuku)*. (Çev. R. Yaran). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- El-Beyzâvî, M. (t.y.).** *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Beyrut: Şa'ban Müessesesi. (Çevrimiçi: <https://tafsir.app/albaydawe/4/36>)
- El-Buga, M. & Mistu, M. (2007).** *El-Vâfi fî Şerhi'l-Erbaîne'n-Neveviyye*. Beyrut: Daru İbni Kesir.
- El-Heysemi, E. (1994).** *Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id*. Kahire: Mektebe'l-Kudsî.
- El-Meydânî, A. (2008).** *El-Lubab fî Şerh'il Kitab, Kasâme Babı*, 168-173. Kahire: Daru'l-Hadis.
- El-Kastallânî, Ş. (2019).** *Sahîh-i Buhârî Şerhi*. (Çev. H. Yıldız). İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- En-Nesefî, E. (2014).** *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. Beyrut: Daru'n-Nefais. (Çevrimiçi: <https://tafsir.app/alnasafi/4/36>)
- En-Nevevî, E. Z. (1392).** *El-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc*. Beyrut: Daru İhyâe't-Türâsi'l-Arabiyyî.

- Et-Taberî, M. (2001).** *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili âyi'l-Kur'ân*. Kahire: Daru'l-Hacer. (Çevrimiçi: <https://tafsir.app/tabari/4/36>)
- Et-Tantâvî, M. S. (1997).** *Et-tefsîru'l-Vasît li'l-Kura'ni'l-Kerîm*. Kahire: Daru'n-Nahdatu.
- Ergin, O. N. (1995).** *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ergül, H. (2015).** Mimarlığın İhmal Edilen Sosyal ve Toplumsal Yönü. *ISITES2015 Akademik Platform*, 1070-1079.
- Ez-Zehebî, İ. (2008).** *Şerhu Kitabi Hukûki'l-Câr*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Geray, C. (1995).** Kent Yönetimi İçin Yeni Yaklaşımlar ve Komşuluk (Mahalle) Biriminin Önemi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 4(6), 27-38.
- Gök, N. (2013).** *İslam Medeniyeti'nin Oluşum Devrinde İlk İslam Şehirleri: Emevi ve Abbasi Örnekleri*. 2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Bildiriler Kitabı. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 131-139.
- Göksu, T. (2018).** *Beşiktaş – Maslak Büyükdere Aksının Tarihsel Süreçte Oluşumu ve Gelişimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Göksu, T. & Pilehvarian, N. K. (2019).** 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Beşiktaş-Maslak-Büyükdere Aksı. *Yakın Mimarlık Dergisi*, 2(2), 118-139.
- Gölçük, M. (2007).** *Kentleşme Sürecinde Akrabalık ve Komşuluk Kültürü (Afyonkarahisar Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Afyonkocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, M. (2010).** İslam ve Şehir. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 23, 73-85.
- Güngör, N. (2016).** İslam Hukukunda Özel Hayat Kavramı ve Günümüz Uygulamaları. *Eskişehir Orhangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 69-94.
- Gündüz, M. & Yıldız, M. C. (2008).** Türk Yazılı Kültüründe Komşuluk. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5), 123-138.
- Gür, Ş. Ö. (2000).** *Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü*. İstanbul: YEM Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Habibullah, K. (2016).** *İslam Hukukunda Şüf'a*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Hacak, H. (1993).** *İslam Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacak, H. (2000).** *İrtifak*. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22, 460-464.
- Herbert, T. (1638).** *Some Years Travels into Divers Parts of Asia and Afriqne*. London: Jacob Blome.
- İbn Kesîr, E. (1990).** *Tefsîrü'l-Şur'âni'l-'azîm*. Beyrut: Daru'l-Ciyl. (Çevrimiçi: <https://tafsir.app/ibn-katheer/4/36>)
- İlgen, S. (2009).** *Metalaşan Konut ve Çevresi: Kapalı Siteler*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- İnalcık, H. (1990).** Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi. (Çev. M. Özden & F. Unan). *Türkiye Günlüğü*, 11, 30-41.
- İnalcık, H. (1995).** İstanbul: Bir İslam Şehri. (Çev. İ. Kalın). *İslam Tetkikleri Dergisi*, 9(0), 243-268.
- İnalcık, H. (2001).** *İstanbul*. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 23, 220-239.
- İşlek, E. (2007).** *İstanbul'da 1980 Sonrasında Oluşan Kapalı Konut Alanlarının İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kahraman, A. (2008).** *İslam Hukuk ve Ahlak İlkeleri Işığında Özel Hayatın Gizliliği*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Kahraman, A. (2009).** İslâm'da Üstün Bir Değer Olarak Özel Hayata Saygı Hakkı. *Din ve Hayat Dergisi*, 1, 110-113.
- Kan, K. (2010).** *Abbasîlerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)*. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplıanoğlu, R. (2008).** *Bursa'nın Kentsel Gelişmesi*. Bursa Defteri.
- Kaplıanoğlu, R. (t.y.).** *Bursa Evlerinin Özellikleri*. Erişim tarihi: 9 Aralık 2021. Çevrimiçi: https://www.bursa.com/wiki/Bursa_Evlerinin_Ozellikleri
- Karabulut, S. (2018).** İlk İslam Şehirlerinde Çarşı ve Pazarlar. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(5), 147-165.

- Karaman, H.; Çağrı, M.; Dönmez, İ. K.; Gümüş, S. (2020).** *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. (Çevrimiçi: <https://kuran.diyamet.gov.tr/Tefsir>).
- Karataş, M. (2013).** Hz. Peygamber'in Yerleşim ve Şehirleşmeye Yönelik Çabaları: Medine Örneği. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 59-84.
- Kaya, O. & Çiçek, H. (2017).** Şehirleşme Bağlamında İslam'a Göre Yardımlaşma ve Dayanışma Komşuluk Örneği. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(5), 531-547.
- Kelleci, Ö. L. & Berköz, L. (2006).** Konut ve Çevresel Kalite Memnuniyetini Yükselten Faktörler. *İtü Dergisi/a*, 5(2), 167-178.
- Kılıç, E. (2009).** *XIX. Yüzyıl Sonu Batılılaşma Hareketlerinin Pera/Beyoğlu'nda Apartmanlaşma Sürecine Etkileri ve Mimari Yansımalar*. (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kıvrım, İ. (2015).** Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 231-255.
- Koç, Y. (2010).** Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 16(8), 171-199.
- Konan, B. (2015).** Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64 (1), 171-193.
- Koyuncu, A. (2009).** Küresel Kentte Komşuluk. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 23-42.
- Kuban, D. (2017).** *İstanbul – Bir Kent Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kuşhan, Ö. (2001).** *1980 Sonrası İstanbul'da Üst Gelir Grubu İçin Tasarlanmış Dışa Kapalı Konut Siteleri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Mesken Buhranı**, <<https://meskenbuhrani.wordpress.com/>>, Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2021.

- Meşe, S. (2019).** *Gated Communities and The Transformation of Neighborhood Culture: The Comparison between Beyaz Residence and Nişancı Neighborhood.* (Yüksek Lisans Tezi). İbn Haldun Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü.
- Mimar Abidin. (1931).** Müstakil Evler. *Arkitekt Dergisi*, 2, 42-43.
- Mimar Alişanzade Sedat Hakkı. (1931).** İstanbul ve Şehircilik. *Arkitekt Dergisi*, 1, 1-4.
- Mimar Bürhan Arif. (1931).** İstanbul'un İmarı Hakkında Notlar. *Arkitekt Dergisi*, 5, 149-153.
- Mimar Servet. (1931).** Apartman İnşaatı. *Arkitekt Dergisi*, 7, 217-219.
- Mimar Vedat. (1931).** İstanbul İkametgâhları. *Arkitekt Dergisi*, 3, 322-325.
- Mutdoğan, S. (2014).** Türkiye'de Çok Katlı Konut Oluşum Sürecinin İstanbul Örneği Üzerinden İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*. Erişim Adresi: <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/KonutOlusumu-SelinMUTDOGANMart2014.pdf>
- Mühendis Ahmet İhsan. (1931).** İnşa Etmek San'atı. *Arkitekt Dergisi*, 2, 49-50.
- Özbay, F. (2014).** *Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri.* Türkiye Aile Yapısı Araştırması İleri Analiz Raporu, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve İPSOS.
- Özbayraktar, A. (2014).** *Abbasîlerin İlk Döneminde Mâverâünnehir.* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, A. (2003).** *Mecelle-i Umûr-ı Belediye.* TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 28, 235-236.
- Özcan, K. (2006).** Tanzimat'ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Plânlama Deneyimleri (1839–1908). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8 (2), 149-180.
- Özel, N. B. (2005).** André Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(3), 571-587.
- Özgül, İ. & Çetin, M. (2016).** Üsküdar'ın Bir Osmanlı Kenti Olarak Şekillenmesinde Rum Mehmed Paşa Camii'nin Etkisi. 9. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri III, 337-390.

- Özgür, E. F. (2006).** *Sosyal ve Mekânsal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler İstanbul – Çekmeköy Örneği.* (Doktora Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özkurt, K. (2016).** *Mahremiyet Anlayışının Mimariye Yansıması.* Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Alguları Sempozyumu, 333-348.
- Özyurt, M. (2018).** *Osmanlı Hakimiyetindeki İlk Yüzyılda İstanbul'un Şehir Kurgusu.* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Raymond, A. (2010).** *Şehir.* TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 38, 449-451.
- Sargın, S. & Taş, M. A. (2019).** Üsküdar'da Kapalı Sitelerin Dağılışı Gelişimi ve Mahalle Yapısına Etkileri. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 40, 208-229.
- Seçkin, E. & Cengiz, H. (2005).** *Üsküdar'ın Gelişme Süreci İçinde Mahalle Olgusunun İrdelenmesi.* 2. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri I, 396-408.
- Sirâcuddîn, İ. (2012).** *El-Muîn ala Tefehhümi'l-Erbaîn.* Kuveyt: Mektebe Ehlü'l-Eser.
- Songur, F. (2017).** Şehir Tarihi ve Turizm: Bursa Örneği. *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 99-124.
- Şemsuddîn, J. & Er-Reşîdî, F. (2017).** *El-Vacîb ve't-Tea'ddî fi Hukûki'l-Câri.* Camiatü'l-Kuveyt Külliyyetü's-Şeriati ve'd-Dirâsâti'l-İslamiyyeti Kısmu't-Tefsîri ve'l-Hadîsi Dirâsetu'l-Hadîseti'l-Fıkhîyye.
- Şimşek, O. (2020).** “Tevhîdî Düşünce” Anlayışına Göre “Tevhîdî Şehir” Yapısı ve “Tevhîdî Şehir” Zihniyeti. *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, 13(6), 312-341.
- Tombuloğlu, T. (2018).** 10. ve 15. Yüzyıl Seyyahlarının İzlenimlerinde Semerkand. *International Journal of History Studies*, 10(10), 131-144.
- Toksarı, A. (2012).** Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Özel Hayatın Gizliliği. *Diyanet İlmî Dergi*, 2(48), 7-30.

- Toueir, K. (2010).** Kuran'ın Bakış Açısıyla Şehirlerin Planlanması Şam-1 Şerif'in İnşasında Fıkıh ve Sünnetin Tesiri. (Çev. Nurettin Gemici). *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5, 323-342.
- Turhan, F. S., vd. (2005).** Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(3), 117-150.
- Türkmen, S. (1996).** *Hadislerde Komşuluk*. (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkmen, S. (1997).** *Müslüman ve Komşuları*. Konya: Esra Yayınları.
- Uğur, M. (1997).** "Hasen". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16, 374-375.
- Uludüz, Ç. (2014).** *Türkiye'de 1931-1980 Dönemi Apartman Konutlarının Mimar/Arkitekt Dergisi Üzerinden İrdelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Vurgun, S. Y. (2016).** Buhara Emirliğinin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 138-157.
- Yalvaç, M. (2008).** *İstanbul'da 2000 Yılı Sonrası Gelişen Yeni Konut Alanlarının Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yeşilkaya, R. (2018).** 16. - 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri'nde Ev ve Kentsel Konumu. (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldırım, R. (1990).** *İmar Hukukuna Aykırı Yapılar Üzerinde İdarenin Yetki ve Yaptırımları*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Y. (2018).** Taşınmaz Malikinin Sorumluluğu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 1146-1173.
- Zuhayli, V. (1994).** *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*. İstanbul: Feza Yayıncılık, 7.

Url-1: <<https://twitter.com/kayamerthasan/status/1376961152652021766?lang=ar-x-fm>>, erişim tarihi: 16 Aralık 2021.

Url-2: <<https://www.agefotostock.com/age/en/details-photo/aerial-view-of-isfahan-one-of-the-most-ancient-cities-in-the-world-isfahan-1964/MDO-5070332>>, erişim tarihi: 13 Aralık 2021.

Url-3: <<http://www.eskiturkiye.net/1161/saraybosna-1870ler>>, erişim tarihi: 12 Aralık 2021.

Url-4: <<https://www.travelpulse.com/opinions/blog/samarkand-the-ancient-silk-road-city-in-photos.html>>, erişim tarihi: 13 Aralık 2021.

Url-5: <<https://voicesoncentralasia.org/urban-planning-in-bukhara-in-the-early-post-revolutionary-years/>>, erişim tarihi: 13 Aralık 2021.

Url-6: <<http://www.eskiturkiye.net/3860/1892-de-bursa>>, erişim tarihi: 12 Aralık 2021.

Url-7: <<http://www.byzantium1200.com/byzantion>>, erişim tarihi: 29 Aralık 2021.

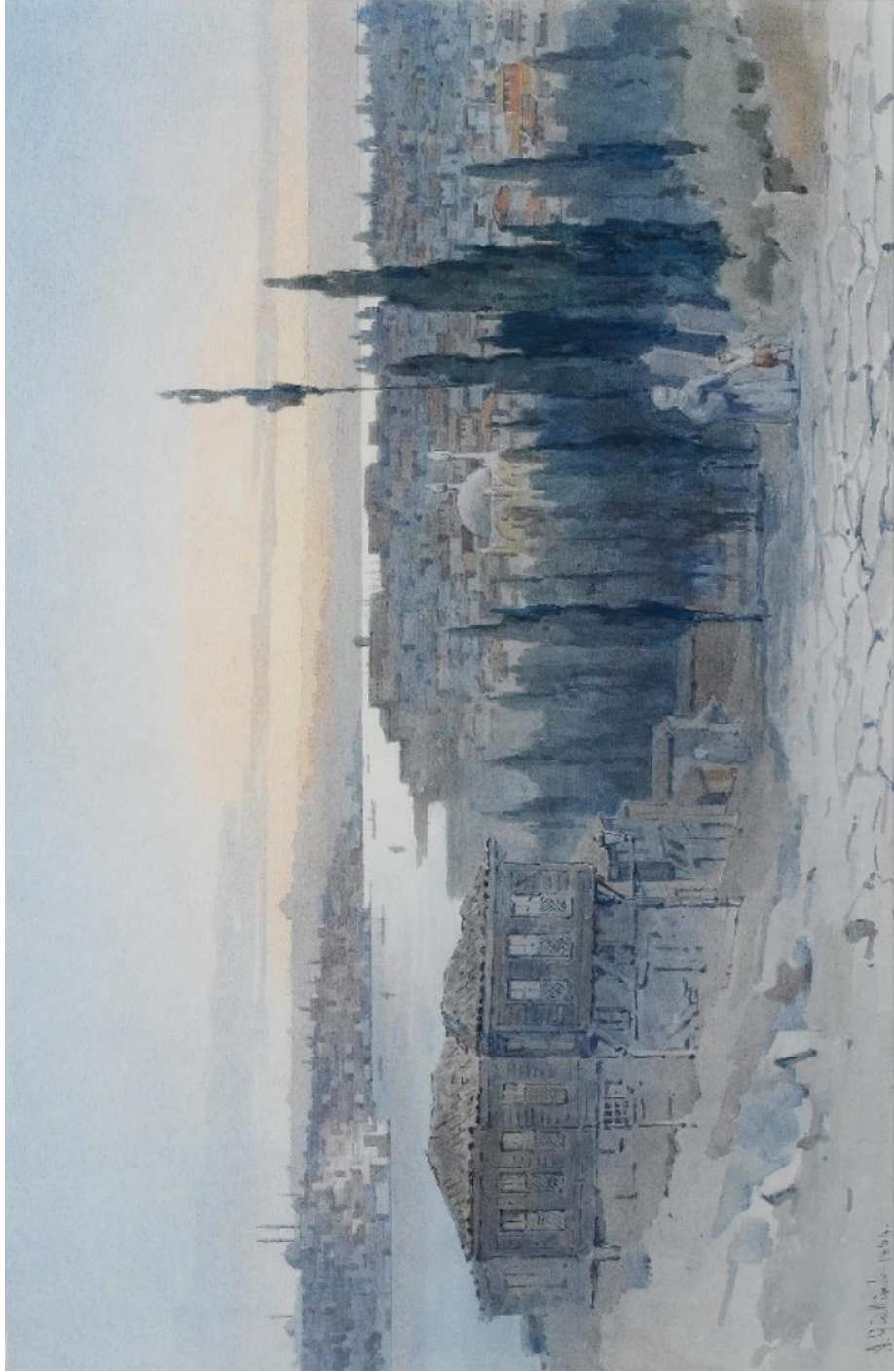
Url-8: <<https://www.eskiistanbul.net/tag/1930s/>>, erişim tarihi: 27 Aralık 2021.

Url-9: <<http://www.eskiistanbul.net/5220/levent>>, erişim tarihi: 25 Aralık 2021.

EKLER

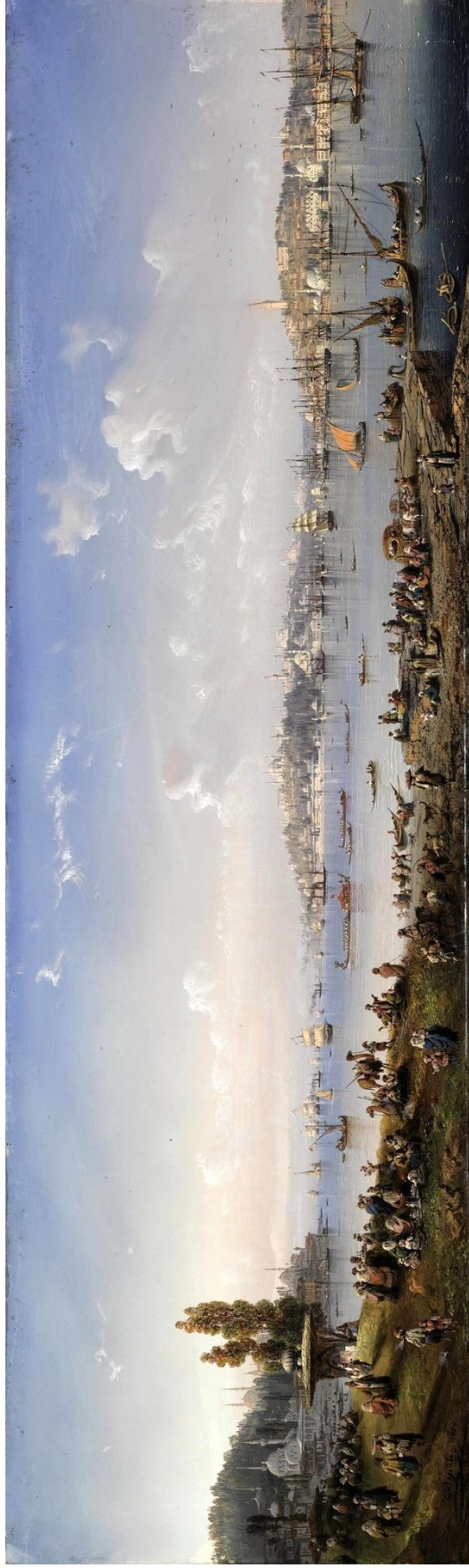
Ek 1: 1786 yılına ait bir harita

Ek 2: İstanbul, Angelos Giallina – 1884

Ek 3: İstanbul'da bir Müslüman mahallesi, 1913

Ek 4: Üsküdar Panoramasi, Carlo Bossoli (1815-1884)

Ek 5: Pera dan Sarayburnu, Edward Lear – 1848

Ek 6: Rüstem Paşa ve Süleymaniye Camileri, Sebah & joaillier – 19. yy.

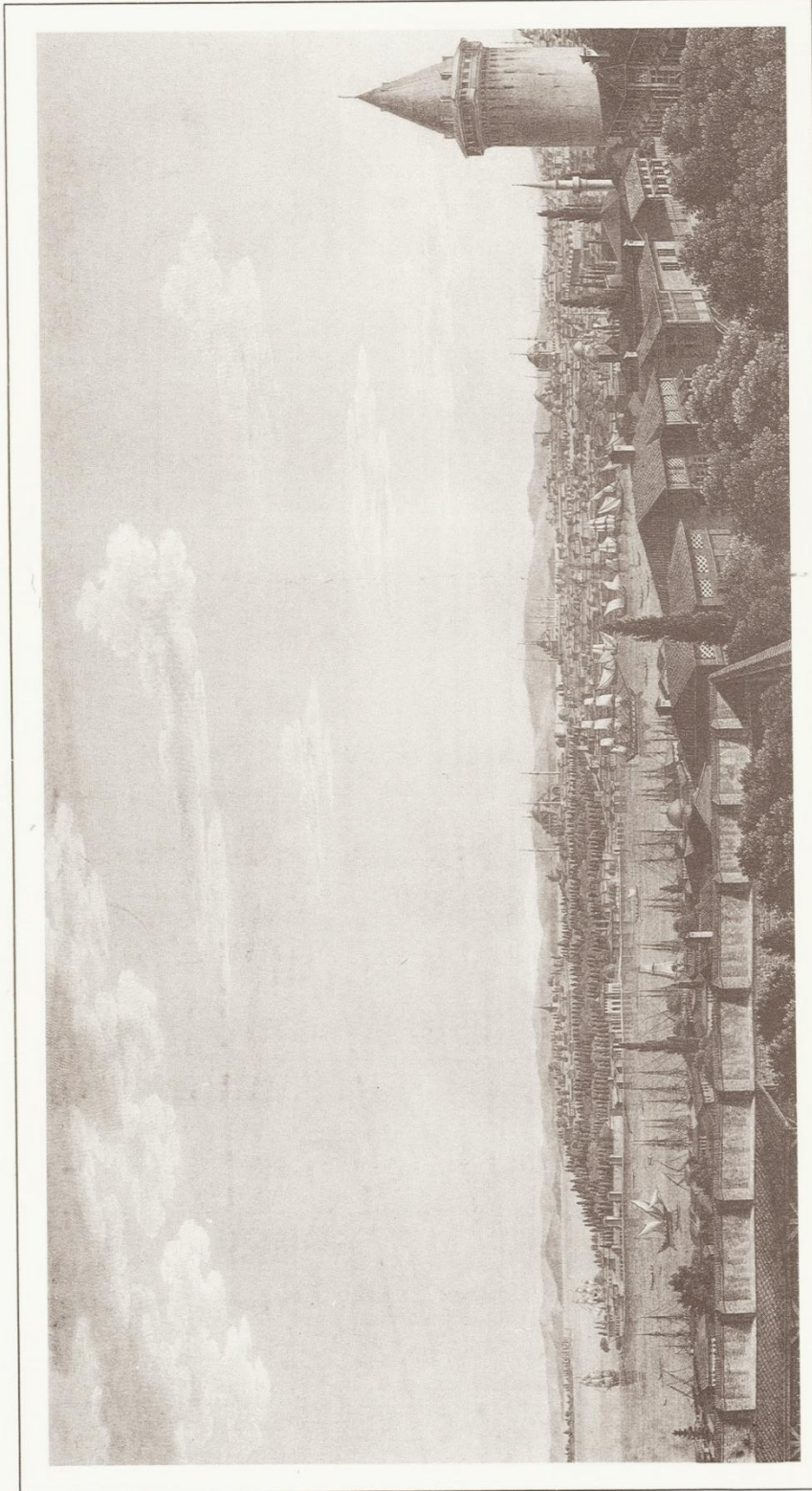
Ek 7: Antoine Ignace Melling – 1819

Ek 8: Eski Unkapanı Köprüsü, Axel Herman Haig – 1890

Ek 9: 18.yy'da İstanbul evleri (Kaynak: Sinan Bölek)

M. Melling (Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore, M. Melling, 1819)

22 Pera'dan Sarayburnu

Ek 10: Pera'dan Sarayburnu, Antoine Ignace Melling – 1819

Constantinopolitanæ urbis effigies, quam hodie sub Turcæ inhabitatione habet.

Ek 11: Sebastian Munster (1488-1552)

Ek 12: J. Hellert, Benjamin Rees Davies – 1853

Ek 13: Galata Kulesi'nden Panorama, Henry Aston Barker – 1813